

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

ВИПУСК 16 (9)

**КИЇВ
2019**

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007
Фахове видання

з філософських, педагогічних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України

(№326 від 04.04.2018 року)

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:

серія KB № 22989-12889 ПР від 11 грудня 2017 року

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 2 від 26 вересня 2019 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Жалдак М. І., доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Магусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарош К., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., доктор історичних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Яценко О. Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Яшанов С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо). Розрахований на фахівців гуманітарних наук.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ :

«Видавництво «Гілея», 2019. – Випуск 16 (9) : гуманітарні науки. – 116 с.

© Редакційна колегія, 2019

© Автори статей, 2019

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2019

© ПП «Видавництво «Гілея», 2019

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

HUMANITIES SCIENCES

VOLUME 16 (9)

**KYIV
2019**

Scientific professional publication on pedagogy and philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 326 dated April 4, 2018)

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Certificate of printed mass media's state registration:
Series KB № 22989-12889 IIP from December 11th, 2017

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(protocol № 2 from September 26, 2019)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Valentyna Bobrytska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Gavrylenko, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Myroslav Zhaldak, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Acad. of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Olha Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostyuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matvienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesarosh, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Saveliev, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kiev)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Yatsenko, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Yashanov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.). It is designed for specialists in the humanities.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : «Publishing house «Hileya», 2019. – Volume 16 (9) : humanities sciences. – 116p.

ЗМІСТ**ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ**

С. В. Куцепал	Орієнтація на особистість – маркер інновацій в освітній сфері	7
О. П. Кивлюк Г. В. Жукова	Екстерналізація освітніх послуг як шлях до реалізації дуальної освіти	17
А. В. Сакун	Комунікативна парадигма в рефлексіях навчально-освітнього процесу	28

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

О. Д. Яценко	Онтологія культури в цивілізаційних концепціях світової історії	42
Н. М. Сальнікова	Прагматичні інтепретації метафізичних проблем (Вільям Джеймс)	57
С. І. Магера	Ідеологізація культури як основа її деформації в тоталітарних суспільствах	69
О. С. Цибулько	Світоглядні засади трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини XIX століття	84

ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

М. С. Гальченко	Модус інформаційного мислення в континуумі техногенної цивілізації	96

CONTENT

EDUCATIONAL STRATEGIES

<i>Svitlana Kutsepal</i>	Personality-orientation as a marker of innovation in the educational field	7
<i>Olga Kyvliuk & Halina Zhukova</i>	Externalization of educational services as a way to realizing dual education	17
<i>Ayta Sakun</i>	Communicative paradigm in reflections of the educational process	28

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

<i>Olena Yatsenko</i>	Ontology of culture in civilization concepts of world history	42
<i>Nataliya Salnikova</i>	Pragmatic interpretations of metaphysical problems (William James)	57
<i>Sergiy Mahera</i>	Culture ideology as the basis of deformation in totalitarian societies	69
<i>Olga Tsybulco</i>	Outlook fundamentals of the term “spirituality” interpretation by the ukrainian educators (the second half of the XIX century)	84

CHALLENGE OF INFORMATION SOCIETY

<i>Maksym Halchenko</i>	Modus of information thinking in the continuum of technogenic civilization	96

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-1

УДК 37.0:316

**ОРІЄНТАЦІЯ НА ОСОБИСТІСТЬ – МАРКЕР ІННОВАЦІЙ В
ОСВІТНІЙ СФЕРІ***PERSONALITY-ORIENTATION AS A MARKER OF INNOVATION IN
THE EDUCATIONAL FIELD***С. В. Куцепал**

Актуальність теми дослідження. Світ XXI століття випробовує людину швидкістю та плінністю, постійними перформансами, наслідком чого стає трансформація звичних когнітивних навичок та пізнавальних стратегій, суттєвих перетворень зазнає система ціннісних та світоглядних орієнтацій. Змінюються також і способи пошуку та отримання інформації, наслідком чого є трансформація форм пізнання і мислення, особистість втрачає звичний зміст реальності, занурюється у звабливий світ віртуального існування, який чатує на неї за мерехтливими екранами різноманітних гаджетів. Чати та форуми, блоги та Ютуб-канали впевнено витісняють на маргінес повсякденності не лише живе спілкування з друзями та рідними, а й звичні освітні моделі та методики, що, безсумнівно, негативно впливає на становлення особистості, але одночасно, несе й позитивне навантаження, адже відкривається безліч можливостей для самоосвіти та самовдосконалення. Формуються

Urgency of the research. The world of the 21st century subjects a person to a test with its speed and fluidity, resulting in the transformation of habitual cognitive skills and exploratory strategies. There are also changing ways of finding and retrieving information, resulting in the transformation of forms of cognition and thinking, the individual loses the habitual content of reality, plunges into the alluring world of virtual existence that awaits a person behind the flickering screens of various gadgets. Chats and forums, blogs and YouTube channels are confidently pushing the margins of everyday life the direct communication with friends and family, familiar educational models and techniques, which undoubtedly have a negative impact on personality formation. However, at the same time it also has a positive load, because it opens up the opportunities for self-education and self-improvement. New communication models are being formed in the cognitive, intellectual, and spiritual spheres, which are

нові комунікативні моделі у пізнавальній, інтелектуальній, духовній сферах, які реалізуються в теорії і практиці освітньої діяльності “суспільства знань”.

Постановка проблеми. Виклики сучасності націлені на усі ланки освітнього ланцюга – від початкової школи до вищих навчальних закладів, ситуація ускладнюється тим, що когнітивні потреби особистості можна задовольнити за допомогою можливостей комп’ютерного світу, тоді як виховна складова освітнього процесу невіддільна машинерії. Креатором особистості залишається Педагог, який має власні ціннісні орієнтири, соціальні й політичні вподобання, досвід перемог та поразок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення когнітивних стратегій в контексті глобалізаційних зрушень та постмодерних трансформацій суспільства знаходиться у фокусі наукових, теоретичних і методологічних зарубіжних і вітчизняних студій. Аспекти зазначеної проблематики висвітлені в публікаціях: В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Вашкевича, В. Воронкової, Л. Горбунової, А. Єрмоленка, О. Кивлюк, М. Култаєвої, В. Муляра, І. Предборської, Н. Радіонової, А. Сакун, І. Степаненко, Д. Свириденка, С. Терепищого та ін.

Постановка завдання здійснення соціально-філософської рефлексії інноваційних стратегій в освіті та визначення шляхів підвищення ефективності освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Освітні реалії XXI століття

implemented in the theory and practice of educational activities of the “knowledge society”,

Target setting. The challenges of the present are being experienced by all links in the educational chain – from elementary school to higher education. The situation is further complicated by the fact that the cognitive needs of the individual can be met through the capabilities of the computer world, while the educational component of educational process is beyond the machine’s control. The Creator of personality is the Educator, who has one’s own values, social and political preferences, experience of victories and defeats.

Analysis of recent research and publications. Understanding cognitive strategies in the context of globalization shifts and postmodern transformations of the society is the focus of scientific, theoretical and methodological studies both in Ukraine and abroad. The aspects of these issues have been highlighted in the publications by V. Andrushchenko, T. Andrushchenko, V. Vashkevych, V. Voronkova, L. Horbunova, A. Yermolenko, A. Kravchenko, V. Kremen, O. Kyvliuk, M. Kuldaeva, V. Muliar, I. Predborska, N. Radionova, A. Sakun, I. Stepanenko, D. Svyrydenko, S. Terepyshchyi and others.

The research objective implementing the socio-philosophical reflection of innovative strategies in education and identifying ways to improve the effectiveness of educational process.

The statement of basic material. The educational realities

суттєво змінюються під впливом інформаційних технологій, використання Інтернет-ресурсів та віртуальних практик в освітньому процесі, впровадження нових стандартів передачі знання. Виникає поліпростір комунікації, де впевнено та комфортно почуває себе людина, яка розірвала пута Модерного світосприйняття, відмовилася від наративів та обмежень Модерну.

Спостерігається своєрідний антропо-аксіологічний поворот в освіті, ознакою якого є збільшення ролі суб'єктивного фактору. Це обумовлює необхідність якісних змін в освітньому процесі, широкого використання інноваційних технологій та новітніх методичних підходів, залучення інформаційних технологій, здатних забезпечити підготовку висококваліфікованих спеціалістів, що забезпечать добробут та процвітання країни. Проте лише змінами в освітньому процесі не відбутися, актуалізується проблема формування нового образу педагога, який усвідомлює когнітивні, аксіологічні, праксеологічні потреби покоління, що народилося в епоху глобалізації, постмодернізму та тотального споживання й здатне сприймати значні обсяги інформації, але потребує навичок аналізувати її, саме тому таким затребуваним стає пошуково-проблемний стиль мислення, уміння аналізувати інформацію та виділяти головне.

Головним орієнтиром сучасної освіти оголошується інтелектуальний розвиток особистості, здатної до продуктивної когнітивної діяльності, постійного самовдосконалення та самоосвіти.

of the 21st century are changing significantly under the influence of information technologies, the use of Internet resources and virtual practices in the educational process, the introduction of new standards of knowledge transfer. As a result, a polyspace of communication appears, where a confident and comfortable person who has broken the shackles of the Modern worldview, has abandoned the narratives and limitations of the Modern.

One can observe a specific anthropo-axiological turn in education, which is a sign of the increasing role of the subjective factor. This necessitates qualitative changes in the educational process, the widespread use of innovative technologies and the latest methodological approaches, the attraction of information technologies capable of providing training for highly qualified specialists, which will ensure the prosperity and well-being of the country. However, only the changes in the educational process are not enough, since there is a need to form a new image of educator, who is aware of the cognitive, axiological, praxeological needs of the generation born in the age of globalization, postmodernism and total consumption, and capable of perceiving significant amounts of information, but requires the skills for its analysis. That is why the search-and-problematic thinking style, the ability to analyze information and to highlight the main point of interest are of great importance.

The main guideline of modern education is the intellectual development of a person capable of

Тому особливо актуальними та затребуваними стають прийоми творчого навчання, здобуття і продукування знань, вміння формулювати та вирішувати проблеми, самостійно знаходити необхідну інформацію у пошуку відповіді на поставлені вчителем або самими учнями проблеми.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Наслідком стрімких соціокультурних змін стає трансформація змісту освіти, способів трансляції й засвоєння знань, актуалізуються проблеми формування компетентностей, необхідних для успішної самореалізації та кар'єрного зростання.

Трендом сучасної освіти має стати її трансформація у гуманістичному напрямку, завдяки чому центром освітніх інтенцій має стати особистість. Більш того, це має бути не просто освічена особистість, а креативна, здатна знайти можливість створення нових ідей та проектів у будь-якій ситуації, позбавлена штампів та стереотипів в процесі перетворення навколишнього світу та самовдосконалення.

Ключові слова: освіта, інформація, інновації, знання, освітня парадигма.

productive cognitive activity, constant self-improvement and self-education. Therefore, methods of creative learning, acquisition and production of knowledge, the ability to formulate and solve problems, and independently search for necessary information in finding the answer to the problems posed by the teacher or the students themselves become especially relevant and required.

Conclusions from this study and prospects for further research. The consequence of rapid socio-cultural change is the transformation of the content of education, methods of translation and assimilation of knowledge, the problems of formation of competencies necessary for successful self-fulfillment and career growth.

The trend of modern education should be its transformation in the humanistic direction, so that a personality should become the center of educational intentions. Moreover, it should be not just an educated personality, but also a creative one, able to find the opportunity to create new ideas and projects in any situation, devoid of stamps and stereotypes in the process of transformation of the world and self-improvement.

Keywords: education, information, innovations, knowledge, educational paradigm.

Актуальність теми дослідження. Світ XXI століття випробовує людину швидкістю та плинністю, наслідком чого стає трансформація звичних когнітивних навичок та пізнавальних стратегій. Змінюються також і способи пошуку та отримання інформації, наслідком чого є трансформація форм пізнання і мислення, особистість втрачає звичний зміст реальності, занурюється у звабливий світ віртуального існування, який чекає на

неї за мерехтливими екранами різноманітних гаджетів. Чати та форуми, блоги та Ютуб-канали впевнено витісняють на маргінес повсякденності не лише живе спілкування з друзями та рідними, що, безсумнівно, негативно впливає на становлення особистості, але одночасно, несе й позитивне навантаження, адже відкривається безліч можливостей для самоосвіти та самовдосконалення. Формуються нові комунікативні моделі у пізнавальній, інтелектуальній, духовній сферах, які реалізуються в теорії і практиці освітньої діяльності “суспільства знань”, “основою розвитку якого є внутрішня поліфонія та індивідуальні здібності кожного його представника” [1, с.277].

Постановка проблеми. Виклики сучасності відчують усі ланки освітнього ланцюга – від початкової школи до вищих навчальних закладів, ситуація ускладнюється тим, що когнітивні потреби особистості можна задовольнити за допомогою можливостей комп’ютерного світу, тоді як виховна складова освітнього процесу невіддільна машинерії. Креатором особистості залишається Педагог, який має власні ціннісні орієнтири, соціальні й політичні вподобання, досвід перемог та поразок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення когнітивних стратегій в контексті глобалізаційних зрушень та постмодерних трансформацій суспільства знаходиться у фокусі наукових, теоретичних і методологічних як зарубіжних так і вітчизняних студій. Аспекти зазначеної проблематики висвітлені в публікаціях: В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Вашкевича, В. Воронкової, Л.Горбунової, А. Єрмоленка, А. Кравченко, В. Кременя, О.Кивлюк, М. Култаєвої, М. Михальченка, В. Муляра, І. Предборської, Н. Радіонової, А. Сакун, І. Степаненко, Д. Свириденка, С.Терепищого та ін.

Постановка завдання здійснення соціально-філософської рефлексії інноваційних стратегій в освіті та визначення шляхів підвищення ефективності освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Освітні реалії ХХІ століття суттєво змінюються під впливом інформаційних технологій, використання Інтернет-ресурсів та віртуальних практик в освітньому процесі, впровадження нових стандартів передачі знання. “Інтернет – безмежний простір комунікації, яка є “полі”: полігłosарною, поліжанровою, поліаксіологічною та полілогічною, що охоплює всі сфери діяльності людства” [2]. У цьому поліпросторі

впевнено та комфортно відчуває себе людина, яка розірвала пута Модерного світосприйняття, відмовилася від наративів та обмежень Модерну, “цілеспрямовано створює своє майбутнє, ... дивиться водночас і назад в минуле, і вперед в майбутнє. Її не стримує усвідомлення того, що всі досягнення людського генію, всі людські зусилля внаслідок закону ентропії одного разу перетворюються на руїни; вона має достатньо мужності, надії, волі, щоб повернутися обличчям до незумовленого Богом майбутнього”. [3, с. 32-33].

Внаслідок цього суттєво змінюється сама природа спільноти, що прагне отримати знання, адже шкільний клас чи студентська група вже не є сукупністю більш-менш рівних за своїми можливостями однодумців у своєрідній “школі казармі”, а розподіляється на сегменти відповідно до обраного засобу комунікації та рівня когнітивної мобільності. “Інформація, знання виходять на перше місце у системі суспільних цінностей, а їх отримання виступають основою задачею суспільства, створення і розвиток комп’ютерних комунікацій викликає зміни комунікаційних процесів у суспільстві, характер комунікаційних взаємодій, розвиток інформаційних і комунікаційних технологій здійснює помітний вплив на розвиток людини, зміну її світогляду, систему особистісних цінностей, подальший розвиток інформатизації потребує не тільки комп’ютерної грамотності, але й певного рівня інформаційної культури, що базується на розумінні закономірностей розвитку інформаційного суспільства” [4, с. 149].

Як говорив метр української філософії С. Б. Кримський, “з середини ХХ сторіччя на перший план за своєю значущістю висувається перетворення інформації. Починається нова комп’ютерна ера” [5, с. 274]. Технічні засоби та модні гаджети стають звичними та необхідними, адже “електронна техніка надає новій форми і перебудовує схеми соціальної взаємозалежності, а також кожен аспект нашого особистого життя” [7, с. 341].

Спостерігається своєрідний антропо-аксіологічний поворот в освіті, ознакою якого є збільшення ролі суб’єктивного фактору. Тобто відбувається аксіологічна, антропологічна та гуманітарна переорієнтація навчального процесу, адже тепер потрібно формувати не “абстрактного індивіда”, “гвинтика” в певній соціальній системі, атрибутивними рисами якого вважалися дисципліна та відповідальність вимогам суспільства, а творчу, мобільну особистість у множині її здібностей та вмінь. “Стає

очевидним, що класична освітня система, в основі якої лежить концепція засвоєння знань, вмінь і навиків у сучасних умовах практично вичерпує себе. Спостерігається становлення нової освітньої парадигми, де метою розвитку є задоволення потреби особистості в самореалізації шляхом застосування потенційних здібностей до мислення, спілкування й праці” [8]. Це обумовлює необхідність якісних змін в освітньому процесі, широкого використання інноваційних технологій та новітніх методичних підходів, залучення інформаційних технологій, здатних забезпечити підготовку висококваліфікованих спеціалістів, що забезпечать добробут та процвітання країни. Проте лише змінами в освітньому процесі не відбутися, актуалізується проблема формування нового образу педагога, який усвідомлює когнітивні, аксіологічні, праксеологічні потреби покоління, що народилося в епоху глобалізації, постмодернізму та тотального споживання й здатне сприймати значні обсяги інформації, але потребує навичок аналізувати її, саме тому таким затребуваним стає критичне мислення, завдяки якому: “а) відбувається розбудова власної смислової сфери, б) формується система функціональних органів і запускаються внутрішньоособистісні механізми, в) створюється світогляд, як інтегративний продукт, що породжує функціонал світорозуміння і низка інших функціональних можливостей, тим самим формуючи інтелектуальну культуру особистості” [9, с. 6], уміння аналізувати інформацію та виділяти головне. Затребуваним стає “знання, яке приводить до появи якісно іншого розуміння основних сфер буття людини: економіки, культури, політики, освіти, науки” [10, с. 19].

Головним орієнтиром сучасної освіти оголошується інтелектуальний розвиток особистості, здатної до продуктивної когнітивної діяльності, постійного самовдосконалення та самоосвіти, адже “систематичне і цілеспрямоване одержання інформації стає фундаментом для успішної та високорозвиненої праці у всьому світі” [11, с. 229]. Тому особливо актуальними та затребуваними стають прийоми творчого навчання, здобуття і продукування знань, вміння формулювати та вирішувати проблеми, самостійно знаходити необхідну інформацію у пошуку відповіді на поставлені вчителем або самими учнями проблеми.

Кардинально змінюється онтологічний статус науки, яка вже не задовольняється лише когнітивним значенням для особистості і

суспільства, а прагне перетворитися на соціальну силу, задовольнити не лише теоретичні, а й практичні потреби суспільства, вирішити у практичній площині ті питання життєдіяльності соціуму, які раніше розцінювалися виключно як теоретичні.

Формується нова картина світу, адже “дослідження мозку, які здійснювалися останнім часом, радикально змінили наше наукове розуміння, сприйняття і свідомість” [12, с. 18]. Саме тому вектором спрямованості особистісного зростання у швидкоплинному соціальному середовищі стає самореалізація, “процес найбільш повного виявлення і впровадження особистістю своїх можливостей, досягнення намічених цілей у вирішенні особистісно-значущих проблем, що дозволяє максимально повно реалізувати творчий потенціал” [13, с. 262], завдяки якій особистість здатна перетворити оточуюче середовище у відповідності зі своїми потребами, інтересами, можливостями. “Потреба в самореалізації – вища в ієрархії потреб. У результаті її задоволення особистість стає тією, якою вона може й повинна стати у цьому світі. Головне призначення людини визначається разом зі створенням її особистості, концепції власного Я” [13, с. 262]. Одночасно збільшується попит на такі властивості особистості як самотійність, гнучкість мислення, творчий підхід до вирішення завдань, толерантність, відповідальність за власну поведінку, уміння працювати в команді та приймати спільні рішення.

Все вищезазначене актуалізує появу нової форми навчання, яка, на думку Ю.Бех “має бути орієнтована на вироблення вміння трансформувати інформацію в знання, а знання в дії. Це передбачає вміння приймати рішення щодо того, що саме потрібно шукати, як шукати, як обробляти і як використовувати знайдене, щоб зуміти виконати завдання, що спонукало до пошуку інформації” [9, с. 8].

Головне завдання освітніх інституцій сьогодні – повернути учня в навчальний процес, зрозуміти, що кожен, хто навчається, перш за все особистість, унікальність якої необхідно враховувати, тому нав’язувати загальні штампи, формувати певні зручні для даного суспільства поведінкові патерни вже не раціонально.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок

Наслідком стрімких соціокультурних змін стає трансформація змісту освіти, способів трансляції й засвоєння знань, актуалізуються

проблеми формування компетентностей, необхідних для успішної самореалізації та кар'єрного зростання.

Трендом сучасної освіти має стати її трансформація у гуманістичному напрямку, завдяки чому центром освітніх інтенцій має стати особистість. Більш того, це має бути не просто освічена особистість, а креативна, здатна знайти можливість створення нових ідей та проектів у будь-якій ситуації, позбавлена штампів та стереотипів в процесі перетворення навколишнього світу та самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Сакун, АВ., 2013. 'Етос освіти в просторі «суспільства знань» : монографія', Донецьк : *Дон НУЕТ*, 263 с.
2. Попов, С., 1994. 'Организационно-деятельностные игры : мышление в «зоне риска»'. Режим доступа : <http://www.ckp.ru/biblio/p/porov/odi_mvzr.htm> [Дата обращения 11 Августа 2019].
3. Соболев, ОМ., 1997. 'Постмодерн і майбутнє філософії', К. : *Наукова думка*, 164 с.
4. Максименюк, М., 2017. 'Нова освітня парадигма соціогуманітарної освіти в умовах інформаційного суспільства та напрями її модернізації', «Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави» : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23–24 листопада 2017 року, Запоріжжя, С. 145-150.
5. Кримський, СБ., 2010. 'Межа тисячоліть – зміна вимірів історії', *Про софійність, правду, смисли людського буття. Збірник науково-публіцистичних і філософських статей*, К., С. 273-289.
6. Кивлюк, ОП., 2017. 'Неформальна освіта в концепції lifelong learning', *Освітній дискурс:збірник наукових праць*, К.: ПП «Вид-во «Гілея», С.22-34.
7. Маклюэн, М., 2004. 'Средство само есть содержание', *Информационное общество. Сб. ст.*, М. : ООО «Издательство АСТ», С. 341-348.
8. Мохнатюк, Ю., 2009. 'Особливості сучасної освіти : соціокультурно-ціннісний вимір', *Філософські проблеми гуманітарних наук (Збірка наукових праць)*, Київ, 500 с.
9. Бех, Ю., 2017. 'Смислогенез як системоутворюючий чинник морфології мережевого суспільства', *Нова парадигма*, Вип. 132, С. 3-14.
10. Сакун, АВ., 2019. 'Елітне знання в контексті освітнього процесу', *Освітній дискурс*, Вип. 10 (1-2), С. 17-25.
11. Друкер, П., 2007. 'Эпоха разрыва : ориентиры для нашего меняющегося общества', М. : ООО «И.Д.Вильямс», 336 с.
12. Ziman, J., 2003. 'Non-Instrumental Roles of Science', *Science and Engineering Ethics*, Vol. 9, Issue 1, P. 17-27.

13. Ватковська, МГ., 2018. 'Самореалізація особистості : спроба філософського узагальнення', *Гілея, Вип.134*, С. 261-264.

References:

1. Sakun, AV., 2013. 'Etos osvity v prostori «suspil'stva znan'» : monohrafiya (The Ethos of Education in the Space of the "Knowledge Society" : A Monograph)', Donets'k : *Don NUET*, 263 s.
2. Popov, S., 1994. 'Organizatsionno-deyatelnostnyye igry : myshleniye v «zone riska» (Organizational-Activity Games : Thinking in the "risk zone")'. Rezhim dostupa : <http://www.ckp.ru/biblio/p/popov/odi_mvzr.htm> [Data obrashcheniya 11 Avgusta 2019].
3. Sobol', OM., 1997. 'Postmodern i maybutnye filosofiyi (Postmodern and the Future of Philosophy)', K. : *Naukova dumka*, 164 s.
4. Maksymenyuk, M., 2017. 'Nova osvitnya paradyhma sotsiohumanitarnoyi osvity v umovakh informatsiynoho suspil'stva ta napryamy yiyi modernizatsiyi (A New Educational Paradigm of Socio-Humanitarian Education in the Conditions of Information Society and Directions of Its Modernization)', «*Stanovlennya i rozvytok informatsiynoho suspil'stva yak osnovy zabezpechennya konkurentospromozhnosti Ukrayiny u sviti ta staloho rozvytku suspil'stva i derzhavy*» : *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 23–24 lystopada 2017 roku*, Zaporizhzhya, S. 145-150.
5. Kryms'kyy, SB., 2010. 'Mezha tysyacholit' – zmina vymiriv istoriyi (Millennium – Changing Dimensions of History)', *Pro sofynist', pravdu, smysly lyuds'koho buttya. Zbirnyk naukovo-publitsychnykh i filosofsk'kykh statey*, K., S. 273-289.
6. Kyvliuk, OP., 2017. 'Neformal'na osvita v kontseptsiyi lifelong learning (Non-formal education in lifelong learning concept)', *Osvitniy dyskurs : zbirnyk naukovykh prats'*, Vypusk 1, Kyiv : «Vydavnytstvo «Hileya», S. 22–34.
7. Maklyuen, M., 2004. 'Sredstvo samo yest' soderzhaniye (The Tool Itself is Content)', *Informatsionnoye obshchestvo. Sb. st.*, M. : *ООО «Izdatel'stvo AST»*, S. 341-348.
8. Mokhnatyuk, IO., 2009. 'Osoblyvosti suchasnoyi osvity : sotsiokul'turno-tsinnisnyy vymir (Features of Modern Education : Socio-Cultural Value Measurement)', *Filosofs'ki problemy humanitarnykh nauk (Zbirka naukovykh prats')*, Kyiv, 500 s.
9. Bekh, Yu., 2017. 'Smyslohenez yak systemoutvoryuyuchy chynnyk morfolohiyi merezhevoho suspil'stva (Meaning as a System-Forming Factor in the Morphology of a Network Society)', *Nova paradyhma*, Vyp. 132, S. 3-14.
10. Sakun, AV., 2019. 'Elitne znannya v konteksti osvitn'oho protsesu (Elite Knowledge in the Context of the Educational Process)', *Osvitniy dyskurs*, Vyp. 10 (1-2), S. 17-25.
11. Druker, P., 2007. 'Epokha razryva : oriyentiry dlya nashego menyayushchegosya obshchestva (The Age of Break : Guidelines for Our Changing Society)', M. : *ООО «I.D.Vil'yams»*, 336 s.

12. Ziman, J., 2003. 'Non-Instrumental Roles of Science', *Science and Engineering Ethics*, Vol. 9, Issue 1, P. 17-27.
13. Vatkovs'ka, МН., 2018. 'Samorealizatsiya osobystosti : sproba filosofsk'koho uzahal'nen'nya (Self-Realization of the Personality : An Attempt at a Philosophical Generalization)', *Hileya, Vyp.134*, S. 261-264.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-2

УДК 37.018.38 -022.215

ЕКСТЕРНАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК ШЛЯХ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДУАЛЬНОЇ ОСВІТИ

EXTERNALIZATION OF EDUCATIONAL SERVICES AS A WAY TO REALIZING DUAL EDUCATION

О.П. Кивлюк, Г.В. Жукова

Актуальність дослідження обумовлена освітньою кризою яка продовжує загострюватися в Україні, не зважаючи на чисельні реформи, які перманентно впроваджує МОН України. Отже, реалії сьогодення вимагають від освітян пошук нових шляхів розвитку вищої освіти в контексті принципів міждисциплінарності, індивідуалізації, безперервності, свідомості у процесі навчання та дуальної освіти. Для будь-якого ЗВО актуальними завданнями у підготовці студентів є отримання ними високого рівня теоретичних та практичних знань, професійних компетентностей, умінь успішно адаптуватися в умовах швидкоплинних соціально-економічних змін та конкурентоспроможності на ринку праці.

Постановка проблеми. Реалізація дуальної освіти в Україні уможливлюється за рахунок не лише зусиль науково-освітніх інституцій, а й роботодавців, де екстерналізація освітніх послуг є

Urgency of the research is due to the educational crisis that continues to worsen in Ukraine, despite the numerous reforms that the Ministry of Education and Science of Ukraine is constantly introducing. Today's realities require teachers to search for new ways to develop higher education in the context of the principles of interdisciplinarity, individualization, sustainability, consciousness in the learning process and dual education. For any HEI, the urgent tasks in preparing students are to obtain a high level of theoretical and practical knowledge, professional competencies, and the ability to adapt successfully in conditions of rapid socio-economic changes and competitiveness in the labor market.

Target setting. The implementation of dual education in Ukraine becomes possible due not only to the efforts of scientific and educational institutions but also to employers, where the externalization

пріоритетним напрямом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика екстерналізації освітніх послуг розглядалося в роботах Н. Бутенко, О. Даннікова, Е. Ібрагімова, М. Лукашук, Т. Оболонської, В.Пилипчука, Т. Серьогіної та інших.

Постановка завдання. Синтез міжгалузевих теоретико-емпіричних знань поняття “екстерналізація”, дозволить здійснити його аналіз в контексті теорії маркетингу послуг як такого, що притаманний характеристикам дуальної освіти.

Виклад основного матеріалу.

Просторово-часове поєднання навчання та професійної діяльності (стажування) в межах як ЗВО так і в галузевих промислових установах у співвідношенні 50% на 50% є ефективним та широко використовуваним у багатьох країнах ЄС та Північної Америки. Отже, дана концепція має бути в найближчий час реалізована в Україні за рахунок розробки освітніх технологій, тісної співпраці ЗВО та роботодавців, законотворців та управлінців, причому не тільки в межах освітньо-економічного простору України, а й в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Екстерналізація освітніх послуг розглядається як шлях до реалізації дуальної освіти в Україні в контексті маркетингової концепції (“ззовні-всередину”), що характеризується появою нових форм та технологій публічно-сервісної діяльності.

Висновки. Дуальна освіта в Україні – це майбутнє освітньої галузі, а пошук ефективних та дієвих шляхів її впровадження, серед

of educational services is a priority.

Actual scientific researches and issues analysis.

The issue of externalization of educational services was considered in the works of: N. Butenko, O. Dannikov, E. Ibrahimov, M. Lukashuk, T. Obolonska, V. Pylypchuk, T. Serohina.

The research objectives. The synthesis of interbranch theoretical and empirical knowledge of the concept of “externalization” will allow its analysis in the context of the theory of marketing of services as such, which is characteristic of the characteristics of dual education.

The statement of basic material.

The space-time combination of training and professional activities (internships) within both HEI and branch industrial institutions in the ratio of 50% to 50% is effective and widely used in many countries of the EU and North America. Thus, this concept should be implemented in Ukraine in the near future through the development of educational technologies, close cooperation between universities and employers, legislators and managers, not only within the educational and economic space of Ukraine but also in the context of globalization and integration processes.

The externalization of educational services is seen as the path to the implementation of dual education in Ukraine in the context of a marketing concept (“from outside to inside”), characterized by the emergence of new forms and technologies of public service activities.

Conclusions. Dual education in Ukraine is the future of education, and the search for effective and efficient ways to implement it,

яких ми вбачаємо екстерналізацію освіти є пріоритетним.

Ключові слова: освіта, екстерналізація, освітні послуги, заклади вищої освіти (ЗВО), дуальна освіта, управління знаннями, теорія маркетингу послуг.

among which we see the externalization of education as a priority.

Keywords: education, externalization, educational services, HEI (Higher Education Institution), dual education, knowledge management, theory of service marketing.

Актуальність дослідження. Незважаючи на розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 року № 660-р “Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти” та численних реформи, які проводить МОН України криза вищої освіти загострюється все сильніше.

“Завдання будь-якого ЗВО підготувати спеціаліста відповідної кваліфікації високого рівня, який би був конкурентноспроможний на ринку праці. Але статистика працевлаштування випускника ЗВО Україна за спеціальністю на жаль не втішна. Отже, соціально-економічні виклики сьогодення вимагають від освітян, науковців, управлінців, законотворців пошук нових шляхів розвитку вищої освіти серед яких ми виділяємо екстерналізацію освітніх послуг з акцентом на індивідуальність їх надання та принципу дуальної освіти” [3, с. 16].

Постановка проблеми дослідження. Поняття і явище “екстерналізація” є міжгалузевим та міждисциплінарним, тому проблема дослідження пролягає в тому, що впровадження дуальної освіти, яка є одним з напрямів реформування вищої освіти в Україні та на думку керівників МОН України може почати реалізовуватися не раніше як через 5 років, уможлиблюється за рахунок не лише зусиль науково-освітніх інституцій, а й роботодавців, де екстерналізація освітніх послуг є пріоритетним напрямом.

Аналіз наукових досліджень. “Екстерналізація послуг – маркетингова концепція розвитку послуг, послуги засновані на аутсорсингу, пов’язана з появою нових видів і форм сервісної діяльності. Аутсорсингова фірма бере на себе функції щодо надання послуги, задоволенню потреб, які до цього задовольнялися силами самої організації” [5]. Таке явище як екстерналізація освітніх послуг представлено в роботах Н. Бутенко [2], Е. Ібрагімова [6], Т. Оболонської [12], О. Даннікова, В.Пилипчука [14], Т. Серьогіної [15], М. Лукашук [7] та інших.

У більшості педагогічних наукових розвідок екстерналізація розглядається в контексті дистанційної освіти та як такий собі перехід від неформалізованого до формалізованого знання. “Під такою трансформацією знань розуміють описання тих умінь і навичок, які використовуються, або, наприклад, виведення з практичної діяльності закономірностей” [13]. Хоча, як відомо знання – це певний контент який сформований в результаті –науково-пізнавальної діяльності людини, що характеризується наступними складовими: актуальність, істинність, достовірність, обґрунтованість, доведеність, практична значимість тощо. “Тобто управлінське знання і класичне розуміння наукового знання дещо різняться. Отже екстерналізація – це один з 4-х процесів створення організаційних знань моделі (SECL) управління знаннями в контексті їх трансформацій” [3, с. 17].

З точки зору надання послуг, як економічної діяльності, освітні послуги – це двохсторонній процес, тобто це результат спільної праці викладача та студента, де якість послуги залежить не тільки від сукупності отриманих послуг, а й від бажання, здібностей, рівня відповідальності, працьовитості тощо самого споживача даних послуг. Даний напрям розглядався у дослідженнях М. Білоцерковець [1], О. Дзюби [4], Ю. Мельник [8], І. Наноки і Х. Такучі [10], Л. Нахоріної та О. Кравець [11], Я. Сікора [16] та інших.

Завдання дослідження. Синтез міжгалузевих теоретико-емпіричних знань поняття “екстерналізація”, дозволить здійснити його аналіз в контексті теорії маркетингу послуг як такого, що притаманний характеристикам дуальної освіти. Використовуючи підхід “ззовні всередину” освітні інституції мають підготувати такого фахівця, який задовольнив би потреби працедавця та самого споживача освітніх послуг. Тобто концепція маркетингового підходу дозволяє ЗВО “продувати” те що потребує здобувач освіти, поєднуючи його потреби у навчанні з потребами ринку праці та як наслідок отримання суспільно-економічного “прибутку” – розвитку освіти, науки, економіки тощо.

Виклад основного матеріалу. “Дуальна освіти вимагає від ЗВО змін у змісті, формах, методах, засобах організації навчального процесу та наданні освітніх послуг, які б були затребуваними як споживачами так і роботодавцями. Екстерналізація послуг дозволяє більш якісно і в повній мірі задовольняти потреби споживачів, бо це

є явище якісного порядку, яке не є автоматичним переміщенням певної операції з одної сфери в іншу” [3, с. 17] .

На думку Е. Ібрагімова, екстерналізація як спосіб трансформації знання характеризується “ініціюванням діалогу або колективним роздумом, що допомагають членам команди виразити своє неформалізоване знання і створити концептуальне знання у контексті технології менеджменту знань у стратегічному плануванні” [6, с. 62].

З огляду на модель (SECL) розроблену І. Нонака та Г. Такеучі [10], Л. А. Найдьонова стверджує, що “створення знання відбувається як спіраль знань у переходах соціалізації – екстерналізації – комбінації – інтерналізації і знову соціалізації на новому рівні. Модель описує процес виробництва знань в творчій спільноті в межах успішних інноваційно зорієнтованих організацій” [9, с. 177].

Р. Болбаков зазначає, що наразі неформальне знання стає нарівні із формальним, реалізуючись у комп’ютерно-інформаційних технологіях. Екстерналізацію він називає інформаційною конструкцією, відповідно чого у ній наявні сформовані і цілеспрямовані зв’язки. Елементи цієї структури мають “фокус усвідомлення” цілісності із часовими і просторовими відносинами. Екстерналізація, як інформаційна конструкція, це поняття, яке відображає інформаційну модель, є інформаційним об’єктом [17].

До інструментальних засобів процесу екстерналізації знання Я. Сікора відносить: інтернет системи (Intranetbased systems), інструменти для спільної роботи (Groupware), візуалізатори робочих процесів (Workflow), системи, засновані на штучному інтелекті (AI-based systems), портали знань [15, с. 232].

За словами Т. Серьогіної, “співвідношення між сферою послуг та сферою виробництва товарів не обмежується лише вимірюванням їхньої долі в ВВП країни. На сьогоднішній день спостерігається збільшення ролі послуг і в процесі виробництва, адже досить складно уявити собі такий процес без залучення додаткового ресурсу у вигляді послуг, зокрема проектні розробки, підготовка технічної документації, проведення досліджень (ринку попиту й т. і.) тощо. Такі послуги отримують все більшого поширення й забезпечують належний рівень процесу товаровиробництва, з економічної точки зору це отримало назву екстерналізація послуг” [15, с. 44].

Основу ефективного ринку освітніх послуг повинна становити система принципів її формування та реалізації. Особливою

складовою ефективності процесу надання освітніх послуг є конкурентоспроможність вітчизняної освіти на міжнародному ринку освітніх послуг. Обсяг інтернаціоналізованої торгівлі освітніми послугами швидко зростає завдяки розвитку телекомунікаційних, соціально-інформаційних мереж, прогресу в області інформаційних технологій, віртуалізації та електронної торгівлі. Інформаційно-комунікаційні технології та віртуалізація освітнього простору уможлиблюють процес надання освітніх послуг в контексті просторово-часового виміру, індивідуалізації, диференціації тощо.

Послуги освіти відрізняються від інших нематеріальних послуг за своїми споживчими властивостями (споживчій вартості): вони задовольняють потреби особистості в духовному і інтелектуальному розвитку, придбанні певної спеціальності або кваліфікації. Такі потреби, втім, можуть бути в тій чи іншій мірі задоволені також на основі самоосвіти, в цьому випадку вони не реалізуються через освітні інституції.

Одне з поширених визначень послуг належить А. Сміту і полягає в тому, що послуги є “невловимими” товарами, споживаються і зникають безпосередньо в момент виробництва. На основі даного формулювання А. Сміт робить висновок, що, через “невідчутність”, послуги не мають довгострокової економічної цінності і не заслуговують на серйозний економічний розгляд. На його думку, послуги не реалізуються ні в яком у товарі, але мають свою вартість і заслуговують винагороди [19]. Хоча на наш погляд, з властивістю “не довгострокової економічної цінності” саме освітніх послуг можна і не погодитися, бо безцінність отриманих знань та навичок для кожною людини в певний момент часу є суто індивідуально-значимою, не говорячи про те, що рівень освіченості та рівень економічного розвитку суспільства є взаємозалежними явищами.

У новій освітній парадигмі мають бути враховані всі параметри управління освітою, розвитку креативної особистості, пошукові та навчально-виховні аспекти. У своїх дослідженнях М. Лукашук розкриває освітній елемент як підґрунтя будь-якої інноваційної діяльності. Екстерналізований світогляд і стиль мислення потребує концептуально-теоретичного осмислення та філософського аналізу задля впровадження у сучасну українську освіту інноваційних європейських технологій [7].

Відповідно нових інформаційних потреб, освіта орієнтується на “економіку знання”, охоплюючи соціальну, виробничу, економічну та філософську галузь. Будь-який процес передбачає високий рівень освіченості його монад, можливість вчитися впродовж усього життя і під час професійної діяльності [4, с. 180]. Враховуючи це, можемо стверджувати, що дефініції “система освіти”, “екстерналізація” та “інновація” є взаємопов’язаними. Тобто, освітня послуга трансформується у підвищення якості виробництва у вигляді більш освіченого працівника з його особистісними здібностями та вміннями, які реалізуються у його кваліфікації.

Т. Оболенська вбачає надання освітніх послуг у активній діяльності суб’єктів ринкових відносин, до яких відносяться “не тільки навчальні заклади як виробники освітніх послуг, а й споживачі (окремі особистості, підприємства, організації, фірми), широкі кола посередників (служби зайнятості, біржі праці, органи ліцензування і акредитації навчальних закладів та ін.), а також державні та суспільні структури, які мають відношення до просування освітніх послуг на ринок” [12, с. 5]. Залежно від організаційно-господарської форми, що визначає особливості і унікальність зовнішнього і внутрішнього середовища маркетингу, та чи інша організація сфери освітніх послуг формує власну маркетингову стратегію.

Інструментом ефективного керівництва освітніми послугами на ринку є маркетинг, який став невіддільною частиною освітнього менеджменту. Наразі діяльність вищої освіти України вкрай важко піддається методам експертного оцінювання із-за закритості інформації та відсутності достатнього досвіду для виявлення параметрів якості навчання. На думку В. Пилипчука та О. Даннікова, цінність освітньої послуги можна розрахувати за допомогою індексу задоволеності студентів ВНЗ (споживачів), куди входять “відповідність змісту програми очікуванням, відповідність навчання рівню програми, актуальність навчальних матеріалів тощо” [14, с. 27].

Д. Рікардо характеризує послуги як те, що людина виробляє для свого власного споживання або на продаж, нарівні з продуктами. Продукти купують за продукти чи послуги. Гроші є лише тією міркою, за допомогою якої здійснюється обмін. У вченні Д. Рікардо послуга невіддільна від товару, вартість якого складається із оплати

праці робітників і прибутку. На його думку, країни спеціалізуються на тих товарах і послугах, які у них є нижчими за вартістю [18].

Ю. Мельник транснаціоналізацію економіки розкриває як визначальний фактор розвитку міжнародного ринку послуг. Однією із основних характеристик світової економіки є поєднання інтернаціоналізації та екстерналізації, відповідно чого створюються альянси на ринку міжнародних послуг. На думку вченої, міжнародний ринок послуг – це система із сукупністю взаємопов'язаних елементів та частин [8, с. 7]. У міжнародному ринку послуг вагому частину займають освітні послуги, які є основним продуктом діяльності системи освіти.

Проблемою традиційної, психолого-орієнтованої освіти є протиріччя між досить високим рівнем засвоєння студентами предметних теоретичних знань і значними труднощами використання їх в практичній діяльності. Екстерналізація передбачає, що студенти засвоюють не окремі один від одного знання і вміння, а опановують комплексно, відповідно сукупності освітньо-практичних компонентів, що мають індивідуально-диференційований характер. Компетентнісний підхід акцентує увагу на результатах підготовки студентів до фахової діяльності. При цьому під результатом розуміється не засвоєна інформація, а здатність спеціаліста діяти в різних професійних ситуаціях, адекватно використовуючи отримані професійні знання і вміння [1].

Екстерналізація є одним із напрямів розвитку сфери освітніх послуг із кінця минулого століття. Основна тенденція до інформатизації і віртуалізації економіки спричинила екстерналізацію послуг, що наразі є характерним для організацій та підприємств, які нездатні нести високі витрати на утримання непрофільних обслуговуючих підрозділів із виконання освітніх функцій. Екстерналізації може заважати неусвідомленість наявності або цінності знань для особистості чи організації, хоча індивідуальний спосіб отримання освіти може бути результатом акумулювання і глибокої інтегрованості багаторічного практичного досвіду; низька мотивація до соціалізації і екстерналізації знань. Екстерналізація може виявитися небезпечною на індивідуальному рівні: ділячись знаннями, людина ризикує частково втратити свій вплив, владу, конкурентну перевагу і взагалі виявитися не потрібним організації. “Утворений попит на бухгалтерські, юридичні, маркетингові послуги стимулює розвиток ринку освітніх послуг, які

традиційно вважалися внутрішньо-фірмовими. Такі послуги надають як на разовій контрактній основі, так і на основі аутсорсингу” [11, с. 11].

Отже переходячи до розгляду поняття освітніх послуг можна стверджувати, що їх екстерналізація дозволить за рахунок індивідуалізації, диференціації, спеціалізації розширити та лінійно диверсифікувати кількість та якість освітніх послуг. Звернення цих послуг в бік потреб споживачів та роботодавців призведе до конкретизації і динамізації навчального процесу. Зрозуміло, що класична академічна освіта з точки зору формування світоглядних компетентностей може відповідним чином постраждати. Але при умові виважених та теоретично-обґрунтованих освітніх програм і технологій цього можна запобігти [3, с. 18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснивши пропедевтико-теоретичний аналіз проблематики екстерналізації освіти в контексті реалізації дуальної освіти в межах даної публікації можна стверджувати, що дуальна освіта в Україні – це майбутнє освітньої галузі, а пошук ефективних та дієвих шляхів її впровадження, серед яких ми вбачаємо екстерналізацію освіти є пріоритетним.

Список використаних джерел:

1. Білоцерковець, МА., 2016. ‘Модель евристичного освоєння студентами теоретичних знань’, *Науковий вісник Херсонського державного університету, Педагогічні науки, Випуск LXIX*, С. 116–120.
2. Бутенко, НЮ., 2014. ‘Управління знаннями — складова реалізації стратегії діяльності організації’, *ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*, С. 211 – 215.
3. Вашкевич, ВМ., Кивлюк ОП., 2019. ‘Екстерналізація освіти як шлях до розвитку освіти’, *Концептуальні, методологічні та практичні проблеми соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики : Збірник матер. III міжнар. наук.-поп. конф. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова*. С. 16-19.
4. Дзюба, ОО., 2018. ‘Філософський зміст інноваційних технологій в освіті’, *Дослідження проблем гуманітарної освіти*, С. 178–186.
5. Записки маркетолога, 2019. ‘Экстернализация услуг. Словарь терминов маркетинга : веб-сайт’. Доступно : http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/je/eksternalizatsiya_uslug/ [Дата обращения 15 Апреля 2019].
6. Ібрагімов, ЕЕ., 2012. ‘Трансформація організаційних знань у системі стратегічного планування розвитку підприємства’. Доступно : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13873/1/11_59-64_Vis_727_Menegment.pdf [Дата звернення 10 Квітня 2019].

7. Лукашук, МА., 2018. 'Теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів в системі освіти', *Гуманітарний вісник ЗДІА, Випуск 729*. Доступно : <<http://vestnikzgia.com.ua/article/view/130612>> [Дата звернення 03 Травня 2019].
8. Мельник, ЮВ., 2008. 'Міжнародний ринок послуг в контексті транснаціоналізації економіки', *Автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.02*, К., 20 с.
9. Найдьонова, ЛА., 2007. 'Лабораторія психології масової комунікації та медіа освіти', *Культура народів Причорномор'я, № 120*. С. 176-178.
10. Нонака, И., Такеучи, Х., 2011. 'Компания – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах', М. : ЗАО «Олимп Бизнес», 384 с.
11. Нохріна, ЛА., Кравець, ОМ., 2012. 'Ефективні комунікації : навч. посібник', *Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, Х. : ХНАМГ*, 263 с.
12. Оболенська, ТЄ., 2002. 'Маркетинг у сфері освітніх послуг', *Автореф. дис. ... докт. економ. наук : 08.06.02*, Х., 32 с.
13. Освіта, 2018. 'Дистанційне навчання як воно є. MBA Strategy : веб-сайт'. Доступно : <<http://www.osvita.org.ua/distance/articles/16/>> [Дата звернення 17 Квітня 2019].
14. Пилипчук, В., Данніков, О., 2009. 'Маркетингове забезпечення якості освітніх послуг', *Маркетинг в Україні, № 4*, С. 22–28.
15. Серьогіна, ТВ., 2018. 'Сучасні світові тенденції розвитку сервісної сфери та їх вплив на систему надання публічних послуг', *Аспекти публічного управління, Т. 6, № 8*, С. 42–48. (DOI : <https://doi.org/10.15421/151845>).
16. Сікора, ЯБ., 2017. 'Інструментальні засоби для реалізації управління знаннями в електронному навчанні', *Актуальні питання сучасної інформатики, № 3*, С. 231 – 233.
17. Bolbakov, RG., 2016. 'Tacit Knowledge as a Cognitive Phenomenon', *European Journal of Technology and Design, Vol.(11)*. P. 4–12.
18. Ricardo, D., 1951. 'The Works and Correspondence of David Ricardo', *Cambridge University Press*, Cambridge, 512 p.
19. Smith, A., 1976, 1759. 'The Theory of Moral Sentiments', Oxford : *Clarendon Press*, 322 p.

References:

1. Bilotserkovets', MA., 2016. 'Model' evrystychnoho osvoyennya studentamy teoretychnykh znan' (A model of Heuristic Mastering by Students of Theoretical Knowledge)', *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu, Pedagogichni nauky, Vypusk LXIX*, S. 116–120.
2. Butenko, NYU., 2014. 'Upravlinnya znannyamy — skladova realizatsiyi stratehiyi diyal'nosti orhanizatsiyi (Knowledge Management Is a Component of the Strategy Implementation of the Organization)', *DVNZ «Kyyivs'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet imeni Vadyma Het'mana»*, S. 211 – 215.
3. Vashkevich VM., Kyvliuk OP., 2019. 'Eksternalizatsiya osvity yak shlyakh do rozvytku osvity', *Kontseptual'ni, metodolohichni ta praktychni problemy sotsial'noyi filosofiyi, filosofiyi osvity ta osvith'oyi polityky :*

- Zbirnyk mater. III mizhnar. nauk.-pop. konf. K. : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. S. 16-19.*
4. Dzyuba, OO., 2018. 'Filosofs'kyi зміst innovatsiynykh tekhnolohiy v osviti (The Philosophical Content of Innovative Technologies in Education)', *Doslidzhennya problem humanitarnoyi osvity*, S. 178–186.
  5. Osvita, 2018. 'Dystantsiynе navchannya yak vono ye. MBA Strategy : veb-sayt (Distance Learning as It Is. MBA Strategy : A Website)'. Dostupno : <<http://www.osvita.org.ua/distance/articles/16/>> [Data zvernennya 17 Kvitnya 2019].
  6. Ibrahimov, EE., 2012. 'Transformatsiya orhanizatsiynykh znan' u systemi stratehichnoho planuvannya rozvytku pidpryyemstva (Transformation of Organizational Knowledge in the System of Strategic Planning of Enterprise Development)'. Dostupno : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13873/1/11_59-64_Vis_727_Menegment.pdf> [Data zvernennya 10 Kvitnya 2019].
  7. Lukashuk, MA., 2018. 'Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya innovatsiynykh protsesiv v systemi osvity (Theoretical and Methodological Foundations for the Study of Innovative Processes in the Education System)', *Humanitarnyy visnyk ZDIA, Vypusk 729*. Dostupno : <<http://vestnikzgia.com.ua/article/view/130612>> [Data zvernennya 03 Travnya 2019].
  8. Mel'nyk, YuV., 2008. 'Mizhnarodnyy rynok posluh v konteksti transnatsionalizatsiyi ekonomiky (International Market for Services in the Context of Transnationalization of the Economy)', *Avtoref. dys. ... kand. ekonom. nauk : 08.00.02*, K., 20 s.
  9. Nayd'onova, LA., 2007. 'Laboratoriya psykholohiyi masovoyi komunikatsiyi ta media osvity (Laboratory of Psychology of Mass Communication and Media Education)', *Kul'tura narodov Prychernomor'ya, № 120*. S. 176-178.
  10. Nonaka, I., Takeuchi, KH., 2011. 'Kompaniya – sozdatel' znaniya. Zarozhdeniye i razvitiye innovatsiy v yaponskikh firmakh (The Company Is the Creator of Knowledge. The Origin and Development of Innovation in Japanese Firms)', M. : ZAO «Olimp Biznes», 384 s.
  11. Nokhrina, LA., Kravets', OM., 2012. 'Efektyvni komunikatsiyi : navch. posibnyk (Effective Communication : A Tutorial)', *Khark. nats. akad. mis'k. hosp-va, Kh. : KHNAMH*, 263 s.
  12. Obolens'ka, TYe., 2002. 'Marketynh u sferi osvitnikh posluh (Marketing in the Field of Educational Services)', *Avtoref. dys. ... dokt. ekonom. nauk : 08.06.02*, Kh., 32 s.
  13. Pylypchuk, V., Dannikov, O., 2009. 'Marketynhove zabezpechennya yakosti osvitnikh posluh (Marketing Quality Assurance of Educational Services)', *Marketynh v Ukrayini, № 4*, S. 22–28.
  14. Ser'ohina, TV., 2018. 'Suchasni svitovi tendentsiyi rozvytku servisnoyi sfery ta yikh vplyv na systemu nadannya publichnykh posluh (Current World Trends in the Development of the Service Sector and Their Impact on the Public Service Delivery System)', *Aspekty publichnoho upravlinnya, T. 6, № 8*, S. 42–48. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.15421/151845>).

15. Sikora, YAB., 2017. 'Instrumental'ni zasoby dlya realizatsiyi upravlinnya znannyamy v elektronnomu navchanni (Tools for Implementing Knowledge Management in E-Learning)', *Aktual'ni pytannya suchasnoyi informatyky*, № 3, S. 231 – 233.
16. Zapiski marketologa, 2019. 'Eksternalizatsiya uslug. Slovar' terminov marketinga : veb-sayt (Externalization of Services. Glossary of Marketing Terms : Website)'. Dostupno : <http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/je/eksternalizatsiya_uslug/> [Data obrashcheniya 15 Aprelya 2019].
17. Bolbakov, RG., 2016. 'Tacit Knowledge as a Cognitive Phenomenon', *European Journal of Technology and Design*, Vol.(11). P. 4–12.
18. Ricardo, D., 1951. 'The Works and Correspondence of David Ricardo', *Cambridge University Press*, Cambridge, 512 p.
19. Smith, A., 1976, 1759. 'The Theory of Moral Sentiments', Oxford : *Clarendon Press*, 322 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-3

УДК 316.286:37.091.2

КОМУНІКАТИВНА ПАРАДИГМА В РЕФЛЕКСІЯХ НАВЧАЛЬНО-ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

COMMUNICATIVE PARADIGM IN REFLECTIONS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

А. В. Сакун

Актуальність теми дослідження. Сьогодні знання вважається сферою, в якій можна одержати відповіді на всі виклики сьогодення. Перетворившись на важливий фундамент сучасної епохи, знання включають в себе інновації інфосоціуму, перетворюючись на простір, поза яким вже не можуть існувати суспільство і людина. Це простір суспільства, заснованого на знаннях.

Постановка проблеми. Трансформація загальних умов інфосоціуму приводить до появи нових методологічних рефлексій, побудованих на інформаційно-комунікативних технологіях сучасності. Зміна способів отримання інформації та знання,

Urgency of the research. Today, knowledge is considered an area in which you can get answers to all the challenges of our time. Having turned into an important foundation of the modern era, knowledge includes the innovations of the infosocium, turning into space beyond which society and man can no longer exist. This is the space of a knowledge-based society.

Target setting. The transformation of the general conditions of the infosocium leads to the emergence of new methodological reflections built on the information and communication technologies of our time. A change in the methods of obtaining information and

обумовлюючи зміну форм мислення, приводить і до трансформації сприйняття особистістю змісту реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематизація когнітивних вимірів освіти в переосмисленні теорії "інформаційного суспільства" висвітлена в працях П. Друкера, Р. Хатчісона, Т. Хусена, в роботах О. Висоцької, А. Огурцова, Д. Галкіна, Н. Громика та ін.

Постановка завдання. Основу фундаментальної мети світового розвитку складають інноваційна економіка і культура, які ґрунтуються на знаннях і спираються на продуктивні можливості людини до творення новачій в науково-технічній сфері. Постає завдання виявити нові комунікативні можливості учасників мисленнєвого процесу, які реалізуються в освітній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Домінантою сьогодення є "суспільство знань" – світоглядний та науковий концепт, актуалізований соціальними, культурними та філософськими дискурсами в процесі ретельного переосмислення теорії "інформаційного суспільства". Набуваючи все більшої популярності у зв'язку з проблематизацією когнітивних вимірів освіти, економіки та технології, даний концепт набуває сучасного визначення: це – суспільство, основою розвитку якого є внутрішня поліфонія та індивідуальні здібності кожного його представника. Таким чином, в сучасному суспільстві особливу роль відіграє не тільки "інформація", але й "знання". Виокремлення і диференціація цих двох понять набуває принципового

knowledge, causing a change in the forms of thinking, also leads to a transformation in the person's perception of the content of reality.

Actual scientific researches and issues analysis. The problematization of the cognitive dimensions of education in rethinking the theory of the "information society" is highlighted in the works of such scientists as P. Drucker, R. Hutchison, T. Husen, O. Vysotska, A. Ohurtsova, D. Galkina and others.

The research objective. The basis of the fundamental goal of world development is an innovative economy and culture based on knowledge and based on the productive capabilities of a person to create innovations in the scientific and technical field. The task is to identify new communicative abilities of participants in the thought process that are realized in educational activities.

The statement of basic materials. The dominant feature of today is the "knowledge society" - a worldview and scientific concept, updated by social, cultural and philosophical discourses in the process of a thorough rethinking of the theory of "information society". Gaining increasing popularity in connection with the problematization of the cognitive dimensions of education, economics and technology, this concept gains a modern definition: it is a society whose development is based on internal polyphony and the individual abilities of each of its representatives. Thus, in modern society, not only "information", but also "knowledge" plays a special role. The separation and differentiation of these two concepts are of fundamental importance. The

значення. Сучасна епоха (досягнувши визначення "епохи знань"), приносить нове розуміння "знання".

Висновки. Парадигмальні зрушення, які відбуваються сьогодні у всіх сферах суспільного життя, в тому числі й освіти, показують набування освітньо-навчальними процесами нових рис. "Освітній розум" (разом з філософським), збагачений досвідом грандіозних проектів та рішучих реконструкцій, починає генерувати нове, креативне мислення в процесі одержання знань. І хоча час від часу воно потрапляє в період пасивності, проте саме воно здатне активізувати освітній процес, надати йому життєвої сили.

Ключові слова: знання, інновації, освіта, віртуалізація, віртуальний освітній простір, інформація.

modern era (having reached the definition of the "era of knowledge") brings a new understanding of "knowledge."

Conclusions. The paradigm shifts that are occurring today in all areas of public life, including education, show the acquisition of new features by the educational and educational processes. The "Educational Mind" (together with the philosophical one), enriched by the experience of grandiose projects and decisive reconstructions, begins to generate new, creative thinking in the process of gaining knowledge. And although from time to time it falls into a period of passivity, however, it is it that is able to activate the educational process, give it vitality.

Keywords: knowledge, innovation, education, virtualization, virtual educational space, information.

Актуальність теми. Завдання креативного мислення – включити особистість в процеси і норми суспільного життя. Разом з тим воно відіграє в сучасному світі самостійну інтегруючу роль, перетворюючись в основоположний інструмент досягнення стратегічних цілей соціуму. Адже основу фундаментальної мети світового розвитку складають інноваційна економіка і культура, які ґрунтуються на знаннях і спираються на продуктивні можливості людини до творення новацій в науково-технічній сфері. Знання відіграють провідну роль в житті інформаційного суспільства насамперед в силу усвідомлення його перспектив у взаємозв'язку з наукою, інформацією, мисленням, зрештою – з практикою суспільного життя. Сьогодні знання можна вважати сферою, в якій можна одержати відповіді на всі виклики сьогодення.

Постановка проблеми. Перетворившись на важливий фундамент сучасної епохи, знання включають в себе інновації інфосоціуму, перетворюючись на простір, поза яким вже не можуть існувати суспільство і людина. Це простір суспільства, заснованого на знаннях. Трансформація загальних умов інфосоціуму приводить до

появи нових методологічних рефлексій, побудованих на інформаційно-комунікаційних технологіях сучасності. Зміна способів отримання інформації та знання, обумовлюючи зміну форм мислення, приводить і до трансформації сприйняття особистістю змісту реальності. Цьому сприяють як процеси віртуалізації, так і діалогічні, інтерактивні за формою інтелектуальні середовища, в яких існують персональні комунікації. Вказані фактори обумовлюють антропологічний поворот в соціокультурній реальності. Він формує нові комунікативні можливості учасників мисленнєвого процесу, які реалізуються в теорії і практиці освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські аспекти проблематизація когнітивних вимірів освіти в переосмисленні теорії “інформаційного суспільства” висвітлена в працях П. Друкера, Р. Хатчісона, Т. Хусена, М. Хейма, в роботах О. Висоцької, А. Огурцова, Д. Галкіна, Н. Громико, М. Маразіної, А. Шипіцина та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження нових комунікативних можливостей учасників мисленнєвого процесу, які реалізуються в освітній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. З поширенням глобалізаційних процесів ціннісна домінанта пріоритетів знання змінюється. Передусім – у контексті освіти. Для розуміння умов існування нових стратегій мислення в інформаційному середовищі принципово важливо вказати на те, що “під знанням розуміється особлива пізнавальна одиниця, особлива форма ставлення людини до дійсності, яка існує поряд і у взаємозв’язку з практичним ставленням до світу” [10]. Тоді як інформація – структурна одиниця описового характеру, яка постульовано відображає дійсність. Таким чином, нові смисли в соціальності впроваджуються саме як технологічні трансформації форм знання, тоді як його зміст є середовищем, в якому продукується інформація. В силу чого сам освітній процес в такій ситуації постає формою перетворення інформації на знання. Освіта тут є простором для впровадження смислів, отже, і сама інформація в контексті освітнього процесу може поставати як знання. Проте своєї найвищої форми освіта досягає тоді, коли вона ретранслює не просто інформацію, а саме знання, які отримали власну верифікацію в інших сферах практичної діяльності (в науці, у виробництві, в культурі тощо).

Однак, аналізуючи праці П. Друкера, Р. Хатчісона, Т. Хусена та інших дослідників проблем розвитку інформаційного світу, підкреслимо, що значна увага в них приділяється не стільки тим суб'єктам соціокультурної діяльності, хто має знання, скільки тим, хто намагається ці знання одержати, придбати. При цьому сферами здобування знань сьогодні виступають не тільки існуючі формальні освітні системи, але і професійна діяльність, неформальні системи одержання знань, де першочергову роль відіграють книги, преса, аудіовізуальні засоби масової інформації, індивідуальні комунікації.

В умовах динамічного розвитку інформаційного світу все помітнішим стає факт, наскільки новітні інформаційні технології можуть сприяти постійному оновленню знань особистості та професійної компетенції її мислення. У той же час, старі моделі отримання знань ставляться під сумнів. Зокрема, традиційну освіту критикують за невідповідність сучасному рівню розвитку суспільства. Все більшого значення отримують “навчання на практиці” і здатність до мислення, спрямованість на пізнання. З кожним роком збільшується кількість підприємств, де “навчальний” компонент займає мало не найголовніше місце в їх управлінській структурі. Сьогодні важко уявити потужну корпорацію, яка не організовує інтелектуальних тренінгів для своїх працівників. Неможливо не помітити, наскільки ці процеси співпадають з розвитком мислення у інших сферах соціокультурної діяльності. Саме такий підхід до знання і є своєрідною методологією, оскільки призводить до отримання підприємством додаткової вартості, надання якої і є тією вимогою, якій має відповідати нововведення для того, щоб вважатися сучасним.

Таким чином, у “суспільстві знань” важливого значення набуває сучасна інноваційна освіта. Остання передбачає освоєння інноваційно-креативного мислення. Якщо воно є власне мисленням, то повинно містити в собі всі універсально-всезагальні визначення мислення як такого. Якщо креативне мислення є сучасним, то воно визначається як здатність здійснювати адекватну діяльність у всіх сферах соціуму. Іншими словами, від інноваційно-креативного мислення вимагається змістовна відповідність природі процесу соціальності у його всезагальних вимірах. Сутнісна логіка процесу соціальності є логікою становлення людської суб'єктивності, логікою змістовного розпредметнення культурно-історичних форм

когнітивної діяльності. А в результаті – і когнітивного виміру культури мислення в освітній діяльності.

Однією із суттєвих проблем когнітивного виміру соціальності є проблема віртуалізації. В першу чергу вона стосується освіти, яка окреслюється у сучасній науковій думці кількома підходами. У цілому їх можна звести до двох: перший підхід визначає віртуалізацію освіти як принцип дистанційної освіти, сенс якого полягає в активному застосуванні різноманітної символіки, відеофільмів, комп'ютерних навчальних програм, інтерактивних методик тощо[11, с.29]. У рамках другого підходу віртуалізація освіти означає соціальний процес, пов'язаний із розвитком сучасних технологій і обумовлений переходом суспільства до постраціональної комунікації, яка постає однією із основних ознак інформаційного суспільства.

Її основною характеристикою є усунення суб'єкта комунікації і децентралізація комунікативного процесу. “Постіндустріальне (постмодерне) суспільство ...орієнтоване на гнучкі технології та індивідуалізацію потреб. Тому так звана постфордистська структура суспільних відносин, що характеризує сучасну культуру, вже не може бути описана у термінах масового суспільства. Вбираючи в себе форму масового суспільства, постмодерне суспільство має ряд суттєво відмінних рис. Постмодерне суспільство не можна вважати гомогенізованим та централізованим. Воно відрізняється децентралізованістю і складається із різноманітних локалізованих спільнот, об'єднання яких відбувається виключно на віртуальній основі” [3], – зазначає українська дослідниця О. Висоцька.

В даній ситуації необхідно виявити, що, власне, розуміється під процесом віртуалізації. Сьогодні під поняттям “віртуальний” розуміється або вигаданий, уявлюваний об'єкт, або суб'єкт, а також категорія, відношення, дія тощо, які не присутні у даний момент у реальному світі, а створені уявою, людською думкою, або зімітовані за допомогою інших об'єктів чи відносин.

Завдання віртуалізації має на меті перетворити процес одержання знання, тобто освіти, з реального на віртуальний. Головна роль у цьому відводиться Інтернету як ключовій інформаційній технології сучасності. Проблематика взаємозв'язку Інтернету і суспільства досить часто підміняється сучасними філософами. Це пов'язано з переважанням у їхніх дослідженнях когнітивних та комунікативних складових, які є наслідком численних розвідок

проблеми “мовних ігор” у працях спочатку постструктуралістів, а потім постмодерністів. Дані рухи у просторі сучасних дискурсів призводять до “заміщення мовними іграми плану дії і плану мислення і до деонтологізації світу знань і власне знань про світ” [9, с.14]. В результаті ряд дослідників навіть ставляться до самого проекту Постмодерну як до засобу перепрограмування суспільства на нових засадах, внаслідок чого ми маємо потенційну можливість отримати нові виміри теоретичного мислення, виявити нові інваріанти усталеного простору зв'язків між наукою, освітою і різними сферами соціальної практики і комунікативного простору. Іншим напрямком досліджень вказаної проблематики виявлено, що “технологія Інтернету – нова технологія обміну інформацією на базі взаємопов'язаних мереж – є продовженням того процесу, який Арнольд Тойнбі називає процесом етерифікації, характерним для усіх сфер людського суспільства і культури” [9, с. 27]. Цей процес “розпредметнення” комунікацій між індивідами супроводжується водночас створенням нового світу – світу об'єктивно-ідеальних смислів.

Безумовно, Інтернет є інтенсивним продовженням загальноцивілізаційних процесів, які розпочаті ще в епоху Модерну. Водночас Інтернет сприяє процесам, які є властиві винятково для Постмодерну, тобто сучасної інформаційної епохи. Одним з основних таких процесів є віртуалізація соціального простору. Вона має багато ознак, однак найсуттєвішими, безумовно, є ознаки економічні. Так, сьогодні, завдяки віртуалізації соціального простору, головним джерелом прибутку стають не стільки матеріальні ресурси, скільки ідеї, тобто ресурси по суті віртуальні. В силу чого регулювання соціуму, зокрема питань, що стосуються соціальної справедливості, в реальному просторі не можливе, оскільки тепер боротьба за працю та її результати відбувається у віртуальних сферах. Трансформується комунікативна дія, яка розкривається у сфері публічності, а та, в свою чергу, зосереджується в сучасній соціальності у віртуальності, а не в реальності. Сьогодні “сфера публічності позбавлена географії” (П. Віріліо). Завдяки інтерактивним засобам комунікації залежності соціальної діяльності від просторових зв'язків вже немає, в силу чого настає “девальвація місця”. Якщо раніше філософи-постмодерністи актуалізували проблему школи, оскільки вона мала, на їхню думку, яскраво виражений “казармений” характер, то тепер це стає неможливим, адже, завдяки Інтернету, відбувається остаточний

“відрив” від місця. Що є, власне, закономірним наслідком віртуалізації комунікації (віртуалізації комунікативних практик).

Інтернет фактично утворює нове розуміння освіти як системи трансформації знання. Подібна позиція може логічно розвивати ідеї дослідника медіа М. Маклюена, який вказує на різницю між усною, письмовою та електронною культурами у відповідності до засобів комунікації у суспільстві. “Навчальне відношення” – предмет дослідження педагогічної антропології – має на увазі *усну* комунікацію між учителем і учнями, які тільки слухали, але не записували. В останні роки класичної Греції письмова фіксація вчителевих знань, яка в той час починає стверджуватися і яку свого часу критикували Платон та Арістотель, приводить до суттєвої трансформації як філософії, так і освітніх інституцій та навчальних практик. Письмо демократизує освіту – тепер знання може отримувати більша кількість людей, у тому числі й тих, які не здатні заплатити за навчання видатним філософам, або тих, хто перебуває далеко від місць навчання. З винайденням друкарського верстату зміни організації одержання знання ще більше поглиблюються. Ними стають: збільшення терміну збереження думок того чи іншого філософа і вченого; розвиток можливостей для самоосвіти; виокремлення потрібної наукової та учбової літератури; фіксація дисциплінарних кордонів (меж) у науковому знанні, у формах його трансляції; специфічні форми контролю, які забезпечують орієнтацію на прийняті норми написання наукових робіт та ін. Однак в даному контексті варто зазначити, що впродовж вищезгаданих процесів старі форми освіти не відмирають: зберігається також і усна форма передачі знання від учителя до учня. Але роль певних форм комунікацій і способів мислення в навчальному процесі змінюється.

Аналогічним чином Інтернет обумовлює трансформації в структурі наукових і навчальних текстів, більше того – зміни в процесі самого продукування тексту. Так само, як письмо змінило способи отримання та передачі знання, з появою Інтернету змінюються засоби наукової комунікації. Наприклад, статус наукових часописів, журналів і журнальних публікацій. Фактично, щоб дізнатися про нову ідею, думку в науці, вже не слід очікувати на свіжий номер журналу або на оголошення тем виступів на конференції. Друковане слово втрачає свою монополію на артикулювання наукової новизни. Тепер ті ж самі журнали і статті в них отримують нове призначення як тип наукової літератури –

засвідчити визнання нових ідей науковими спільнотами, легітимізувати той чи інший науковий результат, авторське право тощо. Сам же текст перетворюється на гіпертекст, формуються нові стандарти оформлення тексту, подачі ілюстративного матеріалу у електронних підручниках. Таким самим чином Інтернет впроваджує нові стандарти передачі знання в соціальні, освітні і культурні процеси.

Проникнення Інтернету в систему науки і освіти, віртуалізація цих – знаннєвих – сфер людської діяльності приводить до ряду наслідків. Так, якщо раніше науковий текст був цілісний, завершений, втілював у собі стійку когнітивну систему, то тепер завдяки гіпертексту він стає майже нескінченним, постійно доповнюваним. Мається на увазі не тільки нескінченність у часовому чи просторовому сенсі, але й нескінченність його інтерпретацій. В силу чого, зазначає А. Огурцов, “система освіти повинна надати студентові найбільш соціально і культурно-значиму схему інтерпретації” [9]. Саме тому сутність освітньої діяльності за умов існування інформаційного суспільства трансформується. Викладач як головний суб’єкт навчального процесу перестає відігравати роль того, хто надає знання, роль своєрідного ретранслятора тексту, а стає “навігатором” у морі інформації.

Разом з тим, освітній процес як спосіб одержання знання формує нові “фігури” у процесі його здійснення. У вищих навчальних закладах, а також закладах середньої освіти, з’являється інститут “тьюторства”. Тьютор – це і є викладач-навігатор, а не викладач-ретранслятор. Окрім нових викладачів, з’являються і принципово нові вимоги до навчальних текстів. Тепер вони повинні не стільки надавати інформацію, скільки скеровувати учня у нескінченних потоках інформації. Отже, підручники і методичні матеріали повинні бути доповнені вказівниками – традиційно гіпертекстуальними. Як зазначає У. Еко, саме гіпертекст дає ту саму “безмежність тексту в сучасну епоху”. Навчальні тексти перетворюються з простого систематичного викладу кінцево оформленого соціального знання на певні інформаційно-пошукові системи. Фактично, вони стають своєрідною “міні-Вікіпедією”. У сучасному суспільстві йде процес не тільки “вікіпедизації” політики, про який говорить Д. Лансберг-Родрігес [7], але й “вікіпедизації” всіх інших сфер соціуму, зокрема освітньої, культурної, інтелектуальної.

Процес віртуалізації навчання приводить до ряду інших проблем. Як зазначає Д. Галкін, однією із нагальних проблем віртуалізації освіти і навчання є зміна змісту культурного досвіду. Більше часу в процесі освіти виокремлюється на Інтернет, відтак учень має менше шансів на освоєння таких прикладних знань і навичок, як музика і спорт. З іншого боку, має місце “дисфункціоналізація” навчання. “Все це свідчить про тенденцію трансформації досвіду в цілому: тих знань, які є доступними й утилізованими, тих норм навчання, які задають дисциплінарний простір школи, тієї поетики самостворення, технік себе, які транспоруються в освіті. У порівнянні з можливостями Інтернету освіта виявляється “немовби” освітою, але, інтегруючи ці можливості, вона перетворюється на гіперосвіту” [4, с. 29]. Отримання та використання знання за допомогою мультимедіа перетворюється, як зазначає дослідник, у використання задоволень за допомогою знання. Тим самим знання постає як задоволення. Освіта фактично переноситься у світ розваг, світ поп-культури, які створені і функціонують в якості своєрідної “машини для виробництва задоволень”. Дослідник Н. Грін знаходить власне визначення новим формам знання і освіти. З його точки зору, “процес освіти, отримання нових знань завдяки поєднанню двох раніше непоєднуваних світів перетворюється на edutainment – своєрідний синтез освіти і розваги (“освіторозвагу”)” [5].

Отже, ми маємо справу з певною “ерозією знання”, яка дотична з іншою проблемою – проблемою “ілюзорної інтерактивності”. Наприклад, однією з переваг віртуалізації освіти вважається “інтерактивність” того ж комп’ютера у порівнянні з книгою. Він може як виконувати різні команди, використовуватися для проведення ігор, створювати візуальне середовище, так і комбінувати тексти, спілкуватися (навчатися) на великих дистанціях. “Специфіка сучасної віртуальності, – вважає Н. Маньковська, – полягає в інтерактивності, що дозволяє замінити мисленнєву інтерпретацію реальним впливом, який матеріально трансформує об’єкт. Перетворення глядача, читача із спостерігача у співавтора, що впливає на становлення творів і при цьому відчуває ефект зворотного зв’язку, формує новий тип свідомості... Герменевтична множинність інтерпретації змінюється мульти-впливом, діалог стає не тільки вербальним і візуальним, але і чуттєвим, поведінковим полілогом користувача із комп’ютерною картинкою” [8, с. 311]. Таким чином, утворюється квазі-простір, який

наче підмінює собою реальність. Як зазначає філософ-постмодерніст Ж. Бодрійяр, “тут грають в те, що розмовляють один з одним, слухають один одного, спілкуються, тут розігрують найтонкіші механізми постановки комунікації. Контакт задля контакту стає родом пустої спокуси мови, коли їй вже немає чого сказати” [2]. Цей ефект віртуальності, це мовне перетворення Ж. Бодрійяр називає “телефатичністю”. Іншими словами, віртуалізація освіти може призвести до “несерйозності” навчання. Сам по собі доступ до кіберпростору не обумовлює підвищення якості освіти. Тут необхідні вчителі-тьютори, які здатні скеровувати і процес спілкування, і процес навчання учнів, і процес активізації їх мислення. Розгляд засадничих та проблемних аспектів віртуалізації освіти як знаннєвого процесу обумовлює доцільність переходу до принципів даного процесу. З точки зору Д. Галкіна, у процесах віртуалізації освіти варто виокремити наступні принципи. По-перше, *принцип навігації*, сутність якого полягає в тому, що учня в першу чергу слід навчити ефективному пошуку інформації і методам її фільтрації з різних віртуальних джерел та їх співорганізації з традиційними джерелами. Головним в науці має стати не володіння якомога більшими обсягами інформації, а її розуміння. По-друге, *принцип креативної конвергенції*, згідно якого продукування і оформлення нового знання, а в результаті збільшення і до того вже безмежної інформації, буде домінувати над репродуктивним знанням. Відтак змінюється мета освіти. Тепер важливо навчити не відтворенню інформації, а “продуктивному мисленню”. Відтепер вагу набуває “виробництво ідей, що дозволяє посилити утилізацію інформації з різноманітних доступних джерел та її переробку в оригінальні тексти, що містять знання. Цей же принцип підкреслює необхідність розробки “ресурсів”, які б знаходилися у постійному оновленні” [6]. По-третє, *принцип комунікативного розвитку*, який полягає в тому, що процеси, які відповідають першим двом принципам, є включені в інтенсивні процеси організованої комунікації та інтерпретації. Дана ситуація допоможе подолати ілюзію інтерактивності комунікації. По-четверте, *принцип етичної рефлексії*, який полягає у відповідності будь-якої активності в рамках дослідження заявленим принципам і супроводженні її постійною оцінкою процесу і результатів руху знання в різних етичних контекстах. Важливість цього принципу полягає також у тому, що він має на меті зберегти важливість знання і освітніх практик для формування суб’єктивності. По-п’яте, *принцип*

інтеграції досвіду, який є своєрідним синтезом вищенаведених принципів і полягає в наступному: нові технології і продукуювана ними інформація піддаються впливу багатовимірності віртуалізації у світі повсякденного досвіду та мають багато форм інтерпретації. У освіті необхідно залишити місце як для технологічно “просунутих” осіб, так і для тих, хто не в змозі з різних причин опанувати нові технології і нові інформаційні масиви. В результаті у процесі віртуалізації освіти варто уникати ерозії знання, беззмістовної і непотрібної інтерактивності, втрати орієнтації у інформаційних потоках.

Висновки. Віртуалізація знаннєвого процесу (освіти) має ряд позитивних та негативних наслідків. До перших можна віднести демократизацію освіти, руйнування догматичних обмежень у науці, нівелювання ролі національних наукових спільнот, отримання доступу до більшого масиву інформації. До других належать: нівелювання ролі автора, порушення у галузі авторських прав, зростання недовіри до інформації, телефатичність мови, виникнення нескінченної кількості нових комп’ютерних, і в результаті – віртуальних мов, загроза настання “ери нового Вавілонського змішання мов”, машиноподібний і репродуктивний характер самої освіти.

Список використаних джерел:

1. Друкер, П., 2007. ‘Эпоха разрыва : ориентиры для нашего меняющегося общества’, М. : ООО “И.Д. Вильямс”, С. 231.
2. Бодрийяр, Ж., 2000. ‘Соблазн’, М. : Ad Marginem, 320 с.
3. Висоцька, ОЄ., 2009. ‘Віртуалізація соціального у постмодерному суспільстві : від раціональної до постраціональної комунікації’, *Вісник Черкаського університету*, № 154, Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, С. 5-14.
4. Галкин, ДВ., 2005. ‘Проблемы образования в контексте информатизации : в поисках модели критической педагогики’. Режим доступа : <<https://cyberleninka.ru/article/v/problemy-obrazovaniya-v-kontekste-informatizatsii-v-poiskah-modeli-kriticheskoy-pedagogiki>> [Дата обращения 17 Августа 2019].
5. Green, N., 2001. ‘How Everyday Life Became Virtual Mundane Work at the Juncture of Production and Consumption’, *Journal of Consumer Culture 2001 SAGE Publications*, Vol. 1(1), London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, P. 73-92.
6. Громыко, Н., 2001. ‘Интернет, постмодернизм и современное образование’. Режим доступа : <<http://circleplus.ru/archive/n/27/027NGR1>> [Дата обращения 13 Августа 2019].

7. Landsberg-Rodriguez, D., 2010. 'Wici-Constituonalism'. Available at : <<http://www.tnr.com/article/politics/75150/wiki-constitutionalism>> [Accessed 11 August 2019].
8. Маньковская, НБ., 2000. 'Эстетика постмодернизма', СПб. : *Алетейя*, С. 311.
9. Огурцов, АП., 2006. 'Постмодернизм в контексте вызовов науки и образования', *Вестник Самарской гуманитарной академии, Серия "Философия. Филология"*, № 1 (4), С. 3-27.
10. Психология и педагогика, 2009. 'Учебный курс'. Режим доступа : <<http://193.232.218.53/ffec/psych/psych.html>> [Дата обращения 14 Мая 2019].
11. Трохименко, В., 2004. 'Дистанційне навчання педагогічних працівників : досвід і проблеми', *Післядипломна освіта в Україні*, С. 29-32.
12. Эко, У., 1998. 'От Интернета к Гуттенбергу : текст и гипертекст'. Режим доступа : <<http://www.philosophy.ru/library/eco/internet.html>> [Дата обращения 10 Августа 2019].

References:

1. Druker, P., 2007. 'Epokha razryva : oriyentiry dlya nashego menyayushchegosya obshchestva (Age of the Gap : Guidelines for Our Changing Society)', М. : ООО "I.D. Vil'yams", S. 231.
2. Bodryyyar, ZH., 2000. 'Soblazn (Seduction)', М. : *Ad Marginem*, 320 s.
3. Vysots'ka, OYe., 2009. 'Virtualizatsiya sotsial'noho u postmodernomu suspil'stvi : vid ratsional'noyi do postratsional'noyi komunikatsiyi (Virtualization of Social in Postmodern Society : From Rational to Post-Rational Communication)', *Visnyk Cherkas'koho universytet, № 154*, Cherkasy : *Cherkas'kyi natsional'nyy universytet im. B. Khmel'nyts'koho*, S. 5-14.
4. Galkin, DV., 2005. 'Problemy obrazovaniya v kontekste informatizatsii : v poiskakh modeli kriticheskoy pedagogiki (Problems of Education in the Context of Informatization : In Search of a Model of Critical Pedagogy)'. Rezhim dostupa : <<https://cyberleninka.ru/article/v/problemy-obrazovaniya-v-kontekste-informatizatsii-v-poiskah-modeli-kriticheskoy-pedagogiki>> [Data obrashcheniya 17 Avgusta 2019].
5. Green, N., 2001. 'How Everyday Life Became Virtual Mundane Work at the Juncture of Production and Consumption', *Journal of Consumer Culture 2001 SAGE Publications, Vol. 1(1)*, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, P. 73-92.
6. Gromyko, N., 2001. 'Internet, postmodernizm i sovremennoye obrazovaniye (Internet, Postmodernism and Modern Education)'. Rezhim dostupa : <<http://circleplus.ru/archive/n/27/027NGR1>> [Data obrashcheniya 13 Avgusta 2019].
7. Landsberg-Rodriguez, D., 2010. 'Wici-Constituonalism'. Available at : <<http://www.tnr.com/article/politics/75150/wiki-constitutionalism>> [Accessed 11 August 2019].
8. Man'kovskaya, NB., 2000. 'Estetika postmodernizma (Aesthetics of Postmodernism)', SPb. : *Aleteyya*, S. 311.

9. Ogurtsov, AP., 2006. 'Postmodernizm v kontekste vyzovov nauki i obrazovaniya (Postmodernism in the Context of the Challenges of Science and Education)', *Vestnik Samarskoy gumanitarnoy akademii, Seriya "Filosofiya. Filologiya"*, № 1 (4), S. 3-27.
10. Psikhologiya i pedagogika, 2009. 'Uchebnyy kurs (Training Course)'. Rezhim dostupa : <<http://193.232.218.53/ffec/psych/psych.html>> [Data obrashcheniya 14 Maya 2019].
11. Trokhymenko, V., 2004. 'Dystantsiynе navchannya pedahohichnykh pratsivnykiv : dosvid i problem (Distance Learning of Pedagogical Workers : Experience and Problems)', *Pislyadyplomna osvita v Ukrayini*, S. 29-32.
12. Eko, U., 1998. 'Ot Interneta k Guttenbergu : tekst i gipertekst (From the Internet to Guttenberg : Text and Hypertext)'. Rezhim dostupa : <<http://www.philosophy.ru/library/eco/internet.html>> [Data obrashcheniya 10 Avgusta 2019].

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-4

УДК 930.85:111.1

ОНТОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ КОНЦЕПЦІЯХ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ONTOLOGY OF CULTURE IN CIVILIZATION CONCEPTS OF WORLD HISTORY

О. Д. Яценко

Актуальність дослідження. Філософська аналітика феномену культури, відкидаючи онтологічні універсалиї та звертаючись до проблеми життя, логічно потребує більш чіткого та виваженого обґрунтування. Концепт "життя" окреслює загальні контури змісту дослідницько-аналітичних процедур, але за характером доведення ці абстракції відрізняються від класичних не змістовно, а виключно ідеологічно, номінативно. Тому виникає потреба у наочно-виразній формі обґрунтування нової системи координат визначення сутності культури. Якщо культура – це плід і результат людської діяльності, то аналізувати її специфіку та знаходити закономірності її становлення слід в горизонті світової історії як найближчому просторі локалізації цієї проблеми. Тому ми звертаємось до доробків тих мислителів, які вбачали в історичному минулому ключ до розуміння культури.

Постановка проблеми. Культуру традиційно ідентифікують як царину

Urgency of the research. Philosophical analytics of the phenomenon of culture, rejecting ontological universals and addressing the problem of life, logically requires a clearer and more rational justification. The concept of "life" outlines the general contours of the content of research and analytical procedures, but in the nature of proving these abstractions differ from the classical not in content, but purely ideologically, nominally. Therefore, there is a need for a clear-cut form of justification for a new coordinate system for determining the essence of culture. If culture is a product and a result of human activity, then to analyze its specificity and to find patterns of its formation should be in the horizon of world history as the closest space for localization of this problem. Therefore, we turn to the achievements of those thinkers who saw in the historical past the key to understanding culture.

Target setting. Culture is traditionally identified as the realm of spirituality, ideal entities, and

духовності, ідеальних сутностей та світоглядних ідеалів. Проте реального втілення змістовність культурної традиції отримує в корпусі цивілізації з її артефактами, технологіями та інфраструктурою. Відповідно, виникає необхідність інтерпретації феномену культури з огляду на її цивілізаційний вияв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цивілізаційний підхід до дослідження культури започатковано в роботах О. Шпенглера, А. Тойнбі, Н. Данилевського та інших. Змістовну аналітику культурологічних ідей останнього пропонує А. В. Халапсис.

Марк Гізмонді (2004) продовжує традицію розуміння цивілізаційної теорії як парадигми інтерпретації соціальних наук.

Докторант університету Квазулу-Наталь, Школи релігії, філософії та класики Грегорі Морган Свер (2019) вважає основну роботу О. Шпенглера не історичною, а екзистенціальною та феноменологічною за змістом, адже основний фокус його дослідницького інтересу становлять питання про природу і мету людського існування.

В дослідженні суто людського способу життя А. Тойнбі прагне поєднати еволюційний та цивілізаційний підходи. У такий спосіб автор намагається уникнути необґрунтованих спекуляцій, що зростають на тлі абсолютизації історичного детермінізму. Суспільство, на його думку, є не тільки полем самореалізації індивідів, але й системою загальних правил, що регламентують суспільне життя.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає у

ideological ideals. However, the content of the cultural tradition in the corpus of civilization with its artifacts, technologies and infrastructure is the real embodiment. Accordingly, there is a need to interpret the phenomenon of culture in view of its civilizational manifestation.

Actual scientific researches and issues analysis. The civilizational approach to the study of culture was initiated in the works of O. Shpengler, A. Toynbee, N. Danilevsky and others. The content analytics of cultural ideas of the latter is offered by A. Halapsis.

Mark Gismondi (2004) continues the tradition of understanding civilization theory as a paradigm for interpreting the social sciences.

A post-doctoral fellow at the University of KwaZulu-Natal, School of Religion, Philosophy and Classics, Gregory Morgan Swer (2019) considers O. Spengler's main work to be not historical but existential and phenomenological in content, since the main focus of his research interest is the question of the nature and purpose of human existence.

In the study of the purely human way of life, A. Toynbee seeks to combine evolutionary and civilizational approaches. In this way, the author tries to avoid unjustified speculation that is growing against the background of the absolutization of historical determinism. Society, in his opinion, is not only a field of self-realization of individuals, but also a system of general rules governing public life.

The research objective. The main task of the article is to clarify

з'ясуванні змісту концепту культури як ідеологічного змісту корпусу цивілізації з посиланням на погляди відомих представників цього напрямку: О. Шпенглера, А. Тойнбі, Н. Данилевського, П. Сорокіна.

Виклад основного матеріалу. Культура – потенційна, інтуїтивна, міфотворча сутність, іманентна єдність множини її різноманітних проявів: від державного устрою до реалізації повсякденної активності людини. Цивілізація – процес кристалізації живої енергії у вигляді сталих форм, достовірність яких стає полем дискусій, пошуків та практичної філософії. На цьому етапі культурне життя втрачає цілісність та органічність, натомість набуває ознак еклектики та калейдоскопічності. На відміну від О. Шпенглера, Н. Данилевський вважає культуру похідним явищем історико-цивілізаційного становлення. На його думку, культура не вироджується в цивілізацію, а знаходить у ній своє найповніше та найдосконаліше втілення. Ідею глобалізації оригінально аналізує відомий соціолог П. Сорокін. Він є автором теорії існування суперсистем культури, однієї з найбільш оригінальних за всю історію культурологічних досліджень.

Висновки. Резонансні концепції філософії життя актуалізували численні новаторські питання щодо сутності феномену культури зокрема. Всі ці філософські розвідки збагатили арсенал концептуального дослідження культури. Але тенденція протиставлення культури і цивілізації не знайшла широкої підтримки. Так, А. Вебер

the content of culture as the ideological content of the corpus of civilization, with reference to the views of famous representatives of this area: O. Shpengler, A. Toynbee, N. Danilevsky, P. Sorokin.

The statement of basic material. Culture is a potential, intuitive, myth-making essence, immanent unity of many of its various manifestations: from the state system to the realization of daily human activity. Civilization is the process of crystallization of living energy in the form of stable forms, the authenticity of which becomes the field of discussion, search and practical philosophy. At this stage, cultural life loses its integrity and organicness, but becomes eclectic and kaleidoscopic. Unlike O. Spengler, N. Danilevsky considers culture a derivative phenomenon of historical and civilizational formation. In his opinion, culture does not degenerate into civilization, but finds in it its fullest and perfect embodiment. The idea of globalization is originally analyzed by the famous sociologist P. Sorokin. He is the author of the theory of the existence of culture supersystems, one of the most original in the history of cultural studies.

Conclusions. The resonant concepts of the philosophy of life have prompted numerous innovative questions about the essence of the phenomenon of culture in particular. All these philosophical intelligence enriched the arsenal of conceptual study of culture. But the tendency of opposing culture and civilization has not been widely supported. So, A.

поділяє думку про прогрес цивілізації як раціонально-технологічного компоненту, але категорично заперечує можливість прогресу в культурі, яка є конгломератом цінностей духовних. Крім того, особливу увагу привертають роботи позитивістів О. Конта, Дж. Мілля та Г. Спенсера, які доклали максимум зусиль для з'ясування внутрішньої логіки соціальної динаміки, створення типології культури на підставі історичної періодизації, соціальної стратифікації та інституціалізації корпусу культури.

Ключові слова: культура, цивілізація, історія, феномен, трансценденція.

Weber shares the view of the progress of civilization as a rational-technological component, but strongly rejects the possibility of progress in a culture that is a conglomerate of spiritual values. In addition, particular attention is drawn to the work of positivists O. Comte, J. Mill and G. Spencer, who have made every effort to clarify the internal logic of social dynamics, to create a typology of culture on the basis of historical periodization, social stratification and institutionalization of the cultural corps.

Key words: culture, civilization, history, professional phenomenon, transcendence.

Актуальність дослідження. Філософська аналітика феномену культури, відкидаючи онтологічні універсалиї та звертаючись до проблеми життя, логічно потребує більш чіткого та виваженого обґрунтування. Концепт “життя” окреслює загальні контури змісту дослідницько-аналітичних процедур, але за характером доведення ці абстракції відрізняються від класичних не змістовно, а виключно ідеологічно, номінативно. Тому виникає потреба у наочно-виразній формі обґрунтування нової системи координат визначення сутності культури. Якщо культура – це плід і результат людської діяльності, то аналізувати її специфіку та знаходити закономірності її становлення слід в горизонті світової історії як найближчому просторі локалізації цієї проблеми. Тому ми звертаємось до доробків тих мислителів, які вбачали в історичному минулому ключ до розуміння культури.

Постановка проблеми. Культуру традиційно ідентифікують як царину духовності, ідеальних сутностей та світоглядних ідеалів. Проте реального втілення змістовності культурної традиції отримує в корпусі цивілізації з її артефактами, технологіями та інфраструктурою. Відповідно, виникає необхідність інтерпретації феномену культури з огляду на її цивілізаційний вияв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цивілізаційний підхід до дослідження культури започатковано в роботах

О. Шпенглера, А. Тойнбі, Н. Данилевського та інших. Змістовну аналітику культурологічних ідей останнього пропонує А. В. Халапсис (2017). Автор розкриває історичну ретроспективу філософських роздумів про культуру і цивілізацію Н. Данилевського, які набувають особливого значення в сучасній геополітичній ситуації. Лука Г. Кастелін (2015) аналізує прагнення А. Тойнбі до пошуку стабільного світового порядку. Авторка зазначає, що динаміка аналізу зовнішньої політики у автора варіюється від захопленого ідеалізму юності до натхненного утопізму останніх років життя. Інший дослідник Ian Hall (2012) актуалізує витоки антиімперіалізму А. Тойнбі в його прагненні зупинити імперські амбіції окремих держав світу.

Марк Гізмонді (2004) продовжує традицію розуміння цивілізаційної теорії як парадигми інтерпретації соціальних наук. Докторант університету Квазулу-Наталь, Школи релігії, філософії та класики Грегорі Морган Свер (2019) вважає основну роботу О. Шпенглера не історичною, а екзистенціальною та феноменологічною за змістом, адже основний фокус його дослідницького інтересу становлять питання про природу і мету людського існування. Ян Джеймс Кідд (2012) пропонує іншу стратегію розуміння філософії О. Шпенглера. Основним його надбанням автор називає філософську антропологію, що пропонує обґрунтування технології як найвищого вираження когнітивних та творчих здібностей. Сучасний розвиток технологій в такій концепції є фінальною стадією культурної еволюції людини. В дослідженні суто людського способу життя А. Тойнбі прагне поєднати еволюційний та цивілізаційний підходи. У такий спосіб автор намагається уникнути необґрунтованих спекуляцій, що зростають на тлі абсолютизації історичного детермінізму. Суспільство, на його думку, є не тільки полем самореалізації індивідів, але й системою загальних правил, що регламентують суспільне життя.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає у з'ясуванні змісту концепту культури як ідеологічного змісту корпусу цивілізації з посиланням на погляди відомих представників цього напрямку: О. Шпенглера, А. Тойнбі, Н. Данилевського, П. Сорокіна.

Виклад основного матеріалу. Якщо не першою, то, найпевніше, найвідомішою концепцією, що поєднує історичні дані з сутнісними характеристиками культури є філософія О. Шпенглера. Поділяючи ідеологеми філософії життя, О. Шпенглер вирізняє

первинність культури порівняно з історією, яка є горизонтом життя та становлення ядра культури: “Культура є прафеномен будь-якої минулої та майбутньої світової історії” [17, с.103]. Це ядро автор називає “прафеноменом”, зазначаючи таким чином архаїчний та імпліцитний характер явища: “Прафеномен – це те, в чому ідея становлення в чистому вигляді лежить перед спостерігачем” [17, с.164]. Відповідно, прафеномен є явищем чистої інтелігібельності, що розуміється цілісно та інтуїтивно. Емпіричне пізнання в такому контексті є вторинним та похідним від інтуїтивно-емпатичного акту засвоєння глибинної та унікальної сутності культури. Отже, має місце протиріччя між сутністю культури та її явищем. Проводячи аналогію із органічним світом, Шпенглер вирізняє душу і тіло культури. Душа – це прафеномен, або ідея, внутрішня сутність; а тіло культури – це зовнішні просторові форми: інституції, державність, мистецтво, релігія, артефакти та інше. Ця диференціація необхідна автору для обґрунтування факту та траєкторії розвитку культури як організму, цілісного живого утворення. А саме: “Я розрізняю можливу та дійсну культуру, тобто культуру як ідею – загального або особистого – існування, і культуру як тіло цієї ідеї, як суму таких, що доступні сприйняттю просторових та відчутних її виразів, як то: вчинки та настрої, релігія та держава, мистецтво та науки, народи та міста, економічні та суспільні форми, мови, право, звичаї, характери, риси обличчя та одєжі” [17, с. 90]. Тіло, або корпус культури формується за допомогою символу, головного її структурного компоненту. Будь-який прояв культури є символічним: “Все, починаючи з тілесних проявів – обличчя, тілобудова, манери, приклади окремих класів та народів – аж до політичного, господарчого, суспільного життя, до буцімто вічних та таких, що мають загальне значення форм пізнання, математики та фізики” [17, с. 245]. Символи фіксують необхідну для розуміння та спілкування інформативну компоненту, яку легко дешифрувати завдяки репрезентативному характеру символу. Відповідно, тіло культури має іншу природу, ніж органічний світ. Навіть її “матеріальне”, або “уречевлене” втілення має інформаційну природу, відсилає від явища до сутності, розкриває багатшаровість пластів реальності. І О. Шпенглер робить важливе зауваження: “Ми будемо говорити не про те, що таке світ, а про те, що він позначає” [17, с. 243]. Зрозуміло, що об’єктом визначення є душа культури, її прафеномен, першоджерело та першопричина. А способи об’єктивації

прафеномену у явищах культури субстанційного значення не мають, вони фрагментарні та випадкові. Тому навіть сума всіх компонентів культури не розкриває її сутності. Логіка, притаманна класичній традиції метафізики: явище не розкриває повною мірою сутності предмету чи феномену. І тому закономірним буде висновок про метафізичний характер прафеномену, який не розчиняється у символах протяжності, сталості та формальності. Символи, на думку автора, необхідні з огляду на їхню операціональність, функціоналізм у комунікативному плані виразності. Тіло культури, її символи - це зовнішній формальний вияв ідеї, що не підлягає вербалізації та констатації, мертва вихолощена структура містичної повноти сутності. Відповідно, дослідження фактів культури в горизонті її історичного становлення – майже детективна місія співвіднесення її імпліцитної ідеї з процедурами об'єктивації та символізації. Адже спосіб існування душі культури є трансцендування (не трансценденція), складна діалектика цілого і частини в плинні часо-просторових модифікацій. Для О. Шпенглера, душа культури – близьке, потаємне, невичерпне, потенційне, а світ культури, її тіло – об'єктивоване, актуалізоване, стає та формалізоване. Між цими двома крайніми точками і здійснюється життя культури. Адже буття культури має свій напрям – час, і свій вирок – простір, якому бракує потенціалу втілити її душу, її прафеномен, її сутність.

Так формується знакова диференціація між культурою і цивілізацією, найбільш прославлений компонент шпенглерівської концепції. Культура – потенційна, інтуїтивна, міфотворча сутність, іманентна єдність множини її різноманітних проявів: від державного устрою до реалізації повсякденної активності людини. Цивілізація – процес кристалізації живої енергії у вигляді сталих форм, достовірність яких стає полем дискусій, пошуків та практичної філософії. На цьому етапі культурне життя втрачає цілісність та органічність, натомість набуває ознак еkleктики та калейдоскопічності. Цивілізація, по Шпенглеру, є апогеєм простору над часом, форми над змістом, явища над сутністю, або “неминучою формою смерті кожної культури, яка себе вичерпала”, - як дуже влучно і точно зауважує С. Булгаков [8, с.512]. Ця смерть культури полягає в руйнації впливу її основоположної ідеї, компрометації її істинності та цінності, в механізації та об'єктивації творчого пориву, в технологізації діяльності та відмові від історичної пам'яті. І такою є доля кожної із численних культур світової історії: жива душа

культури вироджується в артефакти, які стають згодом надгробками над її рештками.

Зауважимо, що погляди О. Шпенглера часто називають романтичними, або утопічними. Принципово з інших позицій оцінює цивілізаційний процес автор концепції культурно-історичних типів М. Я. Данилевський. Він спростовує наявність універсальних цінностей культури та скептично оцінює ідеологію гуманізму. Дійсними рушіями культурно-історичного розвитку мислитель вважає біологічний детермінізм та відповідний принцип доцільності. Свої теоретичні викладки Данилевський обґрунтовує суттєвим фактажем історичної ретроспекції, методологією географічного детермінізму та вагомим прагненням до національно-державного реваншизму.

М. Данилевський піддає сумніву загальний концепт світової історії. В його розумінні такий широкий контекст дослідження не дає змоги робити продуктивні висновки. Методологічна процедура встановлення істинного знання потребує локалізації проблемного поля дослідження. Вести мову про світову культуру так само необачно, як і про світову історію як певну онтологічну цілісність. Тому автор змінює дослідницький фокус з універсального контексту проблеми до локального, вираженого в певній конкретизації. Його цікавить не рівень розвитку всієї культури людства (адже складно верифікувати відповідну шкалу та інструментарій оцінки), а специфіка розвитку окремого культурно-історичного типу, який є всі підстави розглядати як беззаперечний феномен дійсності. Маючи на меті спростувати ідеологію євроцентризму, Данилевський наголошує на принциповій неможливості для окремої цивілізації створити загальнолюдський ідеал культури та цінності. Так, світовий процес розділяється на окремі локальні цілісності, які продукують власний аксіологічний базис та координати діяльності. Отже, за Данилевським, культурно-історичний тип є синтетичною єдністю географічних, інституційно-соціальних, науково-інтелектуальних, мистецько-творчих, праксеологічних ознак окремої спільноти людей. Зрозуміло, що людська спільнота потребує засобу комунікації, тому Данилевський обґрунтовує розуміння мови як наочного підтвердження унітарності культурно-історичного типу. Але постає проблема оцінки призначення мови в детермінаційному ключі: мова продукує культуру та відповідний їй тип, або культурно-історичний тип створює мову в ході своєї життєдіяльності? Цю

проблему автор залишає поза увагою. Так само як і проблему індивідуальної суб'єктивності. Його цікавить емпіричний метод класифікації та типологізації культурно-історичного становлення. І в ході такої дослідницької діяльності автор приходить до ствердження наявності загальних рис суспільного життя, що не вкладаються в історико-національні рамки. Так, беззаперечним є факт понад-національного впливу християнської релігії, або інтернаціональний характер наукового пошуку. Тому Данилевський припускає доречність метафізичної абстракції “людство”, символом та унаочненням якої є боголюдина Ісус Христос. Отже, ідеї та цінності не обмежені самотнім культурно-історичним типом.

Окрім мови, для становлення та існування культурно-історичному типу необхідна політична незалежність. Таке постулювання свідчить про відкритий, не корпускулярний, як у О. Шпенглера, характер культури. Культура, на думку автора, проростає на благодатному ґрунті. За умови відсутності сприятливих умов культури гинуть безвідносно до фізіологічних алюзій стадій їхнього розвитку. Отже, “Ареал розповсюдження цивілізації, за його думкою, завжди прив'язаний до етнічної карти” [17, с.84].

Взаємодію та вплив одних культурно-історичних типів на інші Данилевський описує за допомогою селекційних метафор. Так, він вирізняє три способи поширення цивілізації певного зразку: колонізація, щеплення, добриво. Колонізація означає захоплення та цілковите підкорення одного культурно-історичного типу іншим. Як живі організми ведуть боротьбу за ареали свого існування, так само культури в епічних битвах та протистояннях свої носії звільняють чи завойовують необхідні для свого існування ресурси. Щепленням є проростання змістів та цінностей однієї культури на тлі існування іншої. Прикладом такого впливу є підстави вважати культ святої смерті в номінально християнській культурі Мексики. Добривом одна культура для іншої слугує за умови специфічної історичної ситуації. Так, цивілізація сили та права Стародавнього Риму стала “добривом” для християнської цивілізації смиренності та прощення. Звичайно, такі ілюстрації культурно-цивілізаційного розвитку містять певний евристичний потенціал та художню доцільність. Проте з цією місією ілюстративності можуть ефективно впоратись метафори з будь-якої іншої царини творчості: від хореографії до суднобудування. Приблизно такою ж аргументовано обґрунтованою видається позиція автора про обов'язковий федеративний устрій

політичної системи держави для повноцінного зростання її культурно-історичного типу.

Слідуючи і в подальших роздумах метафорам органічного світу, Данилевський зазначає: “Хід розвитку культурно-історичних типів всього ближче уподібнюється тим багаторічним одноплідним рослинам, у яких період росту буває невизначено тривалим, але період цвітіння та принесення плодів - відносно коротким і виснажує раз і назавжди їх життєву силу” [9, с. 92]. Отже, Данилевський вважає культуру похідним явищем історико-цивілізаційного становлення. На його думку, культура не вироджується в цивілізацію, а знаходить у ній своє найповніше та найдосконаліше втілення.

В дослідженні суто людського способу життя А. Тойнбі прагне поєднати еволюційний та цивілізаційний підходи. У такий спосіб автор намагається уникнути необґрунтованих спекуляцій, що зростають на тлі абсолютизації історичного детермінізму. Суспільство, на його думку, є не тільки полем самореалізації індивідів, але й системою загальних правил, що регламентують суспільне життя. Діалектика цих двох начал: індивідуального, творчого та суспільного, нормативного є основним рушієм історичного процесу. Аналізуючи світову історію в її глобальній ретроспективі, А. Тойнбі знаходить підстави для її імперського тлумачення, створює теорію локальних цивілізацій (найбільш відому з його численних доробків) та фантазує на тему екуменічного проектування майбутнього людства. Найбільш продуктивною для з'ясування сутності культури є концепція локальних цивілізацій, яка розкриває специфіку і протиріччя експлікації культури та дискурсу влади.

Періоди розвитку та зростання цивілізації відповідає певній логіці ритму, пульсації відцентрових і доцентрових сил життя суспільства. Ці тенденції зумовлені, з одного боку, наявною конкуренцією між соціальними групами за владу, а з іншої – необхідністю давати відповіді на ті запити, що продукує становлення буття. Конкуренція у суспільстві з необхідністю призводить до формування елітарного прошарку суспільства, який виступає творцем певної ідеологічної системи, що стабілізує та спрямовує рух спільноти. Відповідно, влада розуміється не як несвідоме прагнення ствердження, а як логічне завершення, “архе” соціальної стратифікації, передумова духовного лідерства. Такою є ідеалізована

схема культурно-цивілізаційного життя суспільства. Автор поділяє оцінку сучасного стану культури як кризового. Він пояснює цей феномен з позицій дискурсу влади: елітарна соціальна група основним призначенням своєї діяльності вбачає збереження панівного стану, а не інтелектуально-духовне вдосконалення. Для того, щоб втримати своє панування, важливість та цінність ідеологічних форм, що сприяють збереженню відповідної соціальної структури транслуються із посиленням прямого та опосередкованого впливу на суспільство. Отже, розвиток культурних форм та етико-аксіологічних орієнтацій виявляється залежним від відносин влади у суспільстві та безумовного прагнення цю владу зберегти за будь-яку ціну.

За таких умов пульсація соціокультурного розвитку змінює свій ритм з “Виходу-і-Повернення” на ритм “Занепаду-і-Відновлення”, тобто кількісні показники змін витісняються якісними, що мають своїм джерелом потенціал творчості та новацій широких верств населення, а не еліти.

На кризовому етапі існування суспільства виникає диференціація культурного продукту, становлення елітарної та масової культури. Остання є тимчасовою за змістом і цінністю, ситуативною та примітивною. Більш виважені та витончені форми культури транслуються в якості зразків іншим спільнотам в їх історичному становленні. Духовні форми щодо справедливого суспільного устрою складають уявлення про універсальне суспільство, а абстрактні духовні цінності створюють проекцію вселенської церкви. Ці абстраговані форми духовності стають надбанням всього людства як можливі зразки відповідей суспільства на запити дійсності. Ця здатність запозичення, або навчання цивілізаційним здобуткам лежить в основі історичної еволюції народів. Дійсно, все живе пристосовується до навколишнього світу і шляхом навчання в тому числі. То чому ж культури і цивілізації мають існувати ізольовано одна від одної та константно в одному модусі-модифікації?

Здатність цивілізацій до видозмін у межах власної аутентичності дає можливість здійснення прогностичних функцій щодо її подальшої долі. Так, у дослідника змінюється фокус аналітики проблемного поля: від прямої перспективи дескриптивних процедур до стереоскопічного бачення розвитку світової історії. Дійсно, зазначає мислитель, становлення глобалізованої економіки,

масовізація виробництва і споживання, розвиток засобів комунікативного зв'язку та формування впливових засобів масової інформації сприяють формуванню не метафізичного концепту людства, а цілком реальної планетарної спільноти людей. Тенденції і рухи, що перешкоджають цьому єднанню, автор рішуче засуджує як шовіністичні та деструктивні. Розвиток науки та техніки призводить цивілізацію до такого рівня розвитку, що людству як цілісності необхідно шукати відповіді та запити сучасного глобалізованого світу: екологічні проблеми, проблема голоду та неконтрольованої народжуваності, небезпека впровадження окремих наукових відкриттів тощо. І виправити ситуацію адміністративними шляхом, шляхом владних відносин автор вважає неможливим. Це той випадок, коли абстрактні культурні форми мають змінити світогляд акторів світового розвитку. А. Тойнбі знаходить потрібний потенціал в релігії буддизму, яка абсолютизує деперсоніфіковані духовні цінності. Відмова від власних владних амбіцій є передумовою влади гідних – меритократії.

Ідея про зіткнення та конфлікт цивілізацій з претензією до світового панування по-різному оцінювалася наступниками: від переконання про тріумф ліберальної ідеї Ф. Фукуями до застережливих закликів про світовий тероризм Ж. Бодрійяра та С. Хантінгтона. Проте беззаперечним є уявлення про вирішальну роль множини окремих суб'єктивностей у траєкторії розвитку соціокультури.

Ідею глобалізації оригінально аналізує відомий соціолог П. Сорокін. Він є автором теорії існування суперсистем культури, однієї з найбільш оригінальних за всю історію культурологічних досліджень. З'ясуємо необхідний концептуальний зміст цього терміну. Диференціацію автор проводить, виходячи із розуміння природи реальності. Зважаючи на те, які фактори, матеріальні чи ідеальні, вважають за найважливіші орієнтири обґрунтування культурних цінностей, виділяють:

1. Чуттєвий (sensate) тип, в якому домінує емпіричний спосіб сприйняття та оцінки дійсності, культивуються психосоматичні реакції індивіда та етико-аксіологічний базис гедоністичного та утилітарного спрямування, де панує істина почуття та насолоди.

Цей рівень маємо підстави вважати першим, висхідним рівнем людської рефлексії. Він ще вільний від складної символізації у

сприйнятті та розумінні цілісності, але достатньо повноцінно передає емоційно-психологічні стани сприйняття дійсності. Закономірно, що в змістовному плані перевагу мають позитивні відчуття, або відчуття задоволення, що знаходить свій відбиток у відповідних зразках мистецтва та філософем. Проте, перебування на цій стадії є тимчасовим, і якщо культура не отримає подальшого розгортання та розвитку, вона приречена на загибель. Численні приклади автор наводить із історії Стародавньої Ассирії, античної Греції та Риму та ін. Для продовження життя культура має розвиватись, а саме в своє протилежне: в абсолютизацію духовного на противагу тілесному.

2. Ідеаціональний (ideational) тип культивує понад-чуттєві, метафізичні цінності, які акумулюються в поняттях Абсолют, Благо, Ідея, де панують істини віри в надприродне та етика самозречення.

Цей тип культури абсолютизує духовні цінності, значення яких осягається за допомогою містичного досвіду, надприродного натхнення та понад-раціональної інтуїції. Слідування заповіді божественно-етичних директив знаходить соціальне схвалення в таких культурах, а будь-які спроби їх компрометації підлягають жорсткому та невідкладному ostracism та засудженню.

3. Ідеалістичний (idealistic) тип поєднує ці крайні позиції за допомогою інтелекту, науки та інтуїції, звеличується істина розуму.

Цей синтез мислитель вважає неприродним та тимчасовим. Такі періоди вирізняються розквітом інтелектуальних інтенцій культури та видатними художньо-творчими прозріннями. В якості найбільш переконливих прикладів П. Сорокін згадує так звану “золоту добу античної культури V-IV вв. до н. е.” та добу Відродження в історії Європи XII-XIV вв. Ці суперсистеми культури ґрунтуються на уявленні про навколишню дійсність як різноманітну, але інтелігібельно впорядковану, що знаходить свій відбиток у відповідних системах держави, права, філософії, релігії та мистецтва.

Визначені автором суперсистеми культури є підстави вважати складовими загального світогляду філософії життя. Адже ним притаманні внутрішня динаміка життя, тривалі періоди історичного зростання, майже фізична загибель. Отже, автор рухається відповідно до логіки своїх попередників: О. Шпенглера та А. Тойнбі.

Разом із тим, загибель культури певного типу автор не вважає незворотною та непоправною.

Висновки. Отже, резонансні концепції філософії життя актуалізували численні новаторські питання щодо сутності феномену культури зокрема. Всі ці філософські розвідки збагатили арсенал концептуального дослідження культури. Але тенденція протиставлення культури і цивілізації не знайшла широкої підтримки. Так, А. Вебер поділяє думку про прогрес цивілізації як раціонально-технологічного компоненту, але категорично заперечує можливість прогресу в культурі, яка є конгломератом цінностей духовних. Крім того, особливу увагу привертають роботи позитивістів О. Конта, Дж. Мілля та Г. Спенсера, які доклали максимум зусиль для з'ясування внутрішньої логіки соціальної динаміки, створення типології культури на підставі історичної періодизації, соціальної стратифікації та інституціалізації корпусу культури.

Список використаної література:

1. Castellin Luca, G., Arnold, J., 2015. 'Toynbee's Quest for a New World Order : A Survey', *The European Legacy Toward New Paradigms, Volume 20, Issue 6*, P. 619-635. (DOI : <https://doi.org/10.1080/10848770.2015.1049903>).
2. 2. Gismondi, M., 2004. 'Civilisation as Paradigm : An Inquiry into the Hermeneutics of Conflict', *Geopolitics, Volume 9, Issue 2*, P. 402-425 (DOI : <https://doi.org/10.1080/14650040490442917>).
3. Halapsis, AV., 2014. 'Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman "Globalization"', *Наукове пізнання : методологія та технологія*, № 33(2), С. 173-178.
4. Hall, I., 2012. 'The Toynbee Convector', *The Rise and Fall of Arnold J. Toynbee's Anti-Imperial Mission to the West, The European Legacy , Toward New Paradigms, Volume 17, Issue 4*, P. 455-469. (DOI : <https://doi.org/10.1080/10848770.2012.686698>).
5. Kidd, I-J., 2012. 'Oswald Spengler, Technology and Human Nature', *The European Legacy, Toward New Paradigms, Volume 17, Issue 1*, P. 19-31. (DOI : <https://doi.org/10.1080/10848770.2011.640190>).
6. Sorokin, PA., 1951. 'Social Philosophies of an Age of Crisis', Boston, MA : Beacon Press. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics : A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships*. Boston : Porter Sargent, *Sociological Theories of Today*, New York, NY : Harper & Row, 345 p.
7. 7. Swer, G-M., 2019. 'Technology and the End of Western Civilisation : Spengler's and Heidegger's Histories of Life/Being', *Indo-Pacific Journal of Phenomenology, Volume 19, Issue 1*, P. 3-12. (DOI : <https://doi.org/10.1080/20797222.2019.1641915>).
8. Булгаков, С.Н. Сочинения. В 2 т. М., 1993. 752 с.

9. Данилевский, НЯ., 1991. 'Россия и Европа', Москва : *Книга*, 577 с.
10. Сорокин, П., 1992. 'Человек. Цивилизация. Общество', Москва : *Политиздат*, 393 с.
11. Сорокин, П., 2000. 'Социальная и культурная динамика : Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений', Санкт-Петербург : *РХГИ*, 1054 с.
12. Тойнби, АД., 1991. 'Постижение истории', Москва : *Прогресс*, 600 с.
13. Тойнби, АД., 1996. 'Цивилизация перед судом истории', Москва : *Прогресс-Культура*, 592 с.
14. Тойнбі, АД., 1995. 'Дослідження історії', Т. 1, Київ : *Основи*, 614 с.
15. Тойнбі, АД., 1995. 'Дослідження історії', Т. 2, Київ : *Основи*, 406 с.
16. Халапсис, АВ., 2017. 'Философия и геополитика Николая Данилевского', *Lambert Academic Publishing*, 188 с.
17. Шпенглер, О., 1998. 'Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории', Т. 1, Образ и действительность, Минск : *Попурри*, 688 с.

References:

1. Castellin Luca, G., Arnold, J., 2015. 'Toynbee's Quest for a New World Order : A Survey', *The European Legacy Toward New Paradigms, Volume 20, Issue 6*, P. 619-635. (DOI : <https://doi.org/10.1080/10848770.2015.1049903>).
2. Gismondi, M., 2004. 'Civilisation as Paradigm : An Inquiry into the Hermeneutics of Conflict', *Geopolitics, Volume 9, Issue 2*, P. 402-425 (DOI : <https://doi.org/10.1080/14650040490442917>).
3. Halapsis, AV., 2014. 'Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman "Globalization"', *Наукове пізнання : методологія та технологія*, № 33(2), С. 173-178.
4. Hall, I., 2012. 'The Toynbee Convector', *The Rise and Fall of Arnold J. Toynbee's Anti-Imperial Mission to the West, The European Legacy , Toward New Paradigms, Volume 17, Issue 4*, P. 455-469. (DOI : : <https://doi.org/10.1080/10848770.2012.686698>).
5. Kidd, I-J., 2012. 'Oswald Spengler, Technology and Human Nature', *The European Legacy, Toward New Paradigms, Volume 17, Issue 1*, P. 19-31. (DOI : <https://doi.org/10.1080/10848770.2011.640190>).
6. Sorokin, PA., 1951. 'Social Philosophies of an Age of Crisis', Boston, MA : *Beacon Press. Sorokin, Social and Cultural Dynamics : A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships. Boston : Porter Sargent, Sociological Theories of Today, New York, NY : Harper & Row*, 345 p.
7. Swer, G-M., 2019. 'Technology and the End of Western Civilisation : Spengler's and Heidegger's Histories of Life/Being', *Indo-Pacific Journal of Phenomenology, Volume 19, Issue 1*, P. 3-12. (DOI : <https://doi.org/10.1080/20797222.2019.1641915>).
8. Bulgakov, S.N. Works, 2 vols. M., 1993. 752 p.
9. Danilevskiy, NYa., 1991. 'Rossiya i Yevropa (Russia and Europe)', Moskva : *Kniga*, 577 s.

10. Sorokin, P., 1992. 'Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo (Person. Civilization. Society)', Moskva : *Politizdat*, 393 s.
11. Sorokin, P., 2000. 'Sotsial'naya i kul'turnaya dinamika : Issledovaniye izmeneniy v bol'shikh sistemakh iskusstva, istiny, etiki, prava i obshchestvennykh otnosheniy (Social and Cultural Dynamics : A Study of Changes in Large Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Public Relations)', Sankt-Peterburg : *RKHGI*, 1054 s.
12. Toynbi, AD., 1991. 'Postizheniye istorii (Comprehension of History)', Moskva : *Progress*, 600 s.
13. Toynbi, AD., 1996. 'Tsivilizatsiya pered sudom istorii (Civilization before the Court of History)', Moskva : *Progress-Kul'tura*, 592 s.
14. Toynbi, AD., 1995. 'Doslidzhennya istoriyi (History Research)', T. 1, Kyiv : *Osnovy*, 614 s.
15. Toynbi, AD., 1995. 'Doslidzhennya istoriyi (History Research)', T. 2, Kyiv : *Osnovy*, 406 s.
16. Khalapsis, AV., 2017. 'Filosofiya i geopolitika Nikolaya Danilevskogo (Philosophy and Geopolitics of Nikolai Danilevsky)', *Lambert Academic Publishing*, 188 s.
17. Shpengler, O., 1998. 'Zakat Yevropy : Ocherki morfologii mirovoy istorii (Sunset of Europe : Essays on the Morphology of World History)', T. 1, *Obraz i deystvitel'nost'*, Minsk : *Popurri*, 688 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-5

УДК 165.71

ПРАГМАТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МЕТАФІЗИЧНИХ ПРОБЛЕМ (ВІЛЬЯМ ДЖЕЙМС)

*PRAGMATIC INTERPRETATIONS OF METAPHYSICAL PROBLEMS
(WILLIAM JAMES)*

Н. В. Сальнікова

Актуальність дослідження. Прагматизм, як філософська течія, не відрізнявся та не відрізняється теоретичною та концептуальною єдністю. Нескінченні дискусії з приводу значення прагматизму, велика кількість версій та історико-філософських інтерпретацій свідчать про актуальність прагматичної традиції, її відкритість новим та важливим

Urgency of the research. Pragmatism, as a philosophical trend, did not differ in theoretical or conceptual unity. Endless discussions about the importance of pragmatism, the large number of versions and historical and philosophical interpretations testify to the relevance of the pragmatic tradition, its openness to new and important ideas and problems. W. James, the founder of the so-called "James line in

ідеям та проблемам. В. Джеймс, засновник так званої “лінії Джеймса в прагматизмі”, на противагу “лінії Пірса”, відрізняється відкритістю поглядів та піднесенням прагматичного вчення до висот “способу життя”, не обмежуючи вчення лише філософською школою та академічною традицією.

Постановка проблеми. Значення здобутків В. Джеймса для осмислення та вирішення метафізичних проблем надто складне та спірне питання. Послідовників Джеймса звинувачують у надмірному звеличенні його філософських ідей. Разом з тим, беспірним є той факт, що відмов від абстракцій та звернення до “практики” у роботах Джеймса стали поштовхом до сучасних інтерпретацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові праці Вільяма Джеймса, видатного прагматика, такі як “Прагматизм”, “Воля до віри”, “Різноманіття релігійного досвіду”, “Залежність віри від волі та інші досліді популярної філософії” значно прояснюють власну авторську позицію. Зарубіжні дослідники, такі як Дебора Блум та Вільям Буш, досліджували різні аспекти вчення Джеймса, а саме – логічні докази буття та життя та вплив Джеймса на власне психологічні концепції сучасності. Вітчизняні дослідники розглядають загальні філософські підстави вчення. Разом з тим, праць присвячених різноманіттю ідейних форм прагматизму Вільяма Джеймса немає.

Постановка завдання. Метою даної статті є

pragmatism”, in contrast to the “Pearce line”, is distinguished by openness of views and elevation pragmatism to the heights of the “lifestyle”, without limiting it by philosophical school or an academic tradition.

Target setting. The importance of W. James’s achievements for understanding and solving metaphysical problems is too complicated and controversial. James’ followers are accused of over-extolling his philosophical ideas. However, the undisputed fact is that the rejection of abstractions and the recourse to “practice” at James’s works have given impetus to contemporary interpretations.

Actual scientific researches and issues analysis. Key works by William James, an eminent pragmatist, such as “Pragmatism”, “The Will to Believe”, “Variety of religious experience”, “Dependence of faith on the will and other experiences of popular philosophy” greatly clarify the author’s own position. Foreign researchers, such as Deborah Blum and William Bush, have explored various aspects of James’s teachings, namely, the logical evidence of being and life and James’s influence on the psychological concepts of modernity. Domestic researchers consider the general philosophical foundations of the doctrine. At the same time, there are no works devoted to the diversity of the ideological forms of William James’s pragmatism.

The research objective. The purpose of this article is to illuminate,

висвітлення, раніше не дослідженої українськими філософами, проблеми інтерпретації метафізичних проблем Вільямом Джеймсом у межах прагматичної традиції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основним завданням філософії В. Джеймс вважав дослідження проблем метафізики, теології і моралі. У зв'язку з цим, поняття "істина" і проблема її сутності займають одне з провідних місць у концепції прагматизму. У цілому, В. Джеймс вважав що практичні наслідки і результати метафізичних концепцій і релігійних вчень формуються під впливом духовних ідей їх послідовників.

Концепція прагматизму Джеймса не містить будь-яких нових аргументів на користь того, що рішення філософських проблем відповідно до логіки і здорового глузду підлягають вирішенню, проте в ній наявні підстави, в силу яких таке рішення повинно вважатися необхідним. Такою підставою є взаємозв'язок метафізичних уявлень з рішенням практично важливих проблем.

Висновки. Таким чином, проблема єдності та багатоманітності в метафізиці В. Джеймса не вирішується шляхом вибору однієї з протилежних точок зору. При цьому прагнення вченого до ясності та логічної послідовності заважають вирішенню цієї проблеми шляхом синтезу або зіставленню концепцій, які мають різні наслідки на практиці. Джеймс схилився до висновку, що співвідношення єдності та множинності у складі досвіду неможливо адекватно зрозуміти та виразити логічними

not previously explored by Ukrainian philosophers, the problem of interpreting metaphysical problems by William James within a pragmatic tradition.

The statement of basic material. The main task of philosophy W. James considered on the study of problems of metaphysics, theology and morality. In this connection, the concept of "truth" and the problem of its essence occupy one of the leading places in the concept of pragmatism. In general, James believed that the practical consequences and results of metaphysical concepts and religious teachings are shaped by the spiritual ideas of their followers. James's concept of pragmatism does not contain any new arguments in favor of the solution of philosophical problems in accordance with logic and common sense, but there are reasons for such a decision to be considered necessary. This is due to the interrelation of metaphysical ideas with the solution of practically important problems.

Conclusions. Thus, the problem of unity and diversity in the metaphysics of W. James is not solved by choosing one of the opposing points of view. At the same time the scientist's desire for clarity and logical consistency hinder the solution of this problem by synthesis or comparison of concepts that have different consequences in practice. James concluded that the unity and multiplicity of experience cannot be adequately understood and expressed in logical forms. But based on the intention to resolve the theoretical conflict, the philosopher chose moderate pluralism as the least

формами. Але виходячи з намірів усунути теоретичний конфлікт філософ вибрав помірний плюралізм, як найменш догматичну концепцію, яка допускає існування фактичної єдності у світі.

Ключові слова: прагматизм, істина, релігія, плюралізм.

dogmatic concept that allows for actual unity in the world.

Keywords: pragmatism, truth, religion, pluralism.

Актуальність теми. Прагматизм, як філософська течія, не відрізнявся та не відрізняється теоретичною та концептуальною єдністю. Нескінченні дискусії з приводу значення прагматизму, велика кількість версій та історико-філософських інтерпретації свідчать про актуальність прагматичної традиції, її відкритість новим та важливим ідеям та проблемам. В. Джеймс, засновник так званої “лінії Джеймса в прагматизмі”, на противагу “лінії Пірса”, відрізняється відкритістю поглядів та піднесенням прагматичного вчення до висот “способу життя”, не обмежуючи вчення лише філософською школою та академічною традицією.

Постановка проблеми. Значення здобутків В. Джеймса для осмислення та вирішення метафізичних проблем надто складне та спірне питання. Послідовників Джеймса звинувачують у надмірному звеличенні його філософських ідей. Разом з тим, беспірним є той факт, що відмов від абстракцій та звернення до “практики” у роботах Джеймса стали поштовхом до сучасних інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові праці Вільяма Джеймса, видатного прагматика, такі як “Прагматизм”, “Воля до віри”, “Різноманіття релігійного досвіду”, “Залежність віри від волі та інші досліді популярної філософії” значно прояснюють власну авторську позицію. Зарубіжні дослідники, такі як Дебора Блум та Вільям Буш, досліджували різні аспекти вчення Джеймса, а саме – логічні докази буття та життя та вплив Джеймса на власне психологічні концепції сучасності. Вітчизняні дослідники розглядають загальні філософські підстави вчення. Разом з тим, праць присвячених різноманіттю ідейних форм прагматизму Вільяма Джеймса немає.

Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення, раніше не дослідженої українськими філософами, проблеми

інтерпретації метафізичних проблем Вільямом Джеймсом у межах прагматичної традиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням філософії В. Джеймс вважав дослідження проблем метафізики, теології і моралі. У зв'язку з цим, поняття “істина” і проблема її сутності займають одне з провідних місць у концепції прагматизму. За Джеймсом, уявлення про істину визначаються двома основними принципами: інструменталізмом і гуманізмом. З точки зору інструменталістів, ідеї або теорії стають справжніми за умови що вони допомагають узгоджувати різні частини досвіду і дозволяють здійснювати логічні операції [1, с. 116]. Джеймс схильний повністю підтримувати такий хід думок, проте в застосуванні до питань релігії і метафізики ця концепція призводить до парадоксального результату.

Принцип гуманізму, який складає другу частину позиції прагматизму наголошує на тому, що існує безліч метафізичних і теологічних концепцій, а універсальної істини немає.

Однак, Джеймс все ж вважав, що поняття істини може застосовуватися до філософії. На його думку, справжні ідеї мають вказувати на дії, на основі яких можна зробити аналіз. За це філософ вважає їх цінними з практичної точки зору. До цих тверджень теорії істини В. Джеймс додав і обмеження про те, що кожне положення може бути істинним тільки при узгодженні його з сукупністю всіх раніше встановлених істин. Таке узгодження досягається за рахунок взаємного перетворення ідей. Умова узгодження ідей схожа на критерій істини представників абсолютного ідеалізму, опонентів прагматизму. На їх думку, істинна ідея не має протиріччя та узгоджується з системою інших істинних тверджень, у той час як помилкова думка не передбачає подібного узгодження. Однак, ця умова дала підстави вважати, що тільки одне рішення може бути істинним із декількох несумісних і лише одна сукупність тверджень буде повністю сумісною внутрішньо. Крім того, було помічено, що критерій сумісності ґрунтується на законах логіки. На думку Бертрана Расела, якщо логічний закон помилковий, то все виявиться узгодженим з ним, і власне помилковим [7, с. 259]. Також, на відміну від інших наук у філософії є допустимим припущення про існування безліч правильних відповідей

У цілому, В. Джеймс вважав що практичні наслідки і результати метафізичних концепцій і релігійних вчень формуються

під впливом духовних ідей їх послідовників. На його думку, істинний сенс матеріалізму та спиритуалізму полягає не в абстрактних тонкощах щодо внутрішньої сутності матерії або метафізичних атрибутів Бога, а у різноманітних емоціях та образах дій, у різних характерах надії та очікування. З цього випливає, що одна релігійна доктрина не може бути більш істинною ніж інша, але всі ефективні лише в тій мірі, в котрій викликають оптимізм, впевненість та втіху.

У питаннях метафізики і релігії Джеймс міркує про істину відповідно до логіки і здорового глузду. Особливістю концепції Джеймса є розгляд і виправдання феномену релігійної віри. Вимогу вірити в істину він визнає законною і в багатьох випадках більш важливою, ніж необхідність уникати помилок. При цьому віра тлумачиться як готовність діяти на підставі певної ідеї. Однак, дія або готовність до дії передбачає визначеність, однозначність і суперечливість думки. Все, що нам відомо про дії, справедливо є відносним до очікувань та майбутніх подій. Відповідно, філософські альтернативи, які Джеймс розглядає в своїх роботах, відрізняються повною визначеністю.

Концепція прагматизму Джеймса не містить будь-яких нових аргументів на користь того, що рішення філософських проблем відповідно до логіки і здорового глузду підлягають вирішенню, проте в ній наявні підстави, в силу яких таке рішення повинно вважатися необхідним. Такою підставою є взаємозв'язок метафізичних уявлень з рішенням практично важливих проблем. Думку Г. К. Честертона, Джеймс наводить на перших сторінках своєї роботи: "... питання зовсім не в тому, чи впливає світогляд на справи, а в тому, чи може в кінці кінців щось інше здійснювати на них вплив" [5, с. 312].

Розглядаючи абстрактно метафізичні питання, цілком доречним є сумніватися в їх можливості розв'язання і осмислення. З іншого боку, коли питання моралі і практичного життя природним чином призводять до постановки проблем, що стосуються основних принципів світогляду, то в цій галузі потрібні певні і несуперечливі відповіді. У цих поясненнях всесвіту, які породжуються прагненням людського розуму до раціональності, найголовнішу роль завжди відіграє потреба в задоволенні очікувань.

Цим пояснюється видимість одного протиріччя у філософії Джеймса. Необхідні риси філософського міркування він інтерпретує наступним чином: "Як любителі філософії ми маємо право називати

себе моністичними плюралістами ... Але якщо ми прагнемо до ясності і логічної послідовності, якщо ми відчуваємо прагматичну потребу в узгодженні однієї істини з іншого, то ми повинні за характером питання зважитися на вибір” [4, с. 174]. Також Джеймс вважає, що потрібно відмовитися від логіки і від уявлень здорового глузду. Але навряд чи ми можемо стверджувати, що абсолютні початки і вищі цінності представляють інтерес тільки завдяки вчинкам або подіям, які вони викликають або здатні викликати на практиці.

Реальний світ утворює контекст, в якому ідеали розглядаються щонайменше як можливі, а базисні основи і загальні принципи - як існуючі в дійсності. У зв'язку з цим можна згадати, що в роботі “Різноманіття релігійного досвіду”, Джеймс попередньо визначає релігійний світогляд як повне або всеосяжне реагування людини на життя [5, с. 312]. У свою чергу, центральні ідеї світогляду складають своєрідний фон або контекст, що визначає зміст окремих подій. Релігійні або філософські уявлення визначають точку зору, з якої розглядаються факти і надають їм значення, якого вони не мали б поза цим контекстом або в іншій метафізичній перспективі.

Таким чином, абстрактна ідея і дійсність доповнюють один одного. Уявлення, що стосуються універсальних і вічних цінностей, є найбільш адекватним і безперешкодним виявом істотних схильностей людського розуму. Джеймс визнавав, що не існує суворо особистого і загальнообов'язкового доказу на користь тієї чи іншої метафізичної концепції. На його думку, скептицизм був би найбільш обґрунтованою позицією, однак лише в тому випадку, якщо б вирішення філософських проблем можна було б відкласти на невизначений термін. Насправді ж цьому перешкоджає та обставина, що практичні і моральні проблеми вимагають негайного вирішення. Якби невідоме було байдужим для мислителя, якби у нього не було потреби пізнати його, якби в залежності від того, що представляє з себе невидимий світ, якби ж не наважувався мислитель на питання: жити йому чи тільки животіти, тоді філософський нейтралітет і відмова від будь-якої віри були б для нього наймудрішим результатом.

У роботах Джеймса намічені щонайменше два шляхи подальшого розвитку думки. Перший напрямок представляє комплекс ідей, об'єднаних загальною формулою “воля до віри”. Відповідно до цієї концепції, за відсутності об'єктивної підстави для

підтвердження або заперечення релігійної або філософської ідеї, віра є не менш раціональною психологічною установкою, ніж сумнів або відсутність віри [4, с. 176]. Це є справедливим для багатьох випадків, коли успіх справи не гарантований, але можливий, і залежить переважно від випадковостей і сторонніх обставин, але від власних зусиль діяча, а значить в якійсь мірі від віри і успіху. З іншого боку, в порядку критики цієї концепції можна відзначити, що віра не виключає можливості помилок. Тому в практичних справах віра не гарантує успіх. Ідея може бути ефективною, впливати на наукове знання або прогрес техніки, сприяти розвитку культури, але потім вона може бути залишеною, якщо вона є неналежною, породжує обмежене уявлення, помилки і забобони.

Аргументація Джеймса переконує, що перед лицем необхідного вибору і при відсутності будь-якого суворого доказу, віра не менше раціональна, ніж постійні сумніви. Але з цих посилок не можна зробити певного висновку щодо того, чи достатньо віри для вирішення філософських питань. Тверде переконання було б цілком достатнім і адекватним рішенням будь-якої метафізичної проблеми, якби особиста впевненість прихильника деякої гіпотези була б головним або навіть єдиним критерієм її оцінки на предмет істинності чи хибності. Тоді кожен міг би з повним правом прийняти за істину те, у що він дійсно вірить, причому не суттєво, чи буде це переконання індивідуальним або загальним.

На думку засновника прагматизму Ч. С. Пірса, мета будь-якого дослідження полягає в подоланні сумніву і встановленні деякої думки. Однак необхідна умова полягає в тому, щоб вірування було постійним, бо в іншому випадку не можна бути впевненим, що проблема вирішена остаточно [8, с. 130]. У метафізиці, при відсутності суворого доказу, жодне існуюче переконання не може вважатися непохитним і остаточним. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що віра сама по собі є достатньою основою для вирішення філософських проблем.

Інша продуктивна ідея Джеймса полягає в тому, що для подолання всіляких розбіжностей в області філософії потрібно досліджувати їх безпосередні причини. Джеймс звертав увагу на те, що теологічні і філософські переконання відображають індивідуальні особливості характеру. Автор стверджував: "Темперамент впливає на хід думок філософа незрівнянно сильніше ніж будь-яка з його бездоганно об'єктивних передумов ... Філософ

шукає такого світу, який підходив би його темпераменту, і тому вірить в будь-яку картину світу, яка йому підходить” [6, с. 72]. Цей шлях розвитку думки призводить до побудови класифікації темпераментів. Автор виділяє два інтелектуальних типи – “м’який” і “жорсткий”. До першого типу належать раціоналісти або індивідуалісти, схильні до монотеїстичного і догматичного ідеалізму, при цьому, як правило, віруючі, оптимісти і прихильники вчення про свободу волі. До другого типу відносяться емпіристи і сенсуалісти, налаштовані скептично і песимістично, звичайно матеріалісти, детерміністи і невіруючі, які розглядають світ в цілому як синтез частин і фрагментів в душі плюралістичної онтології.

Вчення Джеймса про вплив темпераменту на характер світогляду становить інтерес як дослідження прихованих передумов філософського міркування. З часів Бекона і Декарта її представники прагнули звільнити розум від всіляких “ідеалів”, упереджень, ілюзій, забобонів, що здаються природними уявленнями здорового глузду, що перешкоджають істинному пізнанню. Аналогічним чином Джеймс вважав можливим зберегти в складі теоретичної картини всесвіту різні припущення і установки, що відображають характерні риси двох основних інтелектуальних типів, переважно за допомогою компромісу між протилежними поглядами. В результаті переважно в метафізиці прагматизму існує синтетична умоглядна побудова, яка значною мірою ґрунтується на вірі в такі положення. Джеймс висловлює думку, що ця концепція виявиться прийнятною для відносної більшості людей. Він визнає можливим, що коли-небудь найбільш прийнятною з усіх гіпотез може виявитися навіть гіпотеза про повну єдність речей з єдиним суб’єктом пізнання, єдиним походженням; гіпотеза про всесвіт, синтезованого у всіх можливих відносинах. Але поки слід чесно і відкрито прийняти протилежну гіпотезу про світ, все ще не зовсім об’єднаний і, можливо, приречений назавжди залишатися таким.

У роботах Джеймса використовується метод Ч. С. Пірса для дослідження традиційних питань теології і метафізики, подолання розбіжностей між представниками різних філософських поглядів і напрямків [2, с. 88]. Згідно з методом Пірса, щоб досягти чіткого уявлення про об’єкт, необхідно уявити до яких істотних, з практичної точки зору, наслідків може призвести даний об’єкт. А саме це уявлення і складе весь зміст нашого поняття. Таким чином, “принцип Пірса” дозволяє Джеймсу відокремлювати реальні

теоретичні розбіжності від уявних, чисто словесних. До числа реальних проблем філософії, і навіть однією з центральних він виносить дилему про “єдине та багатоманітне”, яка містить у собі питання про те, чи представляє собою світ в своїй основі єдність або містить непереборні різноманіття елементів і якостей.

Немає загальноприйнятого правила підпорядкування досліджень філософії засадам традиційної або будь-якої іншої, ймовірно більш досконалої логіки. Джеймс, як прихильник прагматизму, скептично ставився до умоглядних філософських конструкцій. Він вважав, що, до рішень метафізичних проблем неможливо прийти шляхом логічних та загальнообов’язкових доказів. Сам скептицизм філософ вважав оптимальною позицією у цих питаннях. Але збереженню нейтралітету заважає зв’язок метафізичних уявлень з проблемами практичного та морального характеру, які іноді потребують швидких рішень. В. Джеймс стверджував що вирішальну роль у поясненні проблем метафізики грає практична потреба у визначеності уявлень про майбутнє. А принцип, що визнається філософами первинним завжди виключає будь-яку невизначеність. Тому й існує така потреба у моноістичних уявленнях про універсум, з якого виключається будь-який елемент випадковості, ірраціональності та непередбачуваності. Але з точки зору прагматизму існують і заперечення проти послідовного монізму. Їх зміст полягає у тому, що моноістична гіпотеза надто абстрактна та безплідна. Зокрема, відмінності в цінностях речей або вчинків, які спостерігаються у дослідженнях, не завжди мають відображення в моноістичній онтології і тому здаються нереальними. Вчений впевнений, що послідовний монізм приводить до фаталізму, заперечення свободи волі і неможливості моральних оцінок, тому переважає плюралістична точка зору. Джеймс вважав, що плюралістичний світогляд більше відповідає “моральній та драматичній насиченості життя” [3, с. 63].

Позиції плюралізму якнайкраще підходять концепції дослідження прагматизму Джеймса при дослідженні існуючих взаємодії та зв’язків, які об’єднують його частини. Однак, на думку вченого, неможливо з’ясувати чи є досвід у цілому універсальною єдністю, адже він безмежний, а також постійно доповнюється новими елементами. Тому вчений вважає, що плюралізм більш доречний ніж монізм. Філософ признає що в майбутньому найбільш прийнятною ідеєю може виявитися навіть гіпотеза про повну єдність

речей, але поки що потрібно чесно прийняти протилежну гіпотезу про світ, який ще недостатньо та не цілковито об'єднаний.

В. Джеймс розумів схильність людей до створення раціональної картини світу. Але усілякі спроби запропонувати узагальнену схему дійсності або буття Джеймс розцінював як передчасні. На його думку, жодна концепція не бере до уваги усіх аспектів реальності. З іншого ж боку, чим більше беруться до уваги факти, тим менш корисними з практичної точки зору є абстрактні схеми та концепції.

Альтернативою монізму філософ висунув гіпотезу відносної систематичної єдності світу: "Між окремими типами речей існують численні типи зв'язків; якщо взяти багатоманітність, утворену одним з будь-яких цих типів, то ми отримаємо деяку систему, об'єднуючу між собою речі" [3, с. 68]. Згідно з таким принципом можна розглядати послідовності об'єктів, які пов'язані тим чи іншим видом впливу і які є провідниками відповідних впливів. Лише така форма зв'язку речей може називатися науковою. І тому й сам плюралізм є вченням більш науковим.

Ідея плюралізму гіпотез у філософії Джеймса пов'язана з плюралістичною онтологією. На думку вченого, майже неможливо виділити елементи дійсності, які не залежать від впливу суб'єктивних особливостей сприйняття та людських уподобань. У зв'язку з цим Джеймс робить висновок що розбіжності між прихильниками та опонентами прагматизму повинні торкатися не лише теорії істини, а й області онтології. З точки зору прагматизму, на відміну від раціоналізму, формування дійсності продовжується безперервно і залишає деякі можливості для творчості людини. Філософ у своїх роздумах про уклад та розвиток всесвіту відштовхується від ідеї про те, що світ розвивається у рамках безлічі окремих фрагментів або центрів росту та частково під впливом діяльності людей. І саме множинність думок робить можливим плюралізм напрямків у розвитку досвіду.

Водночас послідовний плюралізм не зводиться у поглядах із вихідними установками прагматизму. Джеймс вважав, що раціональне пояснення світу зумовлене людською потребою у визначеності та впевненості. А плюралізм цього не може дати.

Виходячи з цього, вчений пропонував відкинути як абсолютний монізм так і абсолютний плюралізм. За його словами

“світ ... стає дедалі ціліснішим завдяки цим системам зв'язку, котрі одна за одною створює людська енергія” [3, с. 78].

Висновки. Отже, дослідивши проблеми інтерпретації метафізичних проблем Вільямом Джеймсом у межах прагматичної традиції, можна дійти висновку, що проблема єдності та багатоманітності в метафізиці В. Джеймса не вирішується шляхом вибору однієї з протилежних точок зору. При цьому прагнення вченого до ясності та логічної послідовності заважають вирішенню цієї проблеми шляхом синтезу або зіставленню концепцій, які мають різні наслідки на практиці. Джеймс схилився до висновку, що співвідношення єдності та множинності у складі досвіду неможливо адекватно зрозуміти та виразити логічними формами. Але виходячи з намірів усунути теоретичний конфлікт філософ вибрав помірний плюралізм, як найменш догматичну концепцію, яка допускає існування фактичної єдності у світі.

Список використаних джерел:

1. Blum, D., 2006. 'Ghost Hunters : William James and the Search for Scientific Proof of Life After Death', *Penguin Press*, 215 p.
2. Bush, WT., 1925. 'William James and Pan-Psychism', *Columbia Studies in the History of Ideas*, Vol. 2, P. 15-104.
3. Джеймс, В., 2000. 'Прагматизм', К. : *Альтернатива*, 144 с.
4. Джеймс, У., 1997. 'Воля к вере', М. : *Республика*, 274 с.
5. Джеймс, У., 1993. 'Многообразие религиозного опыта', М. : *Наука*, 432 с.
6. Джеймс, У., 1904. 'Зависимость веры от воли и другие опыты популярной философии', СПб. : *В.М.Пирожков*, 167 с.
7. Татаркевич, В., 1999. 'Історія філософії', Т. 3, Львів : *Свічадо*, 568 с.
8. Фокеев, ФВ., 2003. 'Плюралистическая гипотеза в прагматизме У. Джеймса', *История философии*, № 10, С. 121-139.

References:

1. Blum, D., 2006. 'Ghost Hunters : William James and the Search for Scientific Proof of Life After Death', *Penguin Press*, 215 p.
2. Bush, WT., 1925. 'William James and Pan-Psychism', *Columbia Studies in the History of Ideas*, Vol. 2, P. 15-104.
3. Dzhejms, V., 2000. 'Prahmatyzm (Pragmatism)', К. : *Al'ternatyva*, 144 s.
4. Dzhejms, U., 1997. 'Volya k vere (The Will to Believe)', М. : *Respublika*, 274 s.
5. Dzhejms, U., 1993. 'Mnogoobraziye religioznogo opyta (Variety of Religious Experience)', М. : *Nauka*, 432 s.
6. Dzhejms, U., 1904. 'Zavisimost' very ot voli i drugiye opyty populyarnoy filosofii (Dependence of Faith on the Will and Other Experiences of Popular Philosophy)', SPb. : *V.M.Pirozhkov*, 167 s.

7. Tatarkevych, V., 1999. 'Istoriya filosofiyi (History of Philosophy)', T. 3, L'viv : Svichado, 568 s.
8. Fokeyev, FV., 2003. 'Plyuralisticheskaya gipoteza v pragmatizme U. Dzheymisa (A Pluralistic Hypothesis in W. James's Pragmatism)', *Istoriya filosofii*, № 10, S. 121-139.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-6

УДК 321.64:316.722

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВА ЇЇ ДЕФОРМАЦІЇ В ТОТАЛІТАРНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

THE IDEOLOGIZATION OF CULTURE AS THE BASIS OF ITS DEFORMATION IN TOTALITARIAN SOCIETIES

С. І. Марепа

Актуальність дослідження. У різні епохи єдність культури і людини виявляється в різних формах. Останнє залежить від різноманітних чинників. Одним з найбільш впливових серед них є ідеологія. Опосередковуючи собою зв'язок і взаємодію людини і культури, ідеологія чинить тиск на культуру, деформує її людинотворчу сутність і функцію. Такий же тиск ідеологія чинить і на людину, чим деформує її культуротворчу функцію. В умовах ідеологізації суспільних відносин, життя суспільства загалом, взаємодія культури і людини має деформований характер. Актуальним воно є й для України. Останнє потребує глибокого теоретичного аналізу.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство належить до посттоталітарних, тому закономірно, що дискурс культури в нашій державі є полем зіткнення різноманітних ідеологем як тоталітарного, так і національного, і демократичного

Urgency of the research. In different eras, the unity of culture and human is manifested in various forms. The latter depends on various factors. One of the most influential factors among them is ideology. By mediating the connection and interaction of human and culture, ideology puts pressure on the culture, deforms its human nature and functions. Ideology also exerts the same pressure on a person, which distorts its cultural and creative functions. In conditions of the ideologization of social relations, the life of society as a whole, the interaction of culture and human has a deformed character. It is relevant for Ukraine. The latter requires a deep theoretical analysis.

Target setting. Modern Ukrainian society is post-totalitarian, therefore it is natural that the discourse of culture in our state is a clash of different ideologies of totalitarian, national and democratic characters. Accordingly, the problem of human self-

характеру. Відповідно, проблема самоідентифікації особи у плюралізмі культурних детермінант набуває особливого значення, а тим більше за умови стрімких процесів флуктуації сучасного суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні техніки аналітики та протистояння тоталітарному впливу в горизонті культури. У своєму дослідженні ми спиралися на роботи: Anne Lange (2012), Karina V. Korostelina (2013), Willem Van Vuuren (2005) G. Mirskii (2003), M.R. Thompson (2002), O. Drozdova та Paul Robinson (2019), Laurie Calhoun (2018).

Постановка завдання. Призначення дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати основні характеристики транзитивності сучасного українського суспільства з огляду на архітектуру тоталітаризму в сучасній українській культурі.

Виклад основного матеріалу. У стратегічному вимірі, завданням радянської влади було зменшення впливу національної культури та заміна її ідеологічними постулатами, що забезпечувало консолідацію народів, однак консолідацію ілюзійну, хибну в своїй основі. Розмивання національних засад життєдіяльності етносів стало основою руйнування культури, а відтак – руйнування людини, народу, нації. Одним з найефективніших інструментів подібної політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі

identification in the pluralism of cultural determinants is of particular importance, and even more so with the rapid processes of fluctuations in modern public life.

Actual scientific researches and issues analysis. There are various techniques of analytics and opposition to totalitarian influence in the cultural horizon. In our study, we relied on the works: Anne Lange (2012), Karina V. Korostelina (2013), Willem Van Vuuren (2005) G. Mirskii (2003), M. R. Thompson (2002), O. Drozdova and Paul Robinson (2019), Laurie Calhoun (2018).

The research objective. The purpose of the study is to find out the main characteristics of the transitivity of modern Ukrainian society, given the architectonics of totalitarianism in modern Ukrainian culture.

The statement of basic material. In a strategic dimension, the task of the Soviet government was to reduce the influence of national culture and replace it with ideological postulates, which ensured the consolidation of peoples, but the illusionary consolidation, which was fundamentally false. The blurring of the national foundations of the life of ethnic groups became the basis for the destruction of culture, and then the destruction of man, people, nation. One of the effective tools of such a policy of the Soviet government during the entire period of the existence of a totalitarian state was the deprivation of national cultures and educational institutions of the opportunity to develop on the basis of national-linguistic ground,

національно-мовного ґрунту, який є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури.

Висновки. Культура є потужним чинником суспільної консолідації, але реалізація її інтегруючої ролі має свою національну та цивілізаційну специфіку. Особливого значення консолідує функція культури набуває у трансформаційних суспільствах, які лише означили вектор свого подальшого розвитку, але не закріпили його відповідними традиціями та нормами.

Ключові слова: людина, культура, ідеологія, ідеологізація, виховання.

which is a phenomenological and semantic source for the development of any culture.

Conclusions. Culture is a powerful factor in social consolidation, but the implementation of its integrating role has its own national and civilizational specifics. Of particular importance is the consolidating function of culture in transformational societies, which only outlined the vector of their further development, but did not fix it with relevant traditions and norms.

Key words: human, culture, ideology, ideologization, upbringing.

Актуальність дослідження. Роль культури в суспільстві важко переоцінити. Власне, суспільство це і є культура у різноманітних формовиявах – матеріальних і духовних. Створюючи культуру, людина формує себе як суспільну істоту. Справедливим є й зворотне формулювання: становлення людини як суспільної істоти здійснюється тільки шляхом творення культури. У різні епохи єдність культури і людини виявляється в різних формах. Останнє залежить від різноманітних чинників. Одним з найбільш впливових серед них є ідеологія. Опосередковуючи собою зв'язок і взаємодію людини і культури, ідеологія чинить тиск на культуру, деформує її людинотворчу сутність і функцію. Такий же тиск ідеологія чинить і на людину, чим деформує її культуротворчу функцію. В умовах ідеологізації суспільних відносин, життя суспільства загалом, взаємодія культури і людини має деформований характер. Викорінення деформацій, налагодження дійсно продуктивної взаємодії людини і культури покладає завдання деідеологізації суспільних відносин. Актуальним воно є й для України. Останнє потребує глибокого теоретичного аналізу.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство належить до посттоталітарних, тому закономірно, що дискурс культури в нашій державі є полем зіткнення різноманітних ідеологем як тоталітарного, так і національного, і демократичного характеру.

Відповідно, проблема самоідентифікації особи у плюралізмі культурних детермінант набуває особливого значення, а тим більше за умови стрімких процесів флуктуації сучасного суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні техніки аналітики та протистояння тоталітарному впливу в горизонті культури. Anne Lange (2012) доводить, що практики перекладу є способом боротьби із цензурою та шляхом вдосконалення культурного дискурсу, який нею обмежується. Інші алгоритми пропонує Karina V. Korostelina (2013), яка аналізує складний процес наративної побудови ідентичності та влади в нових незалежних державах. Willem Van Vuuren (2005) прагне розкрити спокусливу логіку націоналістичних ідеологій та її ефективність у формуванні взаєморуйнівного зв'язку між масовою згодою та владою еліти. Проте тоталітаризм безпідставно вважати феноменом історичного минулого. Так, G. Mirskii (2003) посиляючись на змістовну історико-теоретичну базу, прагне з'ясувати проблему актуальності тоталітаризму в горизонті майбутнього. M. R. Thompson (2002) досліджує проблему транзитивних станів суспільств від тоталітаризму до посттоталітаризму та можливості прогнозування подібних трансформацій. Oksana Drozdova & Paul Robinson (2019) стверджують, що всебічний аналіз риторики допомагає розкрити політичну та ідеологічну спрямованість діяльності В. Путіна як керманича однієї з найбільших тоталітарних держав світу. Laurie Calhoun (2018) аналізує складну діалектику демократії та тоталітаризму, західних цінностей та тероризму, свободи життя та довільності смерті.

Постановка завдання. Призначення дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати основні характеристики транзитивності сучасного українського суспільства з огляду на архітектуру тоталітаризму в сучасній українській культурі.

Виклад основного матеріалу. У стратегічному вимірі, завданням радянської влади було зменшення впливу національної культури та заміна її ідеологічними постулатами, що забезпечувало консолідацію народів, однак консолідацію ілюзійну, хибну в своїй основі. Розмивання національних засад життєдіяльності етносів стало основою руйнування культури, а відтак – руйнування людини, народу, нації. Одним з найефективніших інструментів подібної політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі національно-мовного ґрунту, який

є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури.

Безсумнівно тотальна ідеологізація культури у колишньому СРСР вела до деконсолідації українського народу, викоріненню традицій, мови, деформації ментальних рис нашого народу.

З особливою гостротою ідеологізація культури здійснюється в тоталітарних суспільствах, яскравим прикладом чого слугує система життєдіяльності колишнього СРСР. Формуючи нову спільноту під назвою радянський народ, тодішнє партійне керівництво намагалося поступово мінімізувати, а то й просто викорінювати національні культури народів СРСР, українського зокрема. Працівники культурної сфери вважалися частиною “ідеологічного фронту”, а всілякі спроби плекати національну культуру отримували тавро “буржуазного націоналізму” й відповідно засуджувались. В цьому контексті Н. Дмитренко зазначає, що “денаціоналізація національно-культурного життя органічно притаманна будь-якому тоталітарному державному устрою. Політичним і соціально-економічним підґрунтям денаціоналізації за радянських часів виступала всеохоплююча централізація державного управління. Ідеологічною основою процесу служила теорія злиття націй, створення нової історичної спільноти – радянського народу. Каналами денаціоналізації слугували органи державного управління, армія, культурні заклади, освіта, тощо” [5, с. 336].

Працівники освіти, науки та культури здебільшого брали активну участь у ідеологічній роботі партії. При цьому Україна була на особливому рахунку Сталіна, бо його турбував ворог комуністичної ідеології “буржуазний націоналізм”. “Критика партійними органами науковців штовхала їх на створення досліджень, які містили необґрунтовану критику українського національного руху” [9, с. 19].

З самого початку встановлення радянської влади в Україні ідеологізація культурного простору являла собою одним з основних завдань. Політика радянського керівництва в 20-х 30-х роках у галузі культури офіційно була названа “культурною революцією”. “У короткий строк планувалося ліквідувати неписьменність; створити систему народної освіти; сформувати кадри нової інтелігенції; перетворити літературу, мистецтво, гуманітарні науки на інструмент ідеологічного впливу на маси; використати наукові досягнення для соціалістичного будівництва. Характерними рисами духовного життя суспільства в цей період стали, з одного боку, новаторство і пошук,

ламання стереотипів, залучення широких народних мас до надбань та продукування культури, а з іншого – форсованими темпами наростали уніфікація, централізація, тотальна ідеологізація, загальне зниження рівня культури” [3, с. 401].

“У стратегічному вимірі, завданням радянської влади було зменшення впливу національної культури та заміна її ідеологічними постулатами, що забезпечувало консолідацію народів, однак консолідацію ілюзійну, хибну в своїй основі. Розмивання національних засад життєдіяльності етносів стало основою руйнування культури, а відтак – руйнування людини, народу, нації. Одним з найефективніших інструментів подібної політики радянської влади протягом всього періоду існування тоталітарної держави було позбавлення національних культур та освітніх закладів можливості розвиватися на основі національно-мовного ґрунту, який є феноменологічно-семантичним джерелом розвитку будь-якої культури. Без національної мови освіта, культура, громадянськість втрачають будь-яке енергетично-духовне джерело власного розвитку” [8, с. 184].

Як відомо, саме освіта, мова як важливі складники культури сприяють консолідації народу, тому у СРСР постійна увага приділялась інтернаціональному вихованню й штучно принижувалась роль національних складників культури.

Зокрема, офіційна мовна політика виходила із загальних засад ідеологічної концепції тоталітарної системи й активно протидіяла використанню мови як чинника утвердження національного фактора в суспільно-політичному житті. Реалізація дискримінаційної мовної політики ідеологічних структур призводила до постійного звуження сфери застосування української мови та відкритих русифікаторських заходів. “Характер і сутність цих процесів негативно впливали на розвиток культурно-освітньої сфери та рівень суспільної і національної свідомості. Внаслідок приниження ролі української мови процес національно-культурного будівництва в республіці позбувався національної спрямованості. Як наслідок, з’являвся нігілізм, зневага до здобутків національної культури, рідної історії, народних традицій. Відбувалася тенденція приниження функцій і розвитку української мови як “периферійної” та “хуторянської” перед російською мовою” [16, с. 89].

Продовжуючи вищезначені роздуми О. Сергійчук зазначає, що “тоталітаризм і панування офіційної ідеології зумовлювали

обмежений розвиток різних сфер життя українців. Особливо виразно це простежувалося у сфері мовлення. Загальноновживаними мовами на території республіки були українська й російська, проте остання активно впроваджувалася в суспільне життя українців. До ХХІ з'їзду КПРС (1959 р.) русифікація відбувалася у двох напрямках: перший – наближення української мови до російської, другий – "підміна" української мови російською. Політика, яку проводив уряд щодо наближення української мови до російської з "перспективою" подальшого злиття мов, зазнала краху, у зв'язку з цим вирішено було головну увагу приділити другій програмі русифікації – упровадженню російської мови як мови міжнаціонального спілкування" [13, с. 4].

Інтенсивний процес русифікації відбувався й у вищій школі. "Починаючи з 1954 р. знання української мови перестало бути обов'язковою вимогою при вступі до ВНЗ УРСР. Негативно на національну освіту впливав і той факт, що весь навчальний процес у вищих навчальних закладах України вівся переважно російською мовою, хоча українці становили понад 60 % усіх студентів" [10, с. 320].

Можна впевнено стверджувати, що русифікаторська мовна політика, яка проводилася на теренах СРСР, в Україні зокрема, була потужним деконсолідуючим чинником. Припинення ролі української мови та штучне звуження сфери її використання призводили до духовної дезінтеграції нашого народу.

В свою чергу, в освіті також відбувалася ідеологізація та денаціоналізація навчально-виховного процесу, пропагувалася орієнтація на "загальнорадянські культурні здобутки" та всіляко нищились прояви національної самосвідомості.

Так, у навчальних програмах не було поняття "український народ", Україна не розглядалася як держава, не вивчалася історія, географія України тощо. "Зміст освіти перетворився на інструмент реалізації суспільно-політичних ідеологем та планів тоталітарного режиму – стерти національну свідомість українського народу, замінивши її на загально радянську" [2, с. 237-238].

Освіта у СРСР безумовно сприяла деконсолідації українського народу як національної спільноти, орієнтуючись на формування "людини радянської", яка в ідеалі не повинна була мати національних ознак. Особлива роль у системі освіти відводилася суспільним наукам як основного засобу відтворення радянських постулатів та ідеалів.

Як свідчать історичні документи, ідеологічний контроль за суспільствознавцями ще більш посилювався після прийняття постанови

ЦК ВКП(б) від 6 серпня 1951 р. “Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих учбових закладах”. На виконання цієї постанови ЦК КП(б)У 22 серпня 1951 р. прийняв свою постанову “Про заходи по виконанню постанови ЦК ВКП(б) “Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих учбових закладах”. Цими документами була покладена велика відповідальність на місцеві партійні органи, зокрема обласні і міські партійні комітети, за стан викладання суспільних наук у вищій школі, наукову роботу і підготовку кадрів. Обкомам і міськкомам партії доручалось безпосередньо займатись питаннями укомплектування викладацькими кадрами кафедр суспільних наук, персонально затверджувати кожного викладача, звільняти з роботи осіб, що не відповідають за своїми політичними і діловими якостями вимогам вищої школи. До номенклатури ЦК КП(б)У вводилися аспіранти вишів з суспільних наук [11, с. 78]. Отже, ідеологізація освіти як складової культурного простору здійснювалась за радянських часів системно та послідовно, спираючись на спеціально підготовлений кадровий склад.

Ідеологічний контроль не оминув й театральне мистецтво, яке розвивалося за тими ж тенденціями, що й освіта. “Документи радянського періоду доводять, що театральне мистецтво також було заідеологізоване, зрусіфіковане й зацентралізоване. Зокрема красномовним є Наказ Міністерства культури УРСР № 55 від 2 серпня 1963 р. “Про ідейну спрямованість театального репертуару та підвищення ролі театру в комуністичному вихованні трудящих”, який усе більше зміцнював ідеологічний контроль компартійної верхівки над постановкою нових мистецьких творів” [6, с. 367].

Ідеологізація та русифікація театру, кіно, телебачення, видавничої справи, наукової сфери, журналістики стали яскравим прикладом антиконсолідуючої сутності радянської культури для народів, що входили до складу СРСР.

Спираючись на численні документи, Н. Кіндрачук констатує, що “упродовж 1969-1980 рр. частка журналів, що виходили українською мовою, знизилася з 46 % до 19 %, а українських книжок – з 60 % до 24 %. Стрімко зменшувалась кількість україномовних підручників та посібників. У шкільних, а також обласних, міських та районних бібліотеках бракувало книг українських письменників. Читачі були позбавлені можливості ознайомитися з найкращими зразками української літератури. Контроль за діяльністю видавництва, ретельні

перевірки книжкових магазинів, фондів бібліотек навчальних й інших закладів на наявність "політично шкідливої літератури" значно звужували межі доступної інформації. Цілеспрямовано знищувалося все те, що містило в собі українське, спонукало до вивчення власної національної історії, сприяло вихованню почуття національної гідності та гордості, прищеплювало любов до української мови, традицій, звичаїв і культури, пропагувало національну ідею, ідею української державності та право українців на національне самовизначення" [7, с. 50-51].

Втілення в життя відповідних партійних настанов відбувалося шляхом організації тотального контролю над культурним життям. Ця роль відводилась передусім Народному комісаріату освіти. Він був центральним органом, що керував справою культури на державному рівні, і в свою чергу сам був підконтрольний ЦК КП(б)У. "Одним з основних засобів контролю мала стати цензура. Ще на початку 20-х років з цією метою були створені відповідні органи – Головліт, Головмистецтво, Головрепертком та інші з їх розгалуженою системою від центру до округу (області). Художні твори, наукові праці передусім розглядалися під кутом зору "ідеологічної витриманості", від чого залежало – бути чи не бути їм надбанням громадськості. В зв'язку з цим під жорстким контролем цензури постійно перебувала вся культурна сфера суспільного життя України" [1, с. 118].

Повноваження вищеозначених органів контролю за культурним життям країни були всеохоплюючими. Так, український Головрепертком запозичив основні положення Головного управління по контролю за видовищами та репертуаром НКО РСФРР від 1934 р., відтак дозволяв або забороняв виставу, прилюдне виконання драматичних, музичних та хореографічних творів, циркових та естрадних програм, запис та випуск грамофонних платівок, ввіз та вивіз музичних творів, кінокартин, займався реєстрацією стаціонарних і пересувних видовищних установ, здійснював контроль за їх діяльністю, вилучаючи будь-які твори, які мали агітацію та пропаганду проти радянської влади, розповсюджували державну таємницю, підбурювали націоналістичний та релігійний фанатизм, були "ідеологічно невитримані та "антихудожні". "Головрепертком мав право і повноваження: вилучати з обігу твори, заборонені до виконання; контролювати репертуар всіх видовищних закладів та прилюдне виконання всіх драматичних, музичних і хореографічних творів; закривати за рішеннями адміністративних та судових органів

видовищні установи; притягати посадовців до судової відповідальності за невиконання вимог Головреперткому; видавати правила, інструкції та розпорядження” [4, с. 129].

Продовжуючи вищезначені роздуми Т. Стоян стверджує, що “формування системи політичної цензури в СРСР відбувалося з ініціативи політбюро ЦК ВКП(б), яке здійснювало організаційно-функціональне та ідеологічне забезпечення відповідних державних і партійних структур. Партійні органи мали власний апарат політико-ідеологічного контролю за художньою літературою, кінематографом, музикою, образотворчим мистецтвом, а також через оргбюро та секретаріат ЦК партії впливали на державні установи, які займалися цензурною діяльністю. Монопартійна система формування радянської влади зумовила тотальний механізм ідеологічного нагляду за суспільством, особливо за культурою, засобами масової інформації, за письменниками, митцями. Партія насаджувала форми і методи функціонування карально-репресивних органів цензури, схиляючи одних літераторів до співпраці, інших відправляючи в табори. Головлітвська цензура, тобто суто державна структура, яка діяла при наркомосах союзних республік, тісно співпрацювала з партійними органами цензури, забезпечуючи таким чином її тотальний характер, уніфікаторські тенденції і функціональний централізм” [15, с. 169-170].

Цензура стримувала творчу енергію саморозвитку українського народу, втілюючи у життя лише ідеологічно-класові постулати, що сприяло деконсолідації українства як єдиної духовно-культурної спільноти вільної у своїх проявах. Система радянської цензури була спрямована на викорінення національного у культурі або його узгодження з ідеологічними постулатами, що у підсумку знищувало духовне тло розвитку українського народу.

У процесі ідеологізації української культури, у післявоєнні роки, особлива увага приділялася Західній Україні, де жевріли осередки спротиву радянській владі, не згасали спроби розвивати автентичні культурні традиції. У радянській пресі культивувалася ідея про те, що Західна Україна є осередком “буржуазного націоналізму”, який необхідно викорінити. Відповідно таке протиставлення регіонів України стало антиконсолідуючим чинником культурного розвитку країни.

В цілому у СРСР простежувалась генеральна лінія партії на протиставлення національного інтернаціональному у культурі, при

привалюванні останнього. З цією метою, наприкінці 40 – початку 50-х років XX ст. керівництво більшовицької партії та радянського уряду, в тому числі й в Україні, ухвалило десятки постанов, які давали поштовх для цькування, паплюження, морального та фізичного винищення найактивнішої у творчому і громадсько-політичному плані мистецької та наукової еліти. Зокрема, доповіді партійного діяча того періоду А. Жданова, спрямовані на “викриття” різних “перекручень і хиб” у літературі, філософії, музиці, а також відповідні Постанови ЦК ВКП(б) негайно дублювалися в Україні. За офіційним формулюванням, така боротьба скеровувалась проти “безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом”. На практиці вона швидко перетворилася на кампанію насаджування російського шовінізму і викликала черговий погром культури неросійських народів, зокрема української національної культури та науки. В Україні “ждановщина” набрала форм гострої критики “буржуазного націоналізму”, насамперед в історії та літературі. Партійне керівництво вимагало від українських культурних і наукових діячів дотримування принципів пролетарського інтернаціоналізму, що фактично означало відмову від національних засад творчості. Однією з ключових вимог того часу, що стосувалася української культури, стала вимога: тісніше зливалася з великою російською культурою [14, с. 118].

Заради власного самозбереження, як людини та творчої особистості, діячи української культури мали показати свою лояльність існуючим ідеологемам, відмовитись повністю або частково від національних пріоритетів у творчості, що посилювало деконсолідацію вітчизняного культурного простору.

Отже, в якості висновку можна погодитись з думкою О. Посвістака проте, що “у радянському суспільстві ідеологічний і політичний контроль державних і політичних структур набуває тотального характеру. Створюються такі умови, які забезпечують втручання, насамперед органів державної безпеки, у справи літератури, мистецтва, у творчий процес, діяльність громадських організацій, виробництво, медицину і навіть особисте життя. Увага в першу чергу звертається на підготовку необхідних кадрів, які були б спроможні виконати висунуті владою завдання. Вище політичне керівництво країни, державні та партійні структури у регіонах ставлять за мету виховати засобами культури, мистецтва, художнього слова потрібного режиму виконавця через створення і поширення

творів мистецтва, відповідних “регламенту”. Їх творення відбувалось в умовах заміни владою ідейно-естетичних поглядів вузькокласовими рамками, зведення багатогранності до уніфікації” [12, с. 209-210].

Безсумнівно тотальна ідеологізація культури у колишньому СРСР вела до деконсолідації українського народу, викоріненню традицій, мови, деформації ментальних рис нашого народу.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що культура є потужним чинником суспільної консолідації, але реалізація її інтегруючої ролі має свою національну та цивілізаційну специфіку. Особливого значення консолідуюча функція культури набуває у трансформаційних суспільствах, які лише означили вектор свого подальшого розвитку, але не закріпили його відповідними традиціями та нормами. Розмірковуючи про консолідуючу роль культури в українському трансформаційному суспільстві, з нашої точки зору, варто розкрити основні напрямки та проблеми її реалізації у пострадянський період, а також проаналізувати ті негативні наслідки, що спричинив вплив комуністичної ідеології на розвиток вітчизняної культури.

Освіта у СРСР безумовно сприяла деконсолідації українського народу як національної спільноти, орієнтуючись на формування “людини радянської”, яка в ідеалі не повинна була мати національних ознак. Особлива роль у системі освіти відводилась суспільним наукам як основного засобу відтворення радянських постулатів та ідеалів.

Список використаних джерел:

1. Автушенко, І., 2000. ‘Вплив комуністичного тоталітарного режиму на культурний розвиток України (1920 – перша половина 30-х рр.)’, *Етнічна історія народів Європи*, Вип. 5, С. 118-122.
2. Березівська, ЛД., 2008. ‘Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія’, К. : Богданова А. М., 406 с.
3. Бойко, ОД., 2003. ‘Історія України’, К. : Академвидав, 656 с.
4. Годун, Н., 2011. ‘Політико-ідеологічний нагляд за кіно-театральними закладами наприкінці 1920-х–1930-х рр.’, *Український історичний збірник*, Вип. 14, С. 122-130.
5. Дмитренко, НМ., 2010. ‘Політика денаціоналізації культурного життя в Україні : місцеві музеї північного лівобережжя – співучасник чи жертва? (кінець 20-х – 30-і роки XX ст.)’, *Сіверщина в історії України*, *Збірник наукових праць*, Випуск 3, К.-Глухів, С. 336-342.
6. Институт при ЦК КПСС, 1972. ‘Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1898-1971’, Т. 8 (1959-1965 гг.), М. : Политиздат, 567 с.

7. Кіндрачук, Н., 2016. 'Національне поневолення українців в умовах русифікації мовно-культурного простору УРСР : 60-70-ті роки ХХ ст.', *Схід*, № 2, С. 48-53.
8. Левіт, ДА., 2013. 'Денаціоналізація та "мілітаризація" культурного простору університетів як ознака їх життєдіяльності у тоталітарному суспільстві', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, Серія 18 : Економіка і право, Вип. 22, С. 183-189.
9. Ніколаєць, ЮО., 2010. 'Ідеологізація радянської культури повоєнних років у висвітленні українських вчених', *Вісник Черкаського університету*. Серія "Історичні науки", Випуск 192, Частина 1, С. 18-26.
10. Панчук, МІ., ред., 1994. 'Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. документів і матеріалів', К. : *Наук. думка*, 560 с.
11. Пітов, В., 1968. 'Вища школа Української РСР за 50 років : у двох частинах (1917-1967 рр.)', Ч. 2 : (1945-1967 рр.), К. : *Вид-во Київ. ун-ту*, 540 с.
12. Посвістак, ОА., 2014. 'Формування масової політичної культури в радянському суспільстві 1930-х років', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, Серія : Історія, Вип. 22, С. 209-212.
13. Сергійчук, О., 2002. 'Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955-1965)', *Етнічна історія народів Європи*, № 6, С. 4-8.
14. Сірук, НМ., 2014. 'Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)', *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку*, Вип. 20(2), С. 117-121.
15. Стоян, Т., 2009. 'Партійно-ідеологічне керівництво радянською системою політичної цензури (1922-1933 рр.)', *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*, Серія : Історичні науки, Вип. 12, С. 161-172.
16. Тевікова, О., 2008. 'Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи', *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць*, Випуск 13, Рівне : РДГУ, С. 84-89.
17. Lange, A., 2012. 'Performative Translation Options Under The Soviet Regime', *Journal of Baltic Studies*, Volume 43, Issue 3, P. 401-420. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.634699>).
18. Korostelina, KV., 2013. 'Mapping national identity narratives in Ukraine', *Nationalities Papers The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 41, Issue 2, P. 293-315. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747498>).
19. Van Vuuren, W., 2005. 'Ideologies of racial nationalism : The method in their madness', *Politikon, South African Journal of Political Studies*, Volume 32, Issue 1, P. 59-81. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/02589340500101741>).

20. Mirskii, G., 2003. 'Did Totalitarianism Disappear Together with the Twentieth Century?', *Russian Social Science Review*, Volume 44, Issue 5, P. 32-58. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.2753/RSS1061-1428440532>).
21. Drozdova, O., Robinson, P., 2019. 'A Study of Vladimir Putin's Rhetoric', *Europe-Asia Studies*, Volume 71, Issue 5. P. 805-823. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1603362>).
22. Thompson, MR., 2002. 'Totalitarian and Post-Totalitarian Regimes in Transitions and Non-Transitions from Communism', *Totalitarian Movements and Political Religions*, Volume 3, Issue 1, P. 79-106. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/714005469>).
23. Calhoun, L., 2018. 'Tendencies in drone strikes by states', *Critical Studies on Terrorism*, Volume 11, Issue 2, P. 357-375. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/17539153.2018.1456726>).

References:

1. Avtushenko, I., 2000. 'Vplyv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu na kul'turnyy rozvytok Ukrainy (1920 – persha polovyna 30-kh rr.) (The Impact of the Communist Totalitarian Regime on the Cultural Development of Ukraine (1920 - First Half of the 1930s))', *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*, Vyp. 5, S. 118-122.
2. Bereziv's'ka, LD., 2008. 'Reformuvannya shkil'noyi osvity v Ukraini u KHKH stolitti : monohrafiya (Reforming School Education in Ukraine in the Twentieth Century : A Monograph)', K. : Bohdanova A. M., 406 s.
3. Boyko, OD., 2003. 'Istoriya Ukrainy (History of Ukraine)', K. : Akademvydav, 656 s.
4. Hodun, N., 2011. 'Polityko-ideolohichnyy nahlyad za kino-teatral'nymy zakladamy naprykintsi 1920-kh–1930-kh rr. (Political and Ideological Oversight of Cinema and Theater Establishments in the Late 1920s – 1930s)', *Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk*, Vyp. 14, S. 122-130.
5. Dmytrenko, NM., 2010. 'Polityka denatsionalizatsiyi kul'turnoho zhyttya v Ukraini : mistsevi muzeyi pivnichnoho livoberezhzhya – spivuchasnyk chy zhertva? (kinets' 20-kh – 30-i roky KHKH st.) (Politics of the Denationalization of Cultural Life in Ukraine: Local Museums of the Northern Left Bank – Contributor or Victim? (late 20-ies - 30-ies of the twentieth century))', *Sivershchyna v istoriyi Ukrainy, Zbirnyk naukovykh prats'*, Vypusk 3, K.-Hlukhiv, S. 336-342.
6. Institut pri TSK KPSS, 1972. 'Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuzu v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'yezdov, konferentsiy i plenumov TSK, 1898-1971 (Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Plenums of the Central Committee, 1898-1971)', T. 8 (1959-1965 gg.), M. : Politizdat, 567 s.
7. Kindrachuk, N., 2016. 'Natsional'ne ponevolennya ukrayintsiv v umovakh rusyfikatsiyi movno-kul'turnoho prostoru URSR:60-70-ti roky KHKH st. (National Enslavement of Ukrainians in the Conditions of the Russification of the Linguistic and Cultural Space of the Ukrainian SSR : The 60-70s of the Twentieth Century)', *Skhid*, № 2, S. 48-53.

8. Levit, DA., 2013. 'Denatsionalizatsiya ta "militaryzatsiya" kul'turnoho prostoru universytetiv yak oznaka yikh zhyttyediyal'nosti u totalitarnomu suspil'stvi (Denationalization and "Militarization" of the Cultural Space of Universities as a Sign of Their Livelihoods in a Totalitarian Society)', *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, Seriya 18 : Ekonomika i pravo*, Vyp. 22, S. 183-189.
9. Nikolayets', YuO., 2010. 'Ideolohizatsiya radyans'koyi kul'tury povoyennykh rokiv u vysvitleni ukrayins'kykh vchenykh (Ideologization of Soviet Culture of the Post-War Years in the Coverage of Ukrainian Scientists)', *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya "Istorychni nauky"*, Vypusk 192, Chastyna 1, S. 18-26.
10. Panchuk, MI., red., 1994. 'Natsional'ni vidnosyny v Ukrayini u KHKH st. : zb. dokumentiv i materialiv (National Relations in Ukraine in the Twentieth Century. : The Collection of Documents and Materials)', K. : *Nauk. dumka*, 560 s.
11. Pitov, V., 1968. 'Vyshcha shkola Ukrayins'koyi RSR za 50 rokiv : u dvokh chastynakh (1917-1967 rr.), CH. 2 : (1945-1967 rr.) (High School of the Ukrainian SSR for 50 Years : In Two Parts (1917-1967))', *Part 2 : (1945-1967)*, K. : *Vyd-vo Kyviv. un-tu*, 540 s.
12. Posvistak, OA., 2014. 'Formuvannya masovoyi politychnoyi kul'tury v radyans'komu suspil'stvi 1930-kh rokiv (The Formation of Mass Political Culture in Soviet Society of the 1930s)', *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho, Seriya : Istorychni nauky*, Vyp. 22, S. 209-212.
13. Serhiychuk, O., 2002. 'Movna sytuatsiya u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny (1955-1965) (The Language Situation in Higher Education in Ukraine (1955-1965))', *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*, № 6, S. 4-8.
14. Siruk, NM., 2014. 'Ideolohichnyy nahlyad za kul'turnoyu sferoyu ukrayiny (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rokiv KHKH st.) (Ideological Supervision of the Cultural Sphere of Ukraine (Second Half of the 1940s – Beginning of the 1950s))', *Ukrayins'ka kul'tura : mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku*, Vyp. 20(2), S. 117-121.
15. Stoyan, T., 2009. 'Partiyno-ideolohichne kerivnytstvo radyans'koyu systemoyu politychnoyi tsenzury (1922-1933 rr.) (Party-Ideological Leadership of the Soviet System of Political Censorship (1922-1933))', *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka, Seriya : Istorychni nauky*, Vyp. 12, S. 161-172.
16. Tevikova, O., 2008. 'Rusyfikators'ka polityka radyans'koyi vlady v haluzi osvity v roky tymchasovoyi liberalizatsiyi totalitarnoyi systemy (Russification Policy of Soviet Power in the Field of Education in the Years of Temporary Liberalization of the Totalitarian System)', *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta usesvitn'oyi istoriyi : Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats'*, Vypusk 13, Rivne : RDHU, S. 84-89.

17. Lange, A., 2012. 'Performative Translation Options Under The Soviet Regime', *Journal of Baltic Studies*, Volume 43, Issue 3, P. 401-420. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.634699>).
18. Korostelina, KV., 2013. 'Mapping national identity narratives in Ukraine', *Nationalities Papers The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 41, Issue 2, P. 293-315. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747498>).
19. Van Vuuren, W., 2005. 'Ideologies of racial nationalism : The method in their madness', *Politikon, South African Journal of Political Studies*, Volume 32, Issue 1, P. 59-81. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/02589340500101741>).
20. Mirskii, G., 2003. 'Did Totalitarianism Disappear Together with the Twentieth Century?', *Russian Social Science Review*, Volume 44, Issue 5, P. 32-58. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.2753/RSS1061-1428440532>).
21. Drozdova, O., Robinson, P., 2019. 'A Study of Vladimir Putin's Rhetoric', *Europe-Asia Studies*, Volume 71, Issue 5. P. 805-823. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1603362>).
22. Thompson, MR., 2002. 'Totalitarian and Post-Totalitarian Regimes in Transitions and Non-Transitions from Communism', *Totalitarian Movements and Political Religions*, Volume 3, Issue 1, P. 79-106. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/714005469>).
23. Calhoun, L., 2018. 'Tendencies in drone strikes by states', *Critical Studies on Terrorism*, Volume 11, Issue 2, P. 357-375. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/17539153.2018.1456726>).

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-7

УДК 165.741

**СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ТРАКТУВАННЯ ТЕРМІНУ
“ДУХОВНІСТЬ” УКРАЇНСЬКИМИ ПЕДАГОГАМИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ**

**OUTLOOK FUNDAMENTALS OF THE TERM “SPIRITUALITY”
INTERPRETATION BY THE UKRAINIAN EDUCATORS
(THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY)**

О. С. Цибулько

Актуальність дослідження. У період національного відродження України особливій актуальності набуває проблема духовності. Розвиток духовних	Urgency of the research. During the period of national revival of Ukraine the special actuality is acquired the problem of spirituality. The development of spiritual

якостей особистості є однією з провідних напрямків реформ національної системи освіти, що передбачає використання нових методологічних категорій. У цьому контексті науковий інтерес становить детальне вивчення поняття “духовності” Важливим етапом на шляху розвитку та становлення сучасної системи освіти з усіма її принципами та морально-духовними орієнтирами стало саме XIX століття.

Постановка проблеми. Внаслідок реформування соціально-економічного, політичного, освітнього та культурного життя Російської імперії, до складу якої входили землі Наддніпрянської України, у другій половині XIX століття відбулися світоглядні зміни у свідомості суспільства. Актуальним стало питання національного відродження, що спонукало особистість до переосмислення проблем людського буття. Просвітницька та педагогічна діяльність громад, членами яких у різні проміжки часу були відомі представники українського народу: В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, М.І. Костомаров, П.О. Куліш, П.П. Чубинський та ін., відіграла значну роль у формуванні національної свідомості етносу, розвитку української культури, заклала підвалини національної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток педагогічної думки України здійснили М. І. Пирогов, П. Г. Редкін, М. О. Корф, П. Д. Юркевич, С. С. Гогоцький, С. І. Миropolський, К. Д. Ушинський. Ідеї цих науковців підсумовуються в працях Л. О. Голубничої, О. А. Горчакової,

qualities is one of the leading directions of reforms of the national education system that involves the use of new methodological categories. In this context, the scientific interest is the detailed study of the concept of “spirituality”. An important step towards the development and establishment of the modern education system with all its principles and moral and spiritual compass has become exactly at the XIX century.

Target setting. The reform of the socio-economic, political, educational and cultural life in Russian Empire, which included lands of the Dnieper Ukraine at the second half of XIX century, included a philosophical change in the minds of society. The question of national revival was important, prompting the person to rethink the problem of human existence. Educational and teaching activities of the communities, members of which in different time intervals were known representatives of the Ukrainian people: V. Antonovich, M. Drahomanov, N. Kostomarov and P. Kulish, P. Chubinsky, etc., played a significant role in the formation of national consciousness of the ethnic group, the development of Ukrainian culture, laid the foundations of national education.

Actual scientific researches and issues analysis. A significant contribution to the development of the pedagogical thought of Ukraine carried out the M. Pirogov, P. Redkin, M. Korf, P. Yurkevich, S. Gogotsky, S. Miropolskiy, K. Ushinsky. Ideas of these scientists are summarized in the works of

Л. О. Журенко, Л. А. Климчак, С. Л. Кузьміної, С. А. Саяпіної, у межах інших педагогічних досліджень розглядають їх Л. Д. Березівська, Л. С. Бондар, Н. М. Гупан, Л. О. Дубровська, І. В. Зайченко, С. Т. Золотухіна, Т. А. Ільїна, О. Л. Кірдан, О. В. Михайличенко, Н. С. Побірченко, В. В. Постолатій, Т. В. Філімонова та інші. Однак, історико-педагогічних працях, де предметом дослідження стало питання генези поняття “духовність”, немає.

Постановка завдання. Дослідження світоглядних засад трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті розглядається питання світоглядних засад трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини XIX століття. Особлива увага приділяється фундаментальним концепціям “духовності” в педагогіці. У статті виявлено особливості національного визначення терміну “духовності”.

Висновки. На основі вищевикладеного можна виокремити наступні трансформації у змісті поняття “духовність” у педагогічній думці України другої половини XIX століття. Залишаючись релігійною, парадигма духовності поступово змінюється. Важливим аспектом трансформації релігійної парадигми став дискурс трансцендентності проблеми, результатом чого стає зростання педагогічних складових зміни поняття духовності. Незмінним залишається розгляд поняття духовності як сенсу людського

L. Golubica, O. Gorchakova, L. Gurenko, L. Klimczak, S. Kuzmina, S. Sapna, in the context of other pedagogical studies consider them L. Berezovskaya, L. Bondar, N. Gupan, L. Dubrovskaya, I. Zaichenko, S. Zolotukhina, T. Ilyina, O. Cerdan, O. Mikhailichenko, N. Pobirchenko V. Postolatii, T. Filimonova and others. However, at historical and pedagogical works where wasn't the question of the Genesis of the concept of “spirituality”.

The research objective. A study of the philosophical basis of the interpretation of the term “spirituality” by Ukrainian teachers of the second half of the XIX century.

The statement of basic material. The article deals with the ideological principles of interpretation of the term “spirituality” by Ukrainian educators of the second half of the nineteenth century. Particular attention is paid to the fundamental concepts of “spirituality” in pedagogy. The article reveals the peculiarities of the national definition of the term “spirituality”.

Conclusions. Based on the above, we can distinguish the following transformations in the content of the concept of “spirituality” in the pedagogical thought of Ukraine in the second half of the nineteenth century. Remaining religious, the paradigm of spirituality is gradually changing. An important aspect of the transformation of the religious paradigm was the discourse of transcendence of the problem, resulting in the growth of pedagogical components of the change in the concept of spirituality. The concept of spirituality as the

буття, а отже, і основою освіти та виховання. Особливу роль педагоги приділяють визначенню цінностей, таким як ідеї істини, добра та краси. Поняття духовності в означений період доповнюється багатьма аспектами, стає багатовимірнішим, багатогранним.

Ключові слова: духовність, любов, екзистенція, освіта, виховання.

meaning of human being, and therefore the basis of education and upbringing, remains unchanged. Educators have a special role to play in defining values, such as ideas of truth, good and beauty. The notion of spirituality in a certain period is complemented by many aspects; it becomes more multidimensional, multifaceted.

Keywords: spirituality, love, existence, education, education.

Актуальність теми. У період національного відродження України особливої актуальності набуває проблема духовності. Розвиток духовних якостей особистості є однією з провідних напрямків реформ національної системи освіти, що передбачає використання нових методологічних категорій. У цьому контексті науковий інтерес становить детальне вивчення поняття “духовності”. Важливим етапом на шляху розвитку та становлення сучасної системи освіти з усіма її принципами та морально-духовними орієнтирами стало саме XIX століття. Оскільки, саме у цей період відбулися значні зміни у соціально-економічному секторі держави, а саме: скасування кріпосного права в царській Росії, реформи в інших сферах життєдіяльності країни, зокрема в освітній, все це зумовлювало підготовку кваліфікованих кадрів.

Постановка проблеми. Внаслідок реформування соціально-економічного, політичного, освітнього та культурного життя Російської імперії, до складу якої входили землі Наддніпрянської України, у другій половині XIX століття відбулися світоглядні зміни у свідомості суспільства. Актуальним стало питання національного відродження, що спонукало особистість до переосмислення проблем людського буття. На території Наддніпрянської України вагоме значення мали тези кирило-мефодіївців як чинники формування морально-духовних орієнтирів нації. Виключного значення набули думки М.І. Костомарова, П.О. Куліша, Т.Г. Шевченка. Бо окреслені ними ідеї автономізму, демократизму, федералізму, народолюбства, українофільства активно використовувалися представниками громадівського руху другої половини XIX – початку XX століття. Просвітницька та педагогічна діяльність громад, членами яких у різні проміжки часу

були відомі представники українського народу: В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, М.І. Костомаров, П.О. Куліш, П.П. Чубинський та ін., відіграла значну роль у формуванні національної свідомості етносу, розвитку української культури, заклала підвалини національної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток педагогічної думки України здійснили: М.І. Пирогов, П.Г. Редкін, М.О. Корф, П.Д. Юркевич, С.С. Гогоцький, С.І. Миропольський, К.Д. Ушинський. Ідеї цих науковців підсумовуються в працях: Л.О. Голубничої, О.А. Горчакової, Л.О. Журенко, Л.А. Климчак, С.Л. Кузьміної, С.А. Саяпіної, у межах інших педагогічних досліджень розглядають їх Л.Д. Березівська, Л.С. Бондар, Н.М. Гупан, Л.О. Дубровська, І.В. Зайченко, С.Т. Золотухіна, Т.А. Ільїна, О.Л. Кірдан, О.В. Михайличенко, Н.С. Побірченко, В.В. Постолатій, Т.В. Філімонова та інші. Однак, історико-педагогічних праць, де предметом дослідження стало питання генези поняття “духовність”, немає.

Постановка завдання. Дослідження світоглядних засад трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи особливості наукового доробку українських педагогів другої половини ХІХ століття слід зазначити, що значення поняття духовності ототожнювалося з релігійною системою, зокрема християнською. Однак, вже простежуються риси поступового зменшення релігійного впливу на свідомість суспільства на основі дискурсу проблеми трансцендентно-технологічного. Трансцендентне – сутність, яка апріорно дається людині, те, що додається до людських сил, а не створюється ними. Технологічне (інструментальне) значення – якості людини, які можуть бути розвинуті людиною шляхом її виховання. Сутність поняття “духовність” визначається педагогікою через “онтологічність”, “телеологічність”, “синтетичність”, “аксіологічність”, хоча самі поняття вживаються не завжди.

Під онтологічністю духовності розуміється те, що вона є особливою сукупністю різних аспектів людської свідомості, сенсом людського буття. Телеологічністю духовності є розвиток людського усвідомлення процесів буття впродовж усього життя. Аксіологічністю є сенс життя людини розуміння таких етичних

категорій як істина, добро, краса. Синтетичністю є поєднання, синтез понять – істина, добро, краса, а з іншого боку, – трансцендентних та технологічних (інструментальних) її чинників.

Сутність поняття “духовності” формувалося впродовж багатьох століть під впливом найнаальних традицій і звичаїв. Основними якостями, якими мав би володіти педагог у цей період, що б найефективніше розкривати духовність власної особистості педагога був – “саморозвиток” та “комунікабельність”, причому, остання насамперед у системі діалогу між вчителем та учнем.

Характерною рисою педагогічної думки другої половини XIX століття є те, що зміст поняття “духовність” розглядався не крізь призму релігійно-догматичного визначення духовності, а шляхом розуміння ідеї існування людини. Вперше подібну думку висловив М.І. Пирогов. На його переконання, зміст та сенс людського існування виявляється у осмисленні власної людської сутності, окресленні місця у Всесвіті, у самовдосконаленні та самопізнанні [4, с. 33]. У більш пізніх дослідження вищезазначене питання було розкрито у працях С.І. Миропольського: Люди народженні для того, щоб бути людьми, розумними і вільними” [3, с. 109]. А смислові аспекти людського буття як життя духу визначає П.Д. Юркевич [8]. Відтак, з одного боку, дух людини з її прагненням до істини, добра є метою існування, з іншого, – “джерелом істини, добра і Богоподібності” [8, с. 224].

П.Г. Редкін у праці “Що таке виховання” звернув увагу на необхідності створення теоретичних засад педагогіки, визначення цілей виховання в контексті смислових аспектів буття людини. Таким смислом є, на його думку, “єдине ціле” (дух), що ґрунтується на божественних “ідеях краси, істини і добра” [5, с. 70].

Психологічні аспекти, як чинники формування у вихованців духовних орієнтирів та визначення смислових аспектів буття були розкриті К.Д. Ушинським: “... Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти... на питання, що він хоче будувати ...? ...Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності” [6, с. 78]. На думку дослідника, провідним завданням педагогіки має стати задоволення суспільних потреб у сфері саморозвитку та самовдосконалення особистості. Ідеал вдосконалення – “досконала людина”, сутністю якої є все прекрасне, святе, високе – дух [7, с. 113].

Однак, термін “духовність” у цей період ще не використовується. М.І. Пирогов розкриває його зміст через поняття “внутрішньої людини”, яка зароджується і розвивається у процесі осягнення особистістю світлих, чистих, високих істин. Суміжними з його думками є погляди М.І. Миропольського. С.С. Гогоцький розкривав поняття духовність через призму “вищої істини”, “вищого начала”, “вищої цілі” життя – ідею Бога, божественного провидіння, божественного духу [1, с. 58]. Ця ідея лежить в основі інших вищих начал – істини, краси і блага, які в своїй триєдності, синтезі й визначають аксіологічну сутність ідеї Бога.

Не відкидаючи смислової визначеності людини Божим духом, самої ідеї Бога, вчені визначали проблеми духовності людини як розвитку, еволюції духовного “Я” людини. Релігійна сутність, як мета людського існування наповнюється секулятивним змістом. Так, М.О. Корф, будучи віруючою людиною і вважаючи необхідним включення до шкільної програми Закону Божого, боровся за те, щоб цей навчальний предмет викладався не догматично [2, с. 64], а релігійність С.І. Миропольського “насичена найблагороднішими, чисто світськими завданнями виховання”, освіти як дітей, та і дорослих [3, с. 123]. Значний внесок у формування нового розуміння духовності вніс у своїх працях П.Г. Редкін [5]. С.С. Гогоцький підкреслює, що духовні досконалості не є даними і готовими, а “вимагають вільної і самостійної самоосвіти” [1, с. 54].

“Дух як єство”, що розвивається у процесі виховання, аналізує П.Д. Юркевич [8, с. 225]. У контексті проблеми природовідповідності виховання аналізував трансцендентні аспекти духовності С.І. Миропольський. Дитина, на його думку, – це “психологічний суб’єкт, що включає закони розвитку, моральної й інтелектуальної освіти” [3, с. 118].

Особливі ідеї людського духу у контексті трансцендентного буття висловлює К.Д. Ушинський [6; 7]. Власне, саме його ідеї спричинили процес створення антропологічної концепції “духовності”.

Таким чином, хоч педагогіка XIX ст. повністю не відмовилася від релігійних постулатів, все ж почала поступово відходити від догматично-формалізованого, некритичного підходу до розвитку та виховання індивіда. У розумінні сутності духовності посилюються світсько-технологічні аспекти. Духовність, з одного боку, набуває онтологічної забарвленості, стає смисловим центром

життєдіяльності особи, а з іншого – метою розвитку, метою людської буттєвості, що є виявом телеологічної приналежності. Подібні зміни головним завданням педагогіки проголошують формування духовно-стійкої особистості, а термін “духовність” стає методологічною базою педагогічної науки. Її сутність у педагогіці даного часу має аксіологічну сутність, з основними цінностями істини, добра й краси. У своїх працях П.Г. Редкін акцентує свою увагу на важливості виховання дітей у гармонії краси, істини та добра.

Завданням педагогіки, на думку П.Д. Юркевича, є розвиток естетичних вподобань, моральної відповідальності, логічного мислення. Почуття прекрасного, істинного, совість і мислення – це найсуттєвіші основи сформованого, стійкого та досконалого духу [8, с. 225]. Аксіологічні аспекти генези поняття “духовність” є характерними також для педагогіки С.І. Миропольського, який розглядає поняття “духовність” як “служіння істині, добру і красі” [3, с. 118], С.С. Гогоцького, у якого істина, благо й краса є “вищими началами” [1, с. 59], М.І. Пирогова та К.Д. Ушинського, які основою поняття “духовність” визначають “високе і святе” [4; 6]. Невід’ємною складовою поняття є розуміння педагогами духовності як цілісної, синтезованої сутності, а на основі подібних суджень формується й погляд на людину як на цілісну систему. Людина – це єдність тіла та духу, а тому кваліфікована освіта повинна всебічно розвивати людину до повного пізнання істини.

П.Д. Юркевич також виходить із розуміння цілісної сутності людини, в основі якої лежить дух, як гармонійне поєднання ідей істини, краси, добра, яким відповідають такі здібності душі, як пізнання, почування, бажання та воля. На його думку, термін “духовність” необхідно розглядати як цілісну систему, синтезовану сутність, яка й визначає досконалість нашого духу.

Характерною рисою поняття “духовність” у другій половині XIX століття стрімке зростання її національної складової. Аналізуючи науковий доробок цього часу можна зробити висновок про початок розвитку духовності крізь призму національно-релігійної парадигми освіти. У цьому контексті дослідження поняття “духовності” належить М.О. Корфу, С.І. Миропольському, П.Д. Юркевичу, К.Д. Ушинському та ін.

Відомий науковець М.О. Корф відзначав, що “вивчення рідної мови складає одне із ранніх завдань початкової школи, яке далі

ніколи не переривається” [2, с. 328], а С.І. Миропольський підкреслював важливість виховання в народних традиціях, яке сприяє розвитку у вихованців почуття національної ідентичності [3, с. 121]. П.Д. Юркевич характеризував освіту певною системою, мобільність реформування якої визначає ідея, спрямована до істинного, прекрасного, доброго – до Бога [8, с. 224], як морально-релігійна і творча самореалізація особистості в контексті національної культури.

Детально питання народності та ролі мови висвітлює К.Д. Ушинський. На думку вченого, основи виховання та мета виховання є різними у кожної нації і визначаються народним характером. Народ без народності – тіло без душі. Усяка жива історична народність є найпрекраснішим створінням Божим на землі, і вихованню залишається тільки черпати з цього багатого й чистого джерела [6, с. 71]. Центральним поняттям для виховання індивіда педагог вважає мову. Він вважає, що “рідне слово є основою розумового розвитку й скарбницею усіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається. Слово є тілом духу, і поки дух не виробиться з слова, не оволодіє ним цілком..., доти він не може посуватися і розвиватися вільно. Слово є єдиною сферою розвитку духу, й на володінні цією сферою має будуватися всяке навчання і розвиток” [6, с. 71].

Але окремим значенням національній традиції поняття “духовності” наділяли представники мистецтва та освіти, які здійснювали активну діяльність у сфері розвитку національної школи. Такими діячами у першу чергу були представники громадського руху: В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, П.Г. Житецький, О.Я. Кониський, М.І. Костомаров, П.О. Куліш, М.В. Лисенко, І.С. Нечуй-Левицький, М.П. Старицький, П.П. Чубинський, Т.Г. Шевченко та ін. Головним завдання освіти, виховання вони вважали розвиток почуття любові до рідної землі, мови, традицій, національної свідомості, формування мислення. Посилення ролі національних традицій у сфері освіти започаткувало процес формування національної парадигми духовності.

Важливим є й те, що педагоги не лише аналізували смислові, онтологічні аспекти генези поняття “духовність”, а й розглядали чинники розвитку духовності у контексті педагогічної ситуації. Вони робили спроби щодо пошуку окремих методів актуалізації смислових аспектів буття людини у контексті особистісного виміру.

Найбільш важливим для розвитку духовності особистості педагогічна думка України другої половини XIX століття визначає самотворчість особистості та комунікативні навички в структурі “вчитель-учень”. Відповідно до поглядів П.Д. Юркевича, виховання духу і формування вільної людини є взаємозалежними. Учений незмінно підкреслює: “Де дух, там і свобода” [8, с. 225], а “всяке виховання є самовихованням” [8, с. 225]. А С.С. Гогоцький умовою духовності, “або виявлення розумного і вільного духу”, визначає “свободу і самостійну освіту” [1, с. 29]. Спонування появи жаги людини до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти вважали головною метою педагогіки М.О. Корф, М.І. Пирогов, П.Г. Редкін.

Використовуючи категорії “праця” та “свобода” розкриває питання саморозвитку та самовдосконалення як важливі складові генези духовності К.Д. Ушинський [7]. В основі комунікативності як чинника актуалізації духовності покладена система взаємодії “вихователь-вихованець”, “вчитель-учень”, “людина-природа”, “людина-суспільство”, “людина-книга”, “людина-мистецтво” тощо. Незважаючи на те, що поняття “комунікативність” не використовується, воно є важливою складовою як педагогічної теорії та практики, так і розуміння генези поняття “духовність”.

Особливо значної комунікативної ролі у розвитку особистості надавалося вчителю й вихователю як духовним наставникам, вплив яких є передумовою духовного становлення особистості. Метою педагогіки є задоволення вищих моральних і духовних потреб індивіда, чим на думку К.Д. Ушинського, є мистецтвом вчителя, вихователя [6], тому що без особистого безпосереднього впливу на школяра справжнє виховання є неможливим. [6, с. 73]. Пронизаною гуманізмом є педагогіка П.Д. Юркевича, який вважає “життєдайним началом” педагогіки любов [8, с. 227]. Засобом гуманістичного підходу до виховання особистості є, на думку вченого, комунікативний чинник. Вчений стверджує, що дитині від народження притаманне “почуття людяності” – потреби у спілкуванні з іншими людьми, завдяки чому отримуються внутрішні спонування до розвитку і виховання душі [8, с. 227].

Отже, здійснюючи джерелознавчий аналіз історичних документів, педагогічних праць підтверджується припущення, що поняття “духовність” стало в досліджуваний період методологічною основою теоретичних пошуків. Педагогіка почала визнавати ідею духовності смыслом людського буття, а й відповідно – метою

виховання та освіти в цілому. Основою розгляду проблеми ще залишається релігійна парадигма, однак вона набуває вже суттєво інших ознак.

З часом зміст духовності зводиться до простіших визначень істин, проголошених християнською традицією. Поняття “дух”, “духовність” набувають синтетичного змісту. Межі пізнання постійно зростають, духовні чинники – релігійні і секулятивні, трансцендентні і технологічні, свідомі і безсвідомі, соціальні, національні, культурологічні та інші – стають складовими синтезу. Характерною рисою педагогічної думки другої половини XIX століття є те, що цей процес є більш ефективним, ніж у філософській, яка дуже повільно відмовлялася від догматично-релігійного визначення сутності духовності і яку цікавила насамперед безкомпромісна боротьба з матеріалізмом. Трансформація генези поняття духовності призводить до початку процесу формування “буттєво-особистісної” (антропологічної) (К.Д. Ушинський) та “національної” парадигм духовності. Цей процес тривав до початку XX століття.

Висновки. Отже, можна виокремити наступні трансформації у змісті поняття “духовність” у педагогічній думці України другої половини XIX століття. Залишаючись релігійною, парадигма духовності поступово змінюється, доповнюється секулятивною сутністю та змістом, особливо на рівні екзистенційному. Важливим аспектом трансформації релігійної парадигми став дискурс трансцендентності проблеми, результатом чого стає зростання педагогічних складових зміни поняття духовності. Незмінним залишається розгляд поняття духовності як сенсу людського буття, а отже, і основою освіти та виховання. Особливу роль педагоги приділяють визначенню цінностей, таким як ідеї істини, добра та краси. Поняття духовності в означений період доповнюється багатьма аспектами, стає багатовимірнішим, багатогранним. На основі цих висновків можемо говорити про таке визначення поняття “духовність” педагогікою другої половини XIX століття: духовність – це процес зародження, розвитку людської духовності як самовизначення, розвитку та самоактуалізації особистості на основі релігійних ідей істини, добра, краси.

Список використаних джерел:

1. Гогоцкий, СС., 1879. 'Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования', Ч. 1, К., 111 с.
2. Корф, НА., 1982. 'Наши педагогические вопросы', М. : *Сотрудник школы*, 409 с.
3. Миropol'skiy, СИ., 1873. 'Народная школа по идеям Коменского', *Наша начальная школа*, № 2, С. 102 –146.
4. Пирогов, НИ., 1985. 'Вопросы жизни', М. : *Педагогика*, С. 29 –51.
5. Редкин, ПГ., 1953. 'На чем должна основываться наука воспитания', М. : *Учпедгиз*, С. 61 –73.
6. Ушинський, КД., 1954. 'Про народність у громадському вихованні', Т. 1, К. : *Рад. школа*, С. 50 –109.
7. Ушинський, КД., 1954. 'Три елементи школи', Т. 1, К. : *Рад. школа*, С. 110 –126.
8. Юркевич, ПД., 1993. 'Мир з ближніми як умова християнського співжиття', К. : *Абрис*, С. 222 –229.

References:

1. Gogotskiy, SS., 1879. 'Kratkoye obozreniye pedagogiki ili nauki vospitatel'nogo obrazovaniya (A Brief Overview of the Pedagogy or Science of Educational Education)', *Ch. 1*, K., 111 s.
2. Korf, NA., 1982. 'Nashi pedagogicheskiye voprosy (Our Pedagogical Questions)', M. : *Sotrudnik shkoly*, 409 s.
3. Miropol'skiy, SI., 1873. 'Narodnaya shkola po ideyam Komenskogo (People's School on Comenius' Ideas)', *Nasha nachal'naya shkola*, № 2, S. 102 –146.
4. Pirogov, NI., 1985. 'Voprosy zhizni (Questions of Life)', M. : *Pedagogika*, S. 29 –51.
5. Redkin, PG., 1953. 'Na chem dolzhna osnovyvat'sya nauka vospitaniya (What Should Be the Science of Education)', M. : *Uchpedgiz*, S. 61 –73.
6. Ushyns'kyi, KD., 1954. 'Pro narodnist' u hromads'komu vykhovanni (About Nationality in Public Education)', *T. 1*, K. : *Rad. shkola*, S. 50 –109.
7. Ushyns'kyi, KD., 1954. 'Try elementy shkoly (Three Elements of the School)', *T. 1*, K. : *Rad. shkola*, S. 110 –126.
8. Yurkevych, PD., 1993. 'Myr z blyzhnimy yak umova khrystyians'koho spivzhyttya (Peace with Neighbors as a Condition for Christian Coexistence)', K. : *Abrys*, S. 222 –229.

ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-8

УДК 37.01:1:316(043.3)

МОДУС ІНФОРМАЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ В КОНТИНУУМІ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

MODE OF INFORMATION THINKING IN THE CONTINUUM OF
TECHNOGENIC CIVILIZATION

М.С. Гальченко

Актуальність дослідження. Європейська цивілізація впродовж останніх століть включена в процес всеохоплюючого перетворення природної і одночасно творення соціальної реальності. В результаті такої предметно-практичної діяльності змінюється сутність людини, яку визначає характер і стиль мислення, його своєрідним способом реконструкції й організації якого є наука. В діапазоні її розвитку формується наукове мислення. Традиційно в нього включали природничо-наукове, а з розвитком індустріальної епохи – технологічне мислення. Воно відіграє вирішальну роль в постійному пошуку і застосуванні як виробничих, так і соціальних технологій. І одночасно постає чинником подальшого прогресу науки, обумовлюючи перехід суспільства на етап техногенного розвитку.

Постановка проблеми. В ситуації розширення техногенної цивілізації в її контексті виникає і стверджується інформаційний

Urgency of the research. In recent centuries, European civilization has been involved in a process of inclusive transformation of the natural and at the same time the creation of social reality. As a result of such a practical activity the essence of man, which is determined by this the nature and style of thinking, the peculiar way of reconstruction and organization of which belongs to science, changes. In the range of its development, scientific thinking is formed. Traditionally, it included natural science, and with the development of the industrial era - technological thinking. It plays a crucial role in the continuous search and application of both industrial and social technologies. In the same time, it is a factor in the further progress of science, causing the transition of society to the stage of technogenic development.

Target setting. In the situation of the expansion of technogenic civilization the information world emerges and affirms in its context,

світ, атрибутом якого є *Homo virtualis* – людина віртуальна. У зв'язку з чим актуалізується завдання виявити особливості і характерні риси її мислення та його вплив на подальший процес та перспективи пізнання і когнітивної діяльності в умовах динаміки розвитку субстанційних основ техногенної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мислення і його трансформацій в умовах техногенної цивілізації та інформаційного світу вирішується в контексті теорії когнітивістики. Дослідженню загальних принципів мислення та історії його формування присвячені роботи В. Розіна, Н. Іванової, Т. Васильєвої, В. Ільїна, В. Кременя та ін. Продуктивне мислення досліджує М. Вертгеймер, технічне – Р. Додонов, В. Мельник. Розвиток культури мислення в умовах техногенної цивілізації досліджують В. Стьопін, І. Добронравова, А. Маслов, В. Єгоров, В. Ємелін. Разом з тим недостатньо вивченою залишається проблема інформаційного мислення.

Постановка завдання. Динаміка зростання впливу інформаційно-комунікативних технологій на розвиток і зміну параметрів соціального, політичного, культурного життя обумовлює зміну парадигми мислення, його епістемологічних і когнітивних основ, трансформуючи тим самим освітньо-навчальні технології, способи формування особистості, породжені інформаційною епохою. В силу чого завдання статті полягає в

an attribute of which is *Homo virtualis* - a virtual man. In connection with this, the task of clarifying the peculiarities and characteristics of its thinking and its influence on the further process and prospects of cognition and cognitive activity in the conditions of dynamics of the development of the substantive foundations of technogenic civilization is actualized.

Actual scientific researches and issues analysis. Problems of thinking and its transformations in the conditions of technogenic civilization and the information world are being solved in the context of the theory of cognitive science. The works of V. Rozin, N. Ivanova, T. Vasilyeva, V. Ilyin, V. Kremen and others are devoted to the study of general principles of thinking and history of its formation. Productive thinking is being explored by M. Wertheimer, technical – R. Dodonov, V. Melnyk. The development of a culture of thinking in the conditions of technogenic civilization is being explored by V. Stepin, I. Dobronravova, A. Maslov, V. Egorov, V. Emelin. At the same time, the problem of information thinking remains insufficiently studied.

The research objective. The dynamics of the growth of the influence of information and communication technologies on the development and change of the parameters of social, political and cultural life causes a change in the paradigm of thinking, its epistemological and cognitive foundations, thus transforming educational and training technologies, ways of personality formation, generated by the information age. Therefore, the task

аналізі і виявленні основних аспектів інформаційного мислення, атрибуту людини віртуальної.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні наука та її технологічне застосування стали визначальними факторами розвитку суспільства, його пізнання й перетворення згідно із ростом знання. Воно стає умовою формування наукового мислення, яке сьогодні виступає у модусі мислення технічного, або технологічного. Сучасний етап науково-технічної революції пов'язаний з розвитком інформаційно-цифрових технологій, які є фактором формування інформаційного мислення, сегменту і складової частини технологічного мислення. Інформаційні технології створюють новий інтелектуальний простір, в якому головним способом пізнання і спілкування виступає мислення, яке можна назвати інформаційним.

Висновки. Основою і засобом систематизації природної і соціальної реальності виступає наука. Діяльність науки обумовила виникнення і розвиток техніки і технологій. На їх основі формується технологічне мислення, яке сьогодні займає належне місце поряд з правовим, економічним, політичним тощо. Філософсько-методологічною підставою технологічного способу (стилю) мислення є раціоналізм, обґрунтований у філософії новочасового періоду. Трансформація технологічного мислення в процесі розвитку науково-технічної революції приводить до виникнення інформаційного мислення. Воно є результатом

of the article is to analyse and identify the main aspects of information thinking, the attribute of a virtual person.

The statement of basic materials. Today, science and its technological application have become determinants of the development of society, its cognition and transformation in line with the growth of knowledge. It becomes a condition for the formation of scientific thinking, which today stands in the mode of technical or technological thinking. The current stage of the scientific and technological revolution is related to the development of information and digital technologies, which are the factors in the formation of information thinking, segment and part of technological thinking. Information technology creates a new intellectual space, where so called information thinking is the main way of cognition and communication.

Conclusions. The basis and means of systematization of natural and social reality is the science. The activities of science led to the emergence and development of machinery and technology. On this basis, technological thinking is formed, which today occupies a proper place alongside the legislative, economic, political and so on. The philosophical and methodological basis of the technological way (style) of thinking is rationalism, grounded in the philosophy of the modern period. The transformation of technological thinking in the process of development of scientific and technological revolution leads to the emergence of information thinking.

розвитку інформаційно-цифрових технологій, постає модусом технологічного мислення. Сучасні інформаційні і цифрові технології створюють нові інтенції мислення і почуття, які створюють нову когнітивно-інтелектуальну реальність.

Ключові слова: мислення, техніка, технологічне мислення, творчість, наука, інформація, знання

It is the result of the development of information and digital technologies; it becomes a mode of technological thinking. Contemporary information and digital technologies create new intentions of thinking and feelings, which create a new cognitive-intellectual reality.

Keywords: thinking, technology, technological thinking, creativity, science, information, knowledge

Актуальність дослідження. Світова цивілізація впродовж останніх століть включена в процес всеохоплюючого перетворення природної і одночасно творення соціальної реальності. В результаті такої предметно-практичної діяльності змінюється сутність людини, яку визначає характер і стиль мислення. Його своєрідним способом реконструкції й організації якого є наука. В діапазоні її розвитку формується наукове мислення. Традиційно в нього включали природничо-наукове, а з розвитком індустріальної епохи – технологічне мислення. Воно відіграє вирішальну роль в постійному пошуку і застосуванні як виробничих, так і соціальних технологій. І одночасно постає чинником подальшого прогресу науки, обумовлюючи перехід суспільства на етап техногенного розвитку.

Постановка проблеми. В ситуації розширення техногенної цивілізації в її контексті виникає і стверджується інформаційний світ, атрибутом якого є Homo virtualis – людина віртуальна. В зв'язку з чим актуалізується завдання виявити особливості і характерні риси її мислення та його вплив на подальший процес та перспективи пізнання і когнітивної діяльності в умовах динаміки розвитку субстанційних основ техногенної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мислення і його трансформація в умовах техногенної цивілізації та інформаційного світу вирішується в контексті теорії когнітивістики. Дослідженню загальних принципів мислення та історії його формування присвячені роботи В. Розіна, Н. Іванової, Т. Васильєвої, В. Ільїна, В. Кременя та ін. Продуктивне мислення досліджує М. Вертгеймер, технічне – Р. Додонов, В. Мельник. Розвиток культури мислення в умовах техногенної цивілізації досліджують

В. Стьопін, І. Добронравова, А. Маслов, В. Єгоров, В. Ємелін. Разом з тим недостатньо вивченою залишається проблема інформаційного мислення.

Постановка завдання. В процесах динаміки зростання впливу інформаційно-комунікативних технологій на розвиток і зміну параметрів соціального, політичного, культурного життя обумовлює зміну парадигми мислення, його епістемологічних і когнітивних основ, трансформуючи тим самим освітньо-навчальні технології, способи формування особистості, породжені інформаційною епохою. В силу чого завдання статті полягає в аналізі і виявленні основних аспектів інформаційного мислення, атрибуту людини віртуальної.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні наука та її технологічне застосування стали визначальними факторами розвитку суспільства. Мова йде не лише про масштаби наукової детермінації соціальних, економічних, політичних змін, а й про науково-технологічну зумовленість культури і цінностей сучасної цивілізації. Нормою стає не канон, традиція, а творення нового як предметного виразу об'єктивного життя, сконструйованого в процесі пізнавально-освітньої діяльності. Наука виникає як відповідь на певну потребу суспільства в достовірному знанні про світ та можливості його пізнання й перетворення згідно із ростом знання. Становлення науки є результатом цілеспрямованої пізнавальної діяльності. В кожному історичному епоху об'єктом пізнання є та сфера реальності, яка на даний момент представляє найбільший інтерес для соціальної, господарської або культурної діяльності. Так, пізнання епохи античності можна назвати космоцентризмом, оскільки космос вважався джерелом духовної та життєвої енергії. “Логос” Геракліта, “світ ідей” Платона, “нус” Анаксагора, “любов” і “ворожнеча” Емпедокла постають як космічні сили. Епоху середніх віків можна назвати “геоцентризмом”, оскільки об'єктом філософського пізнання стає Бог (“тео”). Розвиток соціально-культурної сфери в епоху Ренесансу активізував інтерес до людини, в силу чого цей період називають антропоцентризмом. У подальшому прогрес суспільства обумовлений розвитком і досягненнями науки, що означає “диференціювання” від філософського власне наукового мислення. Воно визначає не лише сутність, але задає також “парадигмальні виміри”, архітекτονіку сучасної цивілізації. Водночас “експлікація змістовних характеристик науки відкриває

перспективи розуміння проблемних ситуацій соціально-культурного процесу” [7, с. 21].

Виходячи з цього, в широке поняття “наукового мислення” традиційно включали натурфілософське, природничонаукове, економічне мислення. В індустріальну епоху, яка характеризується бурхливим розвитком науки, наукове мислення виступає у модусі мислення технічного, або технологічного. Актуальність технологічного мислення обумовлена виникненням і бурхливим розвитком “техногенної” цивілізації. Вона почала формуватися в європейському регіоні приблизно в XIV-XV століттях, в епоху Ренесансу і Реформації. В епоху Просвітництва утворилося “ядро” системи цінностей техногенної цивілізації. Воно включало особливе розуміння людини як діяльної істоти, яка протистоїть оточуючому середовищу і призначення якої полягає в перетворенні природи і підкоренні її своїй владі. З таким розумінням людини органічно пов’язане уявлення діяльності як процесу, спрямованого на перетворення об’єктів та їх підлеглості людині. Вирішальну роль в розвитку техногенної цивілізації відіграють “постійний пошук і застосування нових технологій, причому не лише виробничих, які забезпечують економічне зростання, але й технологій соціального управління і соціальних комунікацій” [8, с. 19]. Зокрема в сфері пізнання і культури в її діяльному і соціальному розумінні. Зокрема культури мислення.

Для сучасного суспільства невпинна технологізація практично всіх сфер життєдіяльності людини і технократизм як “своєрідна парадигма”, “організуючий принцип” способу діяльності набули не лише, як вказує В. Мельник, “всеосяжно-екзистенціального” характеру, а, по суті, значною мірою зумовлюють тенденції розвитку всієї цивілізації у її глобальному вимірі. Під їх тиском окремі явища або процеси переростають в “локальні або регіональні виміри і набувають загально-соціального, планетарного характеру” [7, с. 35].

Поряд з цим розширюються і набувають нової смислової повноти принципи технологічного (раціонально-прагматичного) мислення. Дана обставина обумовлена зміною структури і можливостей наукового знання, посиленням його практичних можливостей, що актуалізує прикладні виміри “працюючих” аспектів теорії. “У цьому зв’язку знаходиться, – зауважує С. Кримський, – наприклад, розвиток “мисленнєвого експерименту”, імітаційного моделювання, операціоналізації теоретичних

конструктів та актуалізації такого компоненту теорії як аплікація, котра, поряд з дедуктивною схемою та інтерпретацією, стала структурно-утворюючим чинником теоретичних систем” [3, с. 137].

Як і кожний когнітивний, інтелектуальний, соціокультурний феномен, в процесі свого розвитку технологічне мислення постійно трансформується і вдосконалюється. Сучасний етап науково-технічної революції пов’язаний з розвитком інформаційно-цифрових технологій. В їх контексті формується новий етап розвитку мислення загалом і технологічного зокрема, яке можна сьогодні з повним правом назвати “інформаційним”. Дана ситуація обумовлена фактом переростання науково-технічної революції в інформаційно-технологічну революцію – 4:0. Її результатом, як відомо, стало повсюдне використання інформаційно-комп’ютерних технологій. До них належить сукупність технологій у мікроелектроніці, створення обчислювальної техніки, телекомунікації/мовлення, оптико-електронної промисловості. Навколо цього ядра інформаційних технологій за останні два десятиліття виникає багато великих технологічних проривів у галузі нових матеріалів, джерел енергії, у медицині, у нанотехнологіях. Сучасний процес технологічної трансформації привів до виникнення цифрового, або “електронно-цифрового світу”. В ньому “виробничі, освітні, культурні, побутові та інші системи, що ґрунтуються на масовому використанні електронно-цифрових засобів, усе більше набувають поширення” [6, с. 81], – вказує А. Маслов.

В результаті цих змін і перетворень людина “увійшла” в реальність інформаційно-мережевого світу. Його функціональне поле, зазначає А.С. Гальчинський, як і “функціональний простір” будь-якого іншого суспільного утворення, ґрунтується на єдності трьох позицій: “а) комунікації; б) суспільній угоді та організації; в) потенціалі інноваційного розвитку”. Саме завдяки системі інформаційних комунікацій глобальне суспільство виступає як “консолідоване явище” соціального порядку. Не викликає сумніву, що становлення глобального суспільства пов’язується із сучасною “інформаційною революцією”. Функціональною основою глобального інформаційного суспільства є “інформаційні мережі” (“Мережа”), які постають “системоутворювальною субстанцією”, “матрицею” інформаційного соціуму. Мережа (networking) – визначальна “організаційна форма” сучасної цивілізації.

“Інформаційна мережа” активно впливає на всі аспекти суспільного життя, на соціальні, економічні, політичні та культурні перетворення [1, с. 329-330].

Сучасну інформаційну революцію характеризує використання знань та інформації для генерування знань і пристроїв, що обробляють інформацію та здійснюють комунікацію, а також напрями її використання. Впродовж останніх десятиліть технологічна інновація постійно прогресувала – від навчання шляхом користування до вивчення технології через її створення, перебудову телекомунікаційних мереж, пошук і знаходження нових галузей використання. Поширення нових технологій збільшує їх могутність “в міру того, як технологія засвоюється та перевизначається її користувачами” [5, с. 82].

Дана обставина витікає із сутності самих технологій. З точки зору М. Маклюєна, всі технології є “продовженням” людського тіла і його органів. Так, одяг, дім стають продовженням, розширенням зовнішніх органів людини; колесо, автомобіль, літак – рухаючої (рушійної) системи людини. Механічні технології є продовженням органів тіла людини. Інформаційні технології здійснили революційний стрибок в процесі “розширення” людини – вони стали продовженням нервової системи людини. Однак М. Маклюєн не передбачав, що “вони можуть стати продовженням вищих психічних функцій, створюючи нові форми мислення, пам’яті, уваги і навіть нових потреб” [2, с. 85]. Іншими словами, інформаційно-комп’ютерні технології розширили вітальні основи життєдіяльності людини.

Досвід життя суспільства показує, що використання будь-якої технологічної форми приводить так чи інакше до її інтеріоризації. І, як наслідок, до видозміни відношення людини з реальністю крізь призму можливостей, які виникають. Як засвідчує історія, кожна нова технологія в процесі її використання змінює типологію людини. Вона, в свою чергу, знаходить все нові і нові способи її подальшого вдосконалення. В результаті постійна взаємодія з технологіями перетворює людину в подібність “севромеханізму”. Безмежно розширивши світ людини, знищивши просторо-часові кордони, зробивши можливим миттєвий доступ до будь-якої потрібної інформації, новітні технології фактично зробили людину своїм додатком. В результаті “людина як би добровільно увійшла в зону їх впливу з метою одержати нову інформацію, задоволення і в

кінцевому рахунку владу. Фактор володіння і вміння користуватися інформаційними технологічними засобами та інструментами стає умовою соціального статусу індивіда” [2, с. 85].

Нові інформаційні технології є не просто інструментами для користування, але й колосальним фактором впливу на формування інформаційного мислення як сегменту і складової частини технологічного мислення. Особливістю інформаційного мислення, на наш погляд, є актуалізація проблеми відношення реального і уявного (віртуального), а також знання і гадки (думки). За допомогою інформаційних технологій можна фабрикувати знання про реальність, а тим самим до певної міри і саму реальність. А також можна “створювати віртуальне Я і в деякому сенсі жити у віртуальному просторі, в якому розчиняються відмінності дійсного світу і світу сновидінь” [4, с. 33]. Сьогодні життя в такому віртуальному просторі стало реальністю. Тепер “бути” означає “бути в мережі”.

Можливості інформаційних технологій найбільш повно знайшли своє впровадження в ситуації “суспільства знань”. В ньому освітні заклади спрямовані на формування нового, діяльного мислення. Ті можливості, які відкривають інформаційні технології для інтенсифікації процесів освіти і навчання, містять в собі ризики і небезпеки. Їх причину відомий представник філософії освіти П. Лісман вбачає в тому, що кількісні можливості одержання знання через Інтернет обернено пропорційні тому, що ми справді знаємо. “Можливо, – зазначає він, – що саме ця легкість доступу до інформації саботує засвоєння знань. Без опрацювання й осмисленого засвоєння більшість інформації залишиться на рівні поверхового ознайомлення” [10, с. 30]. В цій ситуації інформаційно-комп’ютерні і комунікаційні технології посилюють актуальність мисленнєвої діяльності. Вона повинна подолати розрив між “старим” знанням і “новим” розумінням дійсності, створеної власне інформаційними технологіями. А кожний процес подолання, переходу є процесом переосмислення, в першу чергу в рамках тієї соціокультурної, економічної, політичної і, звичайно, наукової парадигми, в якій здійснюється цей процес. Результатом цього переосмислення і стає нове, інформаційне мислення.

Постійний розвиток і ускладнення інформаційних технологій все більше пов’язує їх з інтелектуальною, мисленнєвою діяльністю. Тим самим обумовлює її вихід за межі предметно-матеріальної

світобудови. Інформаційні технології стають “знаряддям мислення” в його пошуках основ буття в умовах техногенної цивілізації та її модусів – інформаційних, комп’ютерних та цифрових технологій. В цій ситуації людина все більше усвідомлює, що інструменти інформаційних технологій (комп’ютери, смартфони, телефони, телевізори тощо) – це не сталь, пластмаса, кремній, не “бездушні” прилади, які “тиснуть” на людину, як це нагадують дитячі враження “індустріального минулого”. Тобто часу, коли не існувало комп’ютерів, мобільних телефонів, цифрового телебачення. Сучасні інформаційні і цифрові технології – це “мислення і почуття”, які домінують вже не лише “всередині нас”, але зі швидкістю світла або звуку розповсюджуються “навколо нас і між нами”. Інформаційні технології мають справу з “мисленням і числом, словом і духом”. Це технології “засобів спілкування і руху”, технології “одухотворення матерії” і зближення її з нашим внутрішнім “Я”. Це створення глибинних зв’язків між “Я”, “Ти”, “Він”, тих “діалогічних відносин”, які “мають і матеріальні, і духовні виміри” [9, с. 202], – зазначає М. Епштейн.

В контексті модусу “інформаційного мислення” доцільно зазначити про виникнення нового культурно-інтелектуального середовища існування. Його центром стає Інтернет. З його появою змінюються закони інтелектуальної творчості, пізнання і мислення. Інтернет як головний ресурс інформаційного мислення здійснив колосальний переворот у співвідношенні предметного та інформаційного світів, що відкриває нові можливості для прискореного становлення ноосфери. На цій основі створюються могутні носії інформації – електронні і в перспективі квантові. Відповідно змінюються форми інтелектуальної творчості і мислення. Створюється новий інтелектуальний простір, в якому головним способом пізнання і спілкування виступає мислення, яке можна назвати інформаційним.

Висновки. Таким чином, основою і засобом систематизації природної і соціальної реальності виступає наука. Діяльність науки обумовила виникнення і розвиток техніки і технологій. На їх основі формується технологічне мислення, яке сьогодні займає належне місце поряд з правовим, економічним, політичним тощо. Філософсько-методологічною підставою технологічного способу (стилю) мислення є раціоналізм, обґрунтований у філософії новочасового періоду. Трансформація технологічного мислення в

процесі розвитку науково-технічної революції приводить до виникнення інформаційного мислення. Воно є результатом розвитку інформаційно-цифрових технологій, постає модусом технологічного мислення. Сучасні інформаційні і цифрові технології створюють нові інтенції мислення і почуття, які створюють нову когнітивно-інтелектуальну реальність.

Список використаних джерел:

1. Гальчинський, АС., 2010. 'Економічна методологія. Логіка оновлення : навчальний посібник', Київ : АДЕФ, 572 с.
2. Емелин, ВА., Тхостов, АШ., 2010. 'Технологические соблазны информационного общества: предел внешних расширений человека', *Вопросы философии*, № 5, Москва : Институт философии Российской академии наук, С. 84–90.
3. Кримський, СБ., 2003. 'Запити філософських смислів', Київ : ПАРАПАН, 240 с.
4. Лекторский, ВА., 2010. 'Философия, общество знания и перспективы человека', *Вопросы философии*, № 8, Москва : Институт философии Российской академии наук, С. 30–34.
5. Лукашевич, ВК., 2006. 'Философия и методология науки : учебное пособие', Минск : Современная школа, 320 с.
6. Маслов, АО., 2016. 'Інформаційна економіка : становлення, структура та теоретичне осмислення', Київ : ВПЦ «Київський університет», 432 с.
7. Мельник, ВП., 2010. 'Філософія. Наука. Техніка : Методолого-світоглядний аналіз', Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 592 с.
8. Степин, ВС., 2006. 'Философия и эпоха цивилизационных перемен', *Вопросы философии*, № 2, Москва : Институт философии Российской академии наук, С. 16–26.
9. Эпштейн, М., 2001. 'Философия возможного', СПб. : Алетейя, 334 с.
10. Liessmann, KP., 2006. 'Theorie der Unbildung', *Die Irrtümer der Wissengesellschaft*. Wien: Paul Zsolnay Verlag, 176 s.

References:

1. Hal'chyns'kyu, AS., 2010. 'Ekonomichna metodolohiya. Lohika onovlennya : navchal'nyu posibnyk (Economic Methodology. Renewal Logic : A Tutorial)', Kyiv : ADEF, 572 s.
2. Yemelin, VA., Tkhostov, AS., 2010. 'Tekhnologicheskiye soblazny informatsionnogo obshchestva : predel vneshnikh rasshireniy cheloveka (Technological Temptations of the Information Society : The Limit of Human External Extensions)', *Voprosy filosofii*, № 5, Moskva : Institut filosofii Rossiyskoy akademii nauk, S. 84–90.
3. Kryms'kyu, SB., 2003. 'Zapyty filosofsk'kykh smysliv (Inquiries of Philosophical Meanings)', Kyiv : PARAPAN, 240 s.

4. Lektorskiy, VA., 2010. 'Filosofiya, obshchestvo znaniya i perspektivy cheloveka (Philosophy, Society of Knowledge and Perspectives of Man)', *Voprosy filosofii*, № 8, Moskva : *Institut filosofii Rossiyskoy akademii nauk*, S. 30–34.
5. Lukashevich, VK., 2006. 'Filosofiya i metodologiya nauki : uchebnoye posobiye (Philosophy and Methodology of Science : A Tutorial)', Minsk : *Sovremennaya shkola*, 320 s.
6. Maslov, AO., 2016. 'Informatsiynaya ekonomika : stanovlennyya, struktura ta teoretychne osmyslennyya (Information Economy : Formation, Structure and Theoretical Thinking)', Kyiv : *VPTS «Kyyivs'kyi universytet»*, 432 s.
7. Mel'nyk, VP., 2010. 'Filosofiya. Nauka. Tekhnika : Metodolohosvitohlyadnyy analiz (Philosophy. Science. Technique : Methodological and Outlook Analysis)', L'viv : *Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka*, 592 s.
8. Stepin, VS., 2006. 'Filosofiya i epokha tsivilizatsionnykh peremen (Philosophy and the Age of Civilizational Change)', *Voprosy filosofii*, № 2, Moskva : *Institut filosofii Rossiyskoy akademii nauk*, S. 16–26.
9. Epshteyn, M., 2001. 'Filosofiya vozmozhnogo (The Philosophy of the Possible)', SPb. : *Aleteyya*, 334 s.
10. Liessmann, KP., 2006. 'Theorie der Unbildung (Theory of education)', *Die Irrtümer der Wissensgesellschaft*. Wien: *Paul Zsolnay Verlag*, 176 s.

Відомості про авторів

- Гальченко М. С.** кандидат філософських наук, директор Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
E-mail: *halchenko@yahoo.com*
ORCID: 0000-0002-8151-530X
- Жукова Г. В.** кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)
E-mail: *galinazh1299@gmail.com*
ORCID: 0000-0002-1248-4669
- Кивлюк О.П.** доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри методології науки та міжнародної освіти, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: *panyolga@ukr.net*
ORCID: 0000-0002-7900-9299
- Куцепал С. В.** доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Полтава, Україна)
E-mail: *kutsepal svitlana@ukr.net*
ORCID: 0000-0003-3804-6031
- Магера С. І.** здобувач кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: *mahera72@ukr.net*
ORCID: 0000-0003-4659-509x
- Сакун А. В.** доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри завідувач кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)
-

E-mail: *ayta.s@ukr.net*

ORCID: *0000-0002-7889-2358*

Сальнікова Н. В.

кандидат історичних наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України (Маріуполь, Україна)

E-mail: *natalisalnikova2601@gmail.com*

ORCID: *0000-0003-4931-0491*

Цибулько О. С.

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)

E-mail: *ostsybulco@ukr.net*

ORCID: *0000-0003-1297-5465*

Яценко О. Д.

кандидат філософських наук, доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)

E-mail: *yatsenkood@i.ua*

ORCID: *0000-0003-0584-933*

Authors***Maksym
Halchenko***

Doctor of Philosophy, Director of the Institute of Gifted Child, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: halchenko@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-8151-530X

Galyna Zhukova

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, National University of Physical Education and Sports of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: galinazh1299@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1248-4669

Olga Kyvliuk

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Methodology of Science and International Education, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

E-mail: panyolga@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7900-9299

Svitlana Kutsepal

Doctor of Sciences Philosophy, Professor, A Head of Department of Hymanitarian and Social-economics studying courses Poltava Law Institute

Yaroslav Mydriy National Law University (Poltava, Ukraine)

E-mail: kutsepal svitlana@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3804-6031

Serhii Mahera

Postgraduate, Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

E-mail: mahera72@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4659-509x

Ayta Sakun

Doctor of Sciences Philosophy, Associate Professor, Head of the Department Philosophy, Political science and Science of Ukraine, Kyiv National University of Technologies and Design (Kyiv, Ukraine)

- Nataliia Salnikova** *E-mail:* ayta.s@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7889-2358
PhD in History, Head of the Humanities Department of the Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Maryupol, Ukraine)
E-mail: natalisalnikova2601@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4931-0491
- Olga Tsybulko** Phd in History, Associate Professor, Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University (Mariupol, Ukraine)
E-mail: ostsybulco@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1297-5465
- Olena Yatsenko** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of methodology of science international education National Pedagogical Drahomanov University (Kiev, Ukraine)
E-mail: yatsenkood@i.ua
ORCID: 0000-0003-0584-933

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISY ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ»

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **ediscourse@ukr.net** у форматі **“Автор-Назвастатті.doc”**.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
  - **зовнішньою рецензією** (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
  - якщо рукопис публікується іноземною мовою, **стаття супроводжується перекладом** завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
  - **розширеною анотацією** (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
  - **відомостями про автора (авторів)** (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
  - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
  - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
  - стаття повинна бути підготовлена за допомогою **редактора Microsoft Word for Windows® (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007)** або сумісного редактора;
  - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
  - **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – **«книжна»**; поля: **ліворуч** – 2,5 см; **праворуч** – 2 см; **зверху** – 2 см; **знизу** – 2 см; **інтервал між рядками** – 1,5 пт.; інтервал між абзацами **«до»**, **«після»** – 0 пт; відступи **«праворуч»**, **«ліворуч»** – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
  - рисунки, фотографії, графіки слід **вставляти** в текст статті **як об’єкт**. Положення об’єкта – **«в тексті»**;
  - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
  - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
  - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
    - **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
    - **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: **ім’я, по батькові, прізвище**;
    - **науковий ступінь, вчене звання** (Time New Roman, 12 пт.);
    - **електронна пошта автора**;
    - **порожній рядок**;
  - **назва статті** – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., **жирний**). Назва статті
  - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
  - **порожній рядок**;
  - **анотація** (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
  - **порожній рядок**;
  - **ключові слова** (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
  - **Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:**

- **актуальність теми** (Time New Roman, 14 пт.);
  - **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
  - **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
  - **постановка завдання** (Time New Roman, 14 пт.);
  - **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
  - **висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок** у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
  - *порожній рядок*;
  - **Список використаних джерел** (Time New Roman, 12 пт., **жирний**, по центру)
  - **References** (Time New Roman, 12 пт., **жирний**, по центру);
  - **надійшла** стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
  - **бібліографічний опис для цитування** (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
1. **Літературні джерела**, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style** (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
  2. Список літератури транслітерується латинськими літерами (**References**). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
  3. Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
  4. Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
  5. Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1**Відомості про автора (авторів)**

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., «Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №...» або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2**ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ**

Актуальність теми дослідження.	Urgency of the research. Target setting.
Постановка проблеми.	Actual scientific researches and issues analysis.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	The research objective.
Постановка завдання. Виклад основного матеріалу. Висновки.	The statement of basic materials.
Ключові слова:	Conclusions.
	Keywords:

Додаток 3**Бібліографічний опис для цитування:**

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 16 (9) : гуманітарні науки, 2019

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 16 (9) : humanities sciences, 2019

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко

Головний редактор: О. П. Кивлюк

Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:

ПП «Видавництво «Гілея»

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Підписано до друку 4 жовтня 2019 р.

Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 6,6. Наклад 300 пр. Зам. № 267

Друк:

ФОП Корзун Д.Ю.

21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

тел.: (0432) 69-67-69, 603-000

(096) 97-30-934, (093) 89-13-852

e-mail: tvory2009@gmail.com

<http://www.tvoru.com.ua>